

Jog

történeti szemle

XXII. évf.
2. szám
2024

BUDAPEST · DEBRECEN · GYŐR · MISKOLC · PÉCS · SZEGED

A TARTALOMBÓL

Dalmácia államigazgatása
a 12–14. században

Tradíció és modernizáció
szorításában. A jog forradalma
Erdélyben (1791–1867)

Az angol és francia (magán)jog
reakciója az ellenséges személyekre
az első világháborúban

A dualizmus kori bírósági
ügyvitel változásai a jogszabályi
háttér tükrében

1945 és 1963 közötti kegyelmi
intézkedések, különös tekintettel
a nem hivatalos 1955–1958. évi
és az 1963. évi általánosra

A tájékozott beleegyezés magyar
szabályozása a 20. században
az orvos–beteg kapcsolat egyetemes
fejlődési történetének tükrében

A bűnhalmazat jogintézménye
a 19. században

„Az erdélyi Unio zászlaja”

TARTALOM

TANULMÁNY

BÁRÁNDY Gergely – Dalmácia államigazgatása a 12–14. században. Párhuzamok és különbségek a velencei és a magyar uralom alatt	1
DOMANICZKY Endre – Tradíció és modernizáció szorításában. A jog forradalma Erdélyben (1791–1867)	10
GYURIS Árpád – Az angol és francia (magán)jog reakciója az ellenséges személyekre az első világháborúban	23
MEGYERI-PÁLFFI Zoltán – A dualizmus kori bírósági ügyvitel változásai a jogszabályi háttér tükrében	36
ZINNER Tibor – 1945 és 1963 közötti kegyelmi intézkedések, különös tekintettel a nem hivatalos 1955–1958. évi és az 1963. évi általánosra	44

MŰHELY

DAVIDOVICS Krisztina – A tájékozott beleegyezés magyar szabályozása a 20. században az orvos–beteg kapcsolat egyetemes fejlődési történetének tükrében	58
DORANG Zsanett – A bűnhalmazat jogintézménye a 19. században	68

SZEMLE

RIGÓ Balázs – Kapcsolódások. Jog, néprajz és történelem	76

KÖNYVEKRŐL

Tudósok a református jogászképzés szolgálatában – SZECSEI Péter	79
HÍREK	81
SZERZŐI ÚTMUTATÓ	84

A címlapon:

„Az erdélyi Unio zászlaja.” Roskovics Ignác rajza. *Vasárnapi Ujság*, 1898. 22. sz. 365. p., Arcanum Újságok.

Jog

történeti szemle

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Dr. Wilhelm Brauner (Bécs), Dr. Izsák Lajos (a szerkesztőbizottság elnöke), Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Dr. Günter Jerouschek (Jéna), Dr. Srđan Šarkić (Újvidék), Dr. Kurt Seelmann (Bázel), Dr. Erik Štenpien (Kassa), Dr. Martin Löhnig (Regensburg)

Szerkesztőbizottság:

Dr. Barna Attila, Dr. Béli Gábor, Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Koncz Ibolya, Dr. Máthé Gábor, Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István, Dr. Szabó Béla, Dr. Szabó István

Szerkesztőség

Főszerkesztő: Dr. Mezey Barna
Szerkesztő: Dr. Megyeri-Pálffy Zoltán
Hírszerkesztő: Dr. Kovács-Szépvolgyi Enikő

E számunk megjelenését a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság támogatja.

A szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3., II. em. 211., Tel./Fax: + 36 1 411 6518,
jogtortenetiszemle@gmail.com
ISSN 3004-118X (Online)
ISSN 0237-7284 (Nyomtatott)

Kiadja a Debreceni Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke, a Károli Gáspár Református Egyetem Jogtörténeti, Jogelméleti és Egyházjogi Tanszéke, a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Állam- és Jogtörténeti Tanszéke, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Pécsi Tudományegyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Szegedi Tudományegyetem Magyar Jogtörténeti Tanszéke

Kiadói munkálatok: Gondolat Kiadó

1. Bevezetés

A tengerpart határ a szárazföld és a tenger között. A tengernek ugyanúgy természetes határa a hossz-szan elnyúló partvidék, mint a szárazföldnek. Ha valaki birtokolja a tengerpartot, bírhatja a tengert is, s igencsak nehéz elhódítani azt tőle. Ha azonban sokáig nélkülöznie kell a kikötőket, elveszítheti tengeri uralmát.

Velence részéről a partvidék megszerzésének célja nem területi hódítás volt. Jó ideig Velence hadereje csak a flotta volt. Ezért nem is törekedtek soha a kikötők mögött elterülő szárazföld meghódítására. Dalmácia mindig a legfontosabb tényezők egyike – ha nem a legfontosabb – maradt a városállam politikájában. Birtoklása Velence hatalmának alapját képezte: ez biztosította az Adriai-tenger fölötti állandó uralmat, a hajóépítéshez szükséges fát és az itáliai szárazföld meghódításáig (15. század eleje) a gabonát is. Dalmácia birtoklása egyben a partvidéki városok kereskedelmének ellenőrzését is jelentette. Velence Dalmácia birtoklásával meg tudta akadályozni azt, hogy a dalmát kereskedővárosok vetélytársaivá váljanak.

A Magyar Királyságnak is komoly érdeke fűződött ahhoz, hogy birtokolja a dalmát tengerpartot. Enélkül lehetetlen kijutni a tengerre, kereskedni, további hódításokat

Bárándy Gergely*

Dalmácia államigazgatása a 12–14. században

Párhuzamok és különbségek a velencei és a magyar uralom alatt

indítani. Egy komolyabb flotta kiállítása is lehetetlen volt, amely az itáliai súlyát egyértelműen növelte volna. A tengerpart, és ezen keresztül a tenger uralma, mintegy erős várfalat képez egy nagyhatalom határán, ha azt nem a szárazföld ura birtokolja. Velence sosem veszélyeztette a magyar

* Bárándy Gergely PhD, habil. ügyvéd, Bárándy Gergely Ügyvédi Iroda, ORCID: 0000-0002-6601-6246

Dalmácia térképe¹

király érdekeit oly módon, hogy tartania kelljen országa területi veszteségétől, de szinte elzárta országát a tengertől és ezen keresztül a keletre irányuló biztonságos útvonaltól. A magyar királynak nemegyszer Velence segítségét kellett kérnie emiatt, például csapatai szállításához. Könnyű belátni, hogy egészen másként alakult volna Spanyolország, Anglia vagy Portugália történelme a flottáik nélkül.

2. Kit illet Dalmácia? Előzmények és legitimáció

Ha valami ékes példája a középkor zavaros viszonyainak, az Dalmácia a 11. században. A Kvarner-öböl és egyes délebbre fekvő szigetek Velence uralma alatt állnak, amely ekkorra ugyan *de jure* a bizánci birodalom egyik városa, a dózse pedig bizánci herceg (*protosebastos*), *de facto* azonban önálló, szuverén állam, a herceg pedig szuverén uralkodó. Közép-Dalmácia városai a horvát uralkodóval küzdenek önállóságukért, aki integrálni akarja őket birodalmába. Zára priorja, aki formálisan bizánci udvari címet visel, és a birodalmat képviseli, elismeri a horvát uralkodót királyának, miközben a dózsának, őt „seniorának” nevezve tesz esküt. Mindeközben Bizánc soha nem mondott le a tartományáról. Valódi hatalma azonban Dél-Dalmáciára (Raguza központtal) korlátozódik. A bizánci császár 1082-ben a dózse feladatává teszi, hogy teljes Dalmáciát védje és igazgassa. Amikor pedig hatalmi érdekei úgy kívánják – például két évtizeddel később –, elismeri a magyar király dalmát hódításainak jogosságát. Még a kétszáz évvel későbbi viszonyokra is igaz volt a megállapítás: „...a hatalmi-politikai csatározásokban a küzdőtér szerepét betöltő Dalmácia – illetve szűkebben véve: a szárazföldön és a szigetekeken található dalmát városok – feletti mindenkori uralmi képződmények tulajdonképpen az egész időszakban a permanens instabilitás állapotában voltak”.²

Több mint három évszázadon át állandó harc folyt Dalmáciáért a Magyar Királyság és a Velencei Köztársaság között.³ A dalmát városok feletti uralom sokszor változott. A történetírók, Dalmácia fővárosa, Zára (Zadar), Velence elleni „láadásait” már számokkal jelölték; volt, hogy egy évtizeden belül négy alkalommal került rá sor. Ugyanakkor tendenciaként megállapíthatjuk, hogy e három évszázadban Zára és Észak-Dalmácia (beleértve a Kvarner-öböl szigeteit) jellemzően a Velencei Köztársaság, míg Spalato (Split), Trau (Trogir) és a közép-dalmáciai szárazföldi területek jellemzően a magyar király fennhatósága alatt álltak. S eközben mindkét uralkodó párhuzamosan viselte a Horvátország és Dalmácia hercege/királya címet, kifejezve azt, hogy ő e területek legitim ura. A számtalan-szor gazdát cserélt dalmát városok aktuális bevételé/viszavételé során mind Bizánc, mind Magyarország, mind pedig Velence meggyőzőnek tűnő érveléssel igyekezett bizonyítani hódításai jogalapját. S önmagában a magyar-horvát államszövetséget/perszonáluniót is sokféleképpen értelmezték a két nép történelme során, persze az olykor alapjaiban különböző tudományos történeti értékeléseket sokszor aktuálpolitikai megfontolások indokolták.⁴

Bizánc évszázadok óta gyakorolta a főhatalmat Dalmácia felett mind Velence, mind a magyar király színre lépése előtt. Dalmácia a birodalom része volt (Dalmatia thema), és a császár, még azokban az időszakokban, amikor hallgatólagosan tudomásul vette egyes dalmát városok elvesztését, sem mondott le soha jogigényéről. Velence minden esetben Bizánc kérésére, de legalábbis a császár egyetértésével és beleegyezésével vonult be a dalmát városokba, sőt, a császár a *Chrysobullon*ban már 1082-ben – azaz a magyar királyok első trónigénye előtt egy évtizeddel – a dózse feladatává tette Dalmácia védelmét és igazgatását. Ugyanakkor, amikor Kálmán szövetséget kötött a bizánci császárral, s elődje, László leányát feleségül adta a bizánci trónörököshez, a császár elismerte és szentesítette Kálmán hódításait Dalmáciában. Ezt magyar oldalról úgy értelmezték, hogy megszűnt Velence jogalapja Dalmácia birtoklására. A dalmát városok először szívesen fogadták a velencei fennhatóságot és védelmet. Később azonban gyakran lázadtak a velencei uralom ellen, s a magyar király uralmát kívánták.

Miután vetélytársa felett győzelmet aratott, Kálmán magyar királyt a horvát koronázóvárosban, Tengerfehérváron (Biograd na Moru) Horvátország királyává koronázták, s a dalmát városok, miután Kálmán kiváltságokat és önkormányzatot adott nekik, hűséget esküdtek a királynak. De Kálmán nem volt a horvát uralkodódinasztia, a Trpmirović-ház leszármazottja, csupán az utolsó előtti horvát király feleségének unokaöccse, mely király (Zvonimir) maga sem volt tagja az előtte és az utána trónra került Trpmirović-házi királyoknak. Ráadásul uralmához a László király ellenében megválasztott horvát származású Petar király fegyverrel való legyőzése által jutott. Uralma vérségi alapon illegitim volt. E legitimitási probléma láthatóan később is tovább élt; ez motiválhatta, hogy készült egy 14. századi, 1102-re datált hamis okirat (*pacta conventa*) arról, hogy 1102-ben a magyar király kiegyezett a horvát nemesekkel (a 12 horvát nemzetséggel), akik őt királyuknak ismerték el. S ez az ő és mindenkori utódainak uralmát is szentesítette.⁵ Miután Kálmán Petar királyt és a nemeseit legyőzte, győztes serege pedig Dalmácia ellen vonult, van esély arra, hogy legalább *de facto* valami hasonló megállapodásra sor kerülhetett. Azaz a legyőzött horvátok belenyugodtak uralmába. Bizonyíték azonban erre nincs. Márpedig, ha nincs, jelen ismereteink szerint a magyar király nem megegyezés, hanem fegyveres hódítás útján jutott a horvát területek birtokába. Kálmán a horvát koronázóvárosban történt királlyá koronázása ugyanakkor hatalmának jogalapját erősíti. De csak mint horvát királyt. Elődei a horvát trónon kétségkívül – titulusukban is hangsúlyozva ezt – Dalmácia királyának is tekintették magukat. Ugyanakkor Kálmán a dalmát városokat, melyeket a velencei dózse a bazileosz megbízásából mint *protosebastos* védett, a Bizánci Császárságtól hódította el, amely évszázadok óta Dalmácia jogos urának tartotta magát, hangsúlyozva a kontinuitást is. A császár a magyar király foglalásaihoz előzetesen nem adta jóváhagyását, csak később ismerte el a *status quo*-t, pusztán aktuális politikai érdekből. Ezért nem minden alapot nélkülöző kritika volt velencei és görög részről, hogy királysága s ezzel együtt

hódításai is illegitimek.⁶ De a magyar modern kori történetírók közül is van, aki úgy fogalmaz: „Horvátország elfoglalásában a feudalizáció folyamatát sikerrel lezáró Magyarország fegyveres expanzióját, feudális hódítását kell látnunk.”⁷ S van, aki ennél árnyaltabban ír, azonban a magyar király horvát uralkodói legitimitását szintén vitatva: „Szent László 1091-i hadjárata nem volt hódítás, de viszont legitim országszerző kísérlet sem, Kálmán koronázása nem jelentett közjogi fordulópontot, a paktum pedig egyszerűen történeti, jogi spekulációnak köszönhetette eredetét.”⁸

Fenti eszmefuttatáson túl, külön elemzést érdemelne, hogy a horvát Trpimirović királyok vajon mennyiben tekinthetők a sajátos történelmi múlttal rendelkező dalmát városok törvényes urainak – összevetve elsősorban Bizánc és Dalmácia sok évszázados kapcsolatával –, így a Dalmácia feletti magyar uralmat miként legitimálja az a tény, hogy a magyar egyben horvát király is volt. A dalmát városok lakosainak és vezetőinek többségét ekkor még nem a horvátok (szlávok), hanem a romanizált illírek alkották, akik már a Trpimirovićok idején is önállóságukat hangoztatták, s igyekeztek megóvni önkormányzatiságukat a horvát uralkodókkal szemben is. Még a 12. és 13. században is ők voltak többségben.⁹ Ezért érdemes egy gondolatot szentelni annak, hogy mi volt e városok lakosainak Magyarország és Velence fennhatóságához való viszonya (tekintettel arra, hogy Bizánc a tanulmányban elemzett időszakban másfél évtizedet leszámítva már nem volt Dalmácia ura, a dalmát–bizánci viszonyra nem térek ki). Mind Velence, mind Magyarország számos esetben hivatkozott a dalmátok irányukban tett hűségesküire. Ugyanakkor tény az, hogy a dalmát városok vezetőinek és lakosainak többsége – sokszor kényszerűségből, de – mindhárom hatalom fejének, a bizánci császárnak, a velencei dózsénak és a magyar királynak, többször is hűséget esküdött. S itt kiemelendő az, hogy több olyan eset is volt, amikor kétségkívül önként kérték a dalmát városok Velence, avagy a magyar király védnökségét: védelmét és fennhatóságát. Velence esetében ilyenek voltak például II. Pietro Orseolo hódításai, avagy 1322-ben Sebenico (Šibenik) és Trau, majd pár évvel később Spalato és Nona (Nin) átptárolásai. A magyar király iránti önkéntes hűségnyilvánítás példája lehet Zára számtalan „lázáda.” A magyar király legitimitációja tehát csakúgy, mint hódításai semmivel nem álltak szilárdabb alapon, mint a Velencei Köztársaságé, s pláne nem, mint Bizáncé. De sok száz évvel az események után – ismerve a középkor cseppfolyós politikai és közjogi viszonyait – talán nem is érdemes sem a legitimitációs, sem pedig a morális kérdéseket hosszabban elemezni. Utóbbiak amúgy is legfeljebb a dalmát városok szemszögéből értelmezhetők.

Észak- és Közép-Dalmácia 12–14. századi történelmét alapvetően, Dél Dalmáciát pedig jelentős mértékben Velence és a Magyar Királyság küzdelme határozta meg. Dalmáciának mind a bizánci korszakában, mind a magyar, mind pedig a velencei uralom alatt sajátos állami működése volt, melyet bár sok tekintetben eltérő módon, de a királyság és Velence figyelembe vett, megőrzött. A 12. és 13. században gyakorlatilag kialakult a későbbi

korokat is meghatározó hatalomgyakorlási mód magyar és velencei részről egyaránt, mely Velence részéről inkább erőpolitikának értékelhető, a királyság részéről pedig privilégiumok, kiváltságok biztosításával gyakorolt puhább hatalomgyakorlási módszernek. A 14. században ebben mind magyar, mind velencei részről – kisebb részben strukturális, nagyobb részben hatalomgyakorlási – változásnak lehetünk tanúi. Mindez nem kizárólagosan, de jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a dalmát városok inkább a magyar fennhatóságot kívánták, ugyanakkor hatékonyságát tekintve talán a velencei modell bizonyult sikeresebbnek.

3. Dalmácia egyházi igazgatása a 12–14. században

A dalmát főpapok a város életére gyakoroltak komoly befolyást. Tisztségük nem rövid időre szólt, s jelentős birtokokkal rendelkeztek a városukat körülölelő területeken. Az ezredforduló környékén, amikor Velence első dalmát hódításai történtek, városuk nevében a püspökök esküdtek hűséget. A püspökök és érsekek tagjai voltak a városi tanácsnak, rangban ők voltak a város első emberei. Itáliában is így volt ez sok helyen a 10. századtól, a várost a püspök és a *comes* együtt irányította. A világi és az egyházi igazgatás között nem volt mereven elválasztott határ, sokszor a püspök személyes tekintélyén múlt, hogy meddig terjed a befolyása világi ügyekben. A 13. századig tehát Dalmáciában az egyházi vezetők jelentős befolyást gyakoroltak a világi államigazgatásra és a diplomáciára.¹⁰

Dalmáciában az ókorban, a Velence alapítását megelőző időkben, Salona érseke volt az egyházi vezető, a második legfontosabb egyházi méltóság pedig Zára püspöke volt. A 6–7. századot követően mindez teljesen újjáalakult, az avar és szláv törzsek betelepülése miatt elpusztult Salona helyét Spalato vette át. A 9. században a Horvát Fejedelemség szuverenitását azzal is erősítette, hogy függetlenedve a dalmát püspökségektől megalapította Nona püspökségét. Mindazonáltal Nonának rövid időn belül el kellett ismernie a spalatói érsek primátusát. A 10. század végén a dél-dalmáciai egyház az ekkor alakult raguza i érsekség fennhatósága alá került, amely később, a 12–13. században, hosszan tartó küzdelmet folytatott a szerb uralkodók által létrehozott és támogatott antivari érsekséggel. Valójában ez a küzdelem a nyugati és az ortodox egyház térhódításáról is szólt.

Spalato és Raguza (Dubrovnik) különválásával nagyjából egyidejűleg kezdődött Dalmácia és Velence közös történelme, ekkor, a 11. század kezdetén foglalta el Velence a dalmát püspöki városokat. Könyves Kálmán 1105-ben végbement hódításai után a Magyar Királyság is püspöki székhelyek birtokába jutott. Sőt, a spalatói érsekség is magyar fennhatóság alá került. Velence és Magyarország Dalmáciáért folytatott több évszázados harca alakította át az észak- és közép-dalmáciai egyházszervezetet. 1154-ben IV. Anasztáz pápa érseki rangra emelte a velencei kézen lévő Zárát, és négy püspökséget, a szintén velencei hódí-

tás alatt álló Arbét (Rab), Vegliát (Krk), Osserót (Osor) és Farót (Hvar) – amely nem sokkal korábban, ugyanúgy a magyar–velencei küzdelmek miatt lett püspöki székhely – a zárai érsekség alá rendelte. 1155-ben, négy hónappal ezután pedig zárai érsek került a gradói (velencei) pátriárka joghatósága alá. A döntés ellen Zára érseke tiltakozott, miként a város is a velencei uralom ellen. Egy évtizeden belül a záraiak 4 alkalommal lázadtak fel – mindannyiszor sikertelenül – a velenceiek ellen. Változást csak a magyar király segítségével értek el 1181-ben, amely azonban nem járt az egyházszerkezet változásával, a zárai érsek a gradói pátriárka joghatósága alatt maradt, sőt a város 22 évvel később 150 évre ismét a velenceieké lett. Ugyanekkor, a negyedik keresztes hadjáratban Velencének juttatott dalmát városok – így Ragusa és Durazzo (Durrës) is – szintén Grado alá kerültek.¹¹ A dalmát egyházszerkezetet rövid időre tehát a pátriárka felügyelete alatt álló három érsek irányította, de hosszabb ideig csak Zára tartozott ide. Zára gradói joghatóság alá rendelésével, 1155-től – ugyancsak pápai jóváhagyással – a gradói pátriárka felvette a Dalmácia primása címet. A 12. század a velencei egyház szempontjából amúgy is jelentős változásokat hozott. Az egyház vagyoni helyzete hihetetlen gyorsasággal növekedett, erősödtek a szerzetesrendek, és a keresztes háborúk során fellendült a relikviakereskedelem. A gradói pátriárka egyre inkább „velencei pátriárkává” vált. Frigyes császár egy 1177-ben keltezett oklevélben már Velence pátriárkájának nevezte a főpapot. A pátriárka 1157-ben megkapta a jogot a pápától, hogy Konstantinápolyba és más görög városokba – ahol a velenceiek templommal rendelkeztek – püspököket nevezzen ki.¹² Ezzel a 12. századra, Velence világi hatalmának kiterjesztésével párhuzamosan, a gradói-velencei pátriárka megtisztelő egyházi méltóságát tartalommal is kitöltötte; valódi hatalommal és egyházszerkezettel rendelkező főpappá vált.

A 13. század elejétől kezdve, amikor a keresztes sereggel Velence ismét elfoglalta a várost, a zárai érseknek nemcsak a pátriárka előtt kellett hűségesküt tennie, hanem Velencének is hűséget kellett esküdnie. Ennek nem csak szimbolikus jelentősége volt. Mint arról szó esett, ekkor igen jelentős befolyása volt a püspököknek a dalmát világi államigazgatásra is. A velencei egyház azonban – eltérően az észak-italiai más városállamok, illetve a dalmát városok egyházi vezetésétől – érdemben nem szólhatott bele világi ügyekbe. A korai időszakban a dózsának volt óriási befolyása egyházi kérdésekben, s ez nem volt vi-szonos. Hozzájárulása kellett az egyházi személyek választáson való részvételéhez, illetve a már megválasztott egyházi méltóságokat ő iktatta hivatalukba. Világi ügyekben joghatósága volt felettük. Csak engedélyével lehetett egyházi vagyont elidegeníteni, vagy azzal bármiféle más ügyletet kötni, és az egyházi központok áthelyezéséhez is hozzájárulásra volt szükség. A 12. század közepén Enrico Dandolo gradói pátriárka és szövetségesei – vélhetően a pápa és a császár közti investitúraharc mintájára – kísérletet tettek a dózse befolyásának csökkentésére, de próbálkozásuk kudarcba fulladt. A kudarc következménye az lett, hogy a klérus, amely a befolyásos nemesi családok egyházi tisztséget viselő tagjain keresztül addig befolyást

gyakorolt az állami életre, kiszorult a világi hatalomból. A 12. század második felében és a 13. században alakult ki a velencei arisztokratikus köztársasági államrend, amelyben nem kapott szerepet az egyház. Ki kell azonban emelni, hogy éppen a kialakuló arisztokratikus alkotmány miatt, az egyház felett néhány évtizeden belül már nem a dózse, hanem a nemesség által uralt tanácsok (elsősorban a Nagytanács, a Szenátus és a Tízek Tanácsa) vették át a felügyeletet. 1208-ban a dózse lemondott az egyházi tisztségviselők jelölési jogáról, a választásukon való részvétel jogáról, és megszűnt a beiktatásuk előtti egyetértési joga is. A papok, bár tiszteletnek örvendtek, s a 15. századig megőrizték jogukat ahhoz is, hogy állami hivatalt töltsenek be, illetve hogy választás útján tagjai legyenek az állami tanácsoknak, sohasem játszottak komoly szerepet a több száz fős Nagytanács ülésein. Később, e tanulmány által vizsgált időszakon túl (1498-ban), kifejezetten kizárták őket a Nagytanácsból, s már 1474-ben a polgári állásokra megválaszthatatlanoknak mondták ki őket. A Tízek Tanácsa egyik végzésében döntött arról is, hogy valahányszor a Nagytanácsban egyházi ügyeket illető dolgot tárgyalnak, a velencei javadalmazott papok rokonsága kizárandó az ülésről. Az állami terhek viselésében viszont a papságnak is osztoznia kellett. Ha nem is 21. századi értelemben, de gyakorlati jelentőségét tekintve Velencében a 13. századra megvalósult az állam és az egyház szétválás-tása.¹³

Így tehát érthető, hogy Zára visszafoglalásakor (1203) Velence számára sokkal lényegesebb békefeltétel volt az államnak (a dózsának) tett eskü, mint a pátriárkának fogadott hűség. Azonban Velence számára utóbbinak is volt világi hatalmi jelentősége. Amikor 1155 után Zára éppen magyar kézen volt, a király által elismert érsekek nem tettek esküt a gradói pátriárkának. Emiatt a pápa nem ismerte el őket, nem kaptak *palliumot*, ezek az érsekek mindvégig csak választott érsekek maradtak. A velencei egyház tekintélye természetesen fontos szempont volt a Velencei Köztársaságnak, de sokkal nagyobb hangsúlyt fektetett gyarmatbirodalma – így Dalmácia – világi igazgatására. Nem is szólva arról, hogy mint látni fogjuk, a velencei klérus alig korábban veszítette el világi politikai befolyását, mint a dalmát városok püspökei.

4. Dalmácia világi igazgatása a 12–14. században

A Magyar Királyságban a horvát és a dalmát területek igazgatását a királyt képviselő horvát–szlavón bán látta el, illetve a 12. század végétől esetenként királyi hercegek. A bánok katonai főparancsnoki és bírói jogkörrel rendelkeztek. A hercegek, akik jellemzően a magyar királyi trón örökösei voltak, a 13. század végéig biztosan, lényegesen szuverénabb státuszban kormányoztak, mint a bánok. Világi közigazgatási struktúráját tekintve is eltért Dalmácia Horvátországtól. Míg utóbbiban az államigazgatás területi és jogi alapegységét a megyékhez (vármegyékhez) hasonlítható zsupániák képezték, addig Dalmáciában az állam-

igazgatás alapegységeinek a városi tanácsok (itáliai, de nem velencei mintára kis- és nagytanács) tekinthetők, melyeket a városi helyi elit vezetett. A 11. században a dalmát városok már minden bizonnyal a bizánci állam részeként, ugyanakkor a horvát király alattvalójaként is, de nagy önállóságot élvezve, saját patríciuscsaládjaikból származó vezetőik kormányzása alatt éltek. A városok élére *comes*-t választottak, általában egy évre.¹⁴ Igazgatási szinten is megjelenik tehát az eltérő történelmi fejlődés, amely a Horvát Királyságban a Magyar Királysághoz hasonló módon a királyságot alkotó nagyobb területi egységek alapján szerveződött igazgatási modellt követ, addig Dalmáciában a városok jelentik az igazgatás alapegységeit.

Mellékszálként, de mindenképpen említést érdemel, hogy Bizánc 1166-ban elfoglalta Dalmácia magyar kézen lévő városait, s Spalatóba egy bizánci származású herceget (*dux*) neveztek ki az elfoglalt területek vezetésére. Ekkor 15 évre Bizánc visszatért a dalmátok életébe.¹⁵ Azonban ez a rövid, másfél évtizedes bizánci uralom sem hozott újat a Dalmácia (pontosabban az addig magyar uralom alatt álló dalmát városok) kormányzatában. A bizánci helytartó (*dux*) vezetésével felálló adminisztráció gyakorlatilag ráépült a városi önkormányzatokra, s nem hozta vissza a korábbi *thema* központosított igazgatását. Így még a központ szerepét betöltő Spalatóban is megmaradt a *comes* intézménye.¹⁶

A dalmát városok a 12. és 13. században egyértelműen a magyar uralmat kívánták. A magyar király messze uralkodott, sokkal lazább szálakkal kötődött a dalmát városokhoz, mint a velenceiek. Lojalitásukat széles körű autonómiával és a városoknak adott kiváltságokkal biztosította. A kiváltságok természetesen koronként és városonként eltérőek voltak, azonban a magyar királyok Kálmántól kezdve mint legfontosabbakat említve, biztosították a városok adómentességét, a *comes* és a püspök megválasztásának szabadságát, a saját jog megtartásának lehetőségét, azt, hogy a városi polgárok felett csak saját bíráik ítéelkezhetnek, valamint a szabad és vámmentes kereskedelem jogát a királyság területén. S ami az egyik legfontosabb: immunitást élveztek a királyi hatalmat képviselő bán joghatóságával szemben. Összességében a helyi hatalmi struktúrát megőrző, egyre bővülő, széles körű autonómiát a Magyar Királyság területén belül. Mindazonáltal kiemelést érdemel, hogy a magyar uralom sem mindig a kiváltságok biztosításáról szólt. Voltak időszakok, amikor a magyar király sokkal szorosabbra fűzte viszonyát a dalmát városokkal. Már Kálmán is megpróbálkozott azzal, hogy saját emberét válasszák meg Spalato *comes*-ének. 1244-ben IV. Béla nyomására a magyar Csák nemzetségből való Ugrint választották a magyar uralom alatt álló legfontosabb dalmát város, Spalato érsekévé, és egy személyben ő lett a város *comes*e is. Miként olyan is előfordult, hogy a király által kinevezett bán egyúttal Trau és Spalato helytartója is volt. Számos alkalommal választottak püspöknek és *comes*-nek (később *podestának*) a király bizalmi körébe tartozó magyar nemes.¹⁷ Sőt ilyenre a 12. században is volt példa, amikor II. Béla 1136-ban saját emberét segítette a spalatói érseki székre, vagy amikor III. Béla 1181-ben a pápa tiltakozása ellenére választotta meg Spalato érsekévé

egyik magyarországi hívét¹⁸ Később, a 13. század közepétől írásba nem foglalt elvárás lett, hogy Spalato érseke magyar főúr legyen. Így tehát, bár a privilégiumok garantálták a *comes* és a püspök megválasztásának szabadságát, a püspökök esetében már a 12. századtól, a *comes*ek esetében pedig a 13. századtól erősen érvényesült a királyi befolyás. Az egyház a 13. században egyre inkább elvesztette a városvezetésre gyakorolt befolyását, ezért vált fontossá, hogy a királyhoz lojális *comes*ek álljanak a város élén.¹⁹

A 13. század végére (az 1270-es években), a magyar királyi hatalom meggyengülésével a Šubić nemzetség átvette a hatalmat a tengermelléki Horvátország és Dalmácia felett, így e két terület igazgatása 1270-es évek közepén elvált Szlavóniától, két külön bán irányítása alá került. Šubić Pál horvát-dalmát bán lett, és elérte, hogy szinte az összes dalmát várost rokonai irányítsák. A Šubićok addig is Horvátország és Dalmácia meghatározó politikai szereplői voltak, ezt követően azonban a dalmát városok a horvát bántól való különállása (az immunitás) formalitássá vált. Számos *comes* és egyházi vezető került ki közülük. Így például Trau, Nona, Sebenico, Spalato *comes*e.²⁰

Velence uralma mindvégig sokkal valóságosabb volt. Míg a Magyar Királyság a kereskedelem terén nem volt konkurens a dalmát városoknak, Velence annál inkább. Olyannyira, hogy uralmának egyik fundamentuma, célja volt kereskedelmének elfojtása. Helyőrség biztosította uralmát, a velencei kereskedelmi és hadihajók állandó jelenléte megszokott volt. A velencei uralom korai időszakában, a 12. században, amikor a városokért szakadatlan küzdelem folyt a magyar királlyal, a városok – a magyar uralom alatt állókhoz hasonlóan – a velencei uralom alatt is megőrizhették önkormányzatukat, sőt kiváltságaik megtartására a dózse több esetben esküt is tett. Ordelafo Falier például Kálmán király a dalmát városoknak tett kiváltságait erősítette meg a záraiaknak 1117-ben, melyben garantálta nekik a püspök és a *comes* szabad megválasztásának jogát.²¹ A városok vezetésének módja, akárcsak a magyar modell esetében, igazodott a dalmát hagyományokhoz. A városok élén álló *comes*ek, avagy *podesták* gyakorolták a bírói hatalmat és a közigazgatási főhatalmat. Munkájukat a helyi hagyományok szerint megválasztott tanácsok segítették. Azonban hangsúlyozandó, hogy a velencei központi államigazgatási struktúrától eltérően – a magyar és a velencei uralom alatt egyaránt – nem a tanácsok gyakorolták a főhatalmat, hanem a *comes*ek. A városvezetők megbízatásukat egy vagy két évig töltötték be. A 12. század közepéig jellemzően helyi polgárokat választottak meg, de már a század első felében előfordult, hogy velencei nemeset választottak *comes*-zé, például 1130-ban Pietro Polani dózse fiát Osseróban. Azonban a század közepén tapasztalható volt az a trendforduló, hogy a *comes*ek többnyire formálisan a közösség által megválasztott, de Velencéből delegált, velencei származású nemesek lettek, sokszor a dózse rokonai. Így például tudunk arról, hogy 1167-ben a magyar király leányával, valamint egy főrangú magyar úr leányával Niccolo Michiel dózse két fia kötött házasságot, akik közül az egyik Arbe, a másik Ossero *comes*e volt. De többször volt Ossero *comes*e a

Morosini család tagja is. 1156-ban Zára comesévé a dózse fiát, Domenico Morosinit választották. Azonban továbbra sem volt kizárt megbízható helyi polgárok megválasztása, mint például Vegliában 1163-ban, a későbbi Frangepán családból származó comes esetében. Megjegyzem, néhány évet leszámítva, a 12. században a Velencével kötött megállapodásuk alapján ott végig a Frangepánok töltötték be a *comesi* tisztséget. A *comesek* hivatalba lépéséhez az okiratok tanúsága szerint szükség volt a dózse egyetértésére/kinevezésére. Később, a 12. század közepétől kezdődően a velencei alkotmány változása miatt a beleegyezési jog fokozatosan átszállt a tanácsokra, akárcsak a Dalmáciából származó bevételek feletti rendelkezési jog. Arra van adat, hogy 1118-ban Arbe *comes*ének kinevezésekor még a dózse gyakorolta a beleegyezési jogot, s ez akkoriban vélhetően más városoknál is így volt. 1163-ban Veglia és 1166-ban Arbe ismételt elfoglalása után comes beiktatásához a dózse és az 1141-ben felállított *sapientes* testületének a jóváhagyására volt szükség. 1197-ben Arbe újabb birtokbavétele után a dózsét már nem is említik. Egy ideig megmaradt még Velence hercegének beleegyezési joga az alacsonyabb hivatalok viselőinél (például a *comes* helyetteseként működő *vicedominus*), de fokozatosan ez is átszállt a tanácsokra. Jól mutatja a dalmát városok és Velence kapcsolatának egyre szorosabbá válását az is, hogy a *comesek* bírói jogkörben hozott ítéletei ellen a 13. századtól kezdődően Velencébe, a Quarantiához lehetett fellebbezni. A katonai főhatalmat 1349-ig egy különleges, csak Dalmáciában és az Isztrián fellelhető szervezet, a *paysanaticum* gyakorolta, amely egyszerre volt helyőrség és katonai rendőrség.²²

A 13. század elején azonban megváltozott a helyzet. Zára „láadásának” leverése 1203-ban nagy fordulatot hozott Dalmácia és Velence viszonyában. A dalmát főváros valamennyi tizennégy évesnél idősebb lakosa hűségsküre kényszerült. A polgárok, bár továbbra is maguk állíthatták a zárai *comest*, csak a velenceiek közül választhattak, és hivatala betöltéséhez továbbra is szükséges volt a dózse jóváhagyása. Érdekes, hogy itt csak a dózsét említik, holott ekkor vélhetően már a *sapientes* testülete gyakorolta ezt a jogkört. A záraiaknak el kellett fogadniuk, hogy ezentúl egyházi uruk a gradói pátriárka joghatósága alá tartozó érsek lesz. Ezenkívül a város lakóinak vállalniuk kellett éves adó fizetését. Ha Velence hadba szállt, a szerződés értelmében a záraiak kötelessége volt kiállítani a flotta egyharmincad részét. A város falainak lerombolásáról, felújításáról, újjáépítéséről csak Velence dönthetett. A záraiak kötelesek voltak Velence minden ellenségét ellenségnek, minden barátját barátoknak tekinteni.²³ Minthogy Zára ettől kezdve több mint 150 éven keresztül velencei uralom alatt állt, ez a modell határozta meg igazgatásának természetét. Még inkább elősegítette Velence közvetlen befolyását erősödését, hogy ez a változás – miként fentebb már utaltam rá – egybeesett a velencei arisztokratikus köztársasági államrend kiépülésével. A dózse hatalmának korlátozásával, valamint a tanácsok (a Nagytanács, a *sapientes* testületének utódja, a Signoria, a Szenátus, a Quarantia) felállításával a 12. század végén és a 13. század első felében megalakult az az akkori világban egye-

dülállóan stabil, hatalommegosztáson alapuló államrend, amely Velence nagyhatalmi státuszának egyik fundamentuma volt, s amely lehetővé tette, hogy egy korát messze meghaladó professzionális államigazgatási rendszer jöjjön létre.²⁴ Ez a professzionizmus jellemezte Velence kolóniáinak igazgatását, így a középkorban szokatlan módon, a központi kormányzat szinte közvetlen befolyását a dalmát városok irányítására is. A felállított tanácsok közül a Szenátus kapta meg a gyarmatbirodalom igazgatásának jogát.

Ha a 12–13. századi két világi igazgatási rendszert összevetjük, azt látjuk, hogy bár a magyar uralom alatt is érvényesült a király befolyása – főképpen a 13. század második felétől –, olyannyira, hogy a városok egyházi és világi vezetői is a magyar főurak közül kerültek ki, Velence mégis szorosabban tartotta a gyeplőt, a dalmát városok igazgatását sokkal inkább integrálta saját államigazgatási (közigazgatási) és egyházszervezeti rendszerébe, mint a Magyar Királyság. Míg a magyar *comes* a király bizalmi embere volt, addig a velencei – fogalmazhatunk úgy – az új alkotmányos rend kiépülését követően, bár formálisan a városi polgárok választották, gyakorlatilag a központi kormányzat kihelyezett főtisztviselőjeként gyakorolta hatalmát, akinek beszámolási kötelezettsége volt a Szenátus és más tanácsok előtt, miként tevékenységét e központi állami szervek mind hivatalban léte alatt, mind annak végeztével rendszerszerűen ellenőrizték, sőt utasítások formájában befolyásolták is. Míg végül eljutottak oda, hogy a *comest* már formálisan sem választották, hanem Velence küldte meghatározott időre a Nagytanács tagjai közül. Megjegyzem, még a 14. században is találkozunk olyan esettel, amikor a *comest* a velencei nemesek közül ugyan, de a város polgárai választhatták meg. Így volt ez Zára 6. láadásának leverését követően, 1313-ban. Ugyanakkor, amikor a következő évtizedben Sebenico, Trau, Spalato és Nona ismét Velence fennhatósága alá helyezkednek, már a központi kormányzat Velencében nevezi ki két évre a *comest* a Nagytanács tagjai közül. A velencei *comes*nek így sokszor egyik „állomáshelye” volt csupán dalmát szolgálata, ezt követően máshova helyezték, vagy hivatalt viselt valamelyik velencei tanácsban, például szenátor lett. A velencei *comes* sokkal erősebben kötődött hazája kormányzatához, valójában része volt annak, és a velencei főhatóságok is sokkal szorosabb kontrollt gyakoroltak tevékenysége felett. Mindezt erősítette, hogy határozatban előírták, hivatalban létük alatt nem folytathattak kereskedelmet, nem fogadhattak el ajándékot, nem létesíthettek rokonai kapcsolatokat az igazgatásuk alá tartozó területek lakóival.²⁵

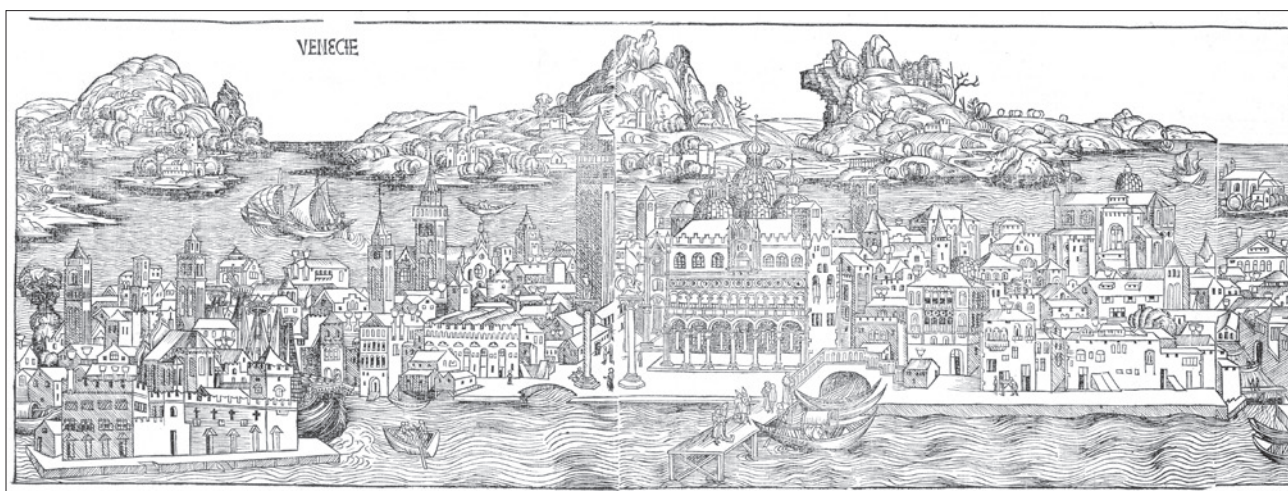
A 14. század a velencei államirányítási modellben két komolyabb változást hozott. Az egyik, hogy 1349-től a dalmát városokban a katonai főhatalom gyakorlását a *capitaneus* vette át. A *capitaneus* velencei nemes volt, ő felelt a helyőrség irányításáért, a hadikiadásokért, így a Velence zsoldjában álló seregekkel való kapcsolattartásért, és a zsoldosereg finanszírozásáért is. A másik változás nem közvetlenül Dalmácia igazgatásához kötődött, azonban kihatással volt rá. Egy nemesi felkelés körülményeinek kivizsgálására 1311-ben létrehozták Velence „titkosszolgálatát” a Tízek

Tanácsát, melyet 1335-ben állandó állambiztonsági szervé nyilvánítottak. Feladatkörébe tartozott többek között a hazaárulás és összeesküvések felderítése és kivizsgálása, a politikai nyugtalanság kezelése, tisztségviselők engedetlenségének és szófogadatlanságnak kivizsgálása, a nemesek bűncselekményeinek kivizsgálása határon belül és azon túl is.²⁶ A tízek Velence gyarmatbirodalmának működését is szigorúan ellenőrizték, megteremtve ezzel a kolóniák vezetőinek állandó és titkos kontrollját. Mindez strukturális változásokat nem hozott a dalmát városok igazgatásában, azonban a *comes* és más tisztségviselők Velence iránti lojalitását határozottan erősítette, akárcsak a velencei törvényhozás által meghatározott összeférhetlenségi szabályok önkéntes betartását.²⁷

A magyar modell – az Árpád-ház kihalása után, az Anjou királyok idején – szintén módosult kicsit. Károly Róbert nem igazán tudott figyelmet fordítani dalmáciai birtokaira, gyengült a magyar uralom, melynek eredményeképpen a báni méltóságot is viselő Šubićok, valamint más, helyi nemesi családok tovább erősödtek. Ezért uralodása idején, Dalmácia magyar–velencei történelmében először, a dalmát városok szívesebben ismerték el Velence fennhatóságát, amely meg tudta védeni őket a hatalmaskodó tartományuraktól, valamint az adriai kalózoaktól. Nagy Lajos uralkodása idején változott a helyzet. 1358-ban, amikor a magyar király elfoglalta a dalmát városokat, megerősítette a korábbi privilégiumaikat. Ez azonban nem állt összhangban a hatalomgyakorlás valódi módszereivel. A király hosszú ideig – 1382-ben bekövetkezett haláláig – maradhatott Dalmácia ura. A dalmát városok integrációja jóval erősebb volt uralkodása alatt, mint korábban, a városoknak kereskedelmi, gazdasági, igazgatási és jogi szempontból is kisebb autonómiát biztosított, általánossá vált a magyar intézmények és hivatalnokok jelenléte. Hivatalosan kiváltsággként megmaradt ugyan a *comes* szabad megválasztásának joga, de beiktatásához a király jóváhagyása

kellett. Ez pedig korántsem formális volt, a gyakorlatban azt jelentette, hogyha nem a király jelöltjét választották meg, a jóváhagyás elmaradt. A tengeri magyar haderő kiállításának kötelezettsége a dalmát városok feladata lett, de a tengernagyot a király nevezte ki. A dalmát városoknak azonban még a szoros magyar uralom alatt is megmaradt a joga arra, hogy velencei területen szabadon kereskedhessenek.²⁸ A velenceiek, a dalmát városok, a horvátok és a magyarok élénk és állandó kereskedelmet folytattak egymással mind az Árpád-házi, mind az Anjou, mind pedig a Luxemburgi királyok uralma alatt.²⁹

A dalmáciai magyar uralom utolsó szakaszában tehát már korántsem volt akkora eltérés a velencei és a magyar hatalomgyakorlás módszerei között. Mindkét hatalom igyekezett minél inkább integrálni Dalmáciát saját köz-igazgatási, adózási, gazdasági, társadalmi rendszerébe, valójában országa szerves részévé tenni a tenger melléket. Jelentős különbséggel kell megemlíteni, hogy a magyar uralkodóhoz hű *comes* kontrollja lényegesen lazább volt, mint a velencei *comes*é, akit hazája állandó és közvetlen kontroll alatt tartott. Akárcsak a Velence uralma ellen folyton lázadó dalmát városok katonai parancsnokát, aki szintén velencei nemes volt. A legmarkánsabb mindvégig fennmaradó különbség mégis talán abban ragadható meg, hogy míg a magyar királyhoz lojális városvezetők a Magyar Királyság részeként kezelt városokban érdekeltek voltak a dalmát városok gazdaságának felvirágoztatásában, addig Velence mindvégig annak elfojtására törekedett. Ez pedig érthetővé teszi, hogy a dalmát városok miért kívánták mindvégig inkább a magyar, mint a velencei fennhatóságot. Lajos király halálát követően pár évtizeden belül, a 15. század elején Velence sorra visszavette a dalmáciai városokat, s azokat államiságának végéig, 400 éven keresztül birtokában tartotta. A Dalmácia birtoklásáért folytatott több mint három évszázados velencei–magyar rivalizálás a 15. század első húsz évében véget ért.

Velence látképe³⁰

BÁRÁNDY, GERGELY

Die Verwaltung von Dalmatien zwischen dem 12. und 14. Jahrhundert. Parallelen und Unterschiede unter venezianischer und ungarischer Herrschaft

(Zusammenfassung)

Die Geschichte Nord- und Mitteldalmatiens vom 12. bis zum 14. Jahrhundert wurde im Wesentlichen, und die Süddalmatiens zu einem großen Teil, durch den Kampf zwischen Venedig und dem Königreich Ungarn bestimmt. Der Besitz von Dalmatien bildete die Grundlage der venezianischen Macht. Er garantierte die dauerhafte Kontrolle über das Adriatische Meer, das für den Schiffsbau benötigte Holz und – bis zur Eroberung des italienischen Festlandes – auch Getreide. Auch das Königreich Ungarn hatte ein starkes Interesse daran, die dalmatinische Küste zu beherrschen. Ohne sie war es unmöglich, die Meere zu erreichen, Handel zu treiben, weitere Eroberungen zu unternehmen und eine Schiffsflotte aufzubauen. Dalmatien hatte sowohl in der byzantinischen Zeit als auch unter ungarischer und venezianischer Herrschaft eine spezifische

Staatsfunktion, die, wenn auch in vielerlei Hinsicht unterschiedlich, vom Königreich und von Venedig respektiert und bewahrt wurde. Im 12. und 13. Jahrhundert wurde sowohl von der ungarischen als auch von der venezianischen Seite praktisch eine Art, der auch die darauffolgenden Zeiten bestimmenden Machtausübung etabliert, die auf Seiten Venedigs als Machtpolitik und auf Seiten des Königreichs als eine sanftere Art der Machtausübung durch die Gewährung von Privilegien und Vorrechten zu sehen war. Im 14. Jahrhundert änderte sich dies sowohl auf ungarischer als auch auf venezianischer Seite, wobei sich die Methoden der Machtausübung des Königreichs mehr und mehr denen Venedigs annäherten. Zu Beginn des 15. Jahrhunderts hörte die Rivalität auf, und Dalmatien ging für 400 Jahre in den Besitz Venedigs über.

BÁRÁNDY, GERGELY

The administration of Dalmatia between the 12th and 14th centuries

Parallels and differences under Venetian and Hungarian rule

(Abstract)

The history of North and Middle Dalmatia, from the 12th to the 14th century, was basically, and the history of South Dalmatia was significantly dominated by the fight between Venice and the Hungarian Kingdom. Possession of Dalmatia was the basis of Venice's power. This granted the constant rule over the Adriatic Sea, the wood needed for shipbuilding, and also the grain until the conquest of the Italian land (*Terra ferma*). The Hungarian Kingdom also had a great interest in the possession of the Dalmatian coast. It was impossible to reach the sea, to trade, start further conquests, and set on a fleet without it. Dalmatia had a special state operation in the Byzantine era and also in the Hungarian and Venetian era, which – although in

many aspects differently – but the Kingdom and Venice took into account, preserved. In the 12th and 13th centuries the method of exercising power that determined the later ages, was practically established on both the Hungarian and Venetian sides, which from the Venetian side could rather be considered as power politics, and from the Kingdom's side a soft method of power exercised by ensuring privileges and prerogatives. In the 14th century we witnessed changes not only from the Hungarian, but from the Venetian side as well, and the Kingdom's methods of exercising power kept approaching the Venetian method. From the beginning of the 15th century rivalry ceased, Dalmatia became Venice's for 400 years.

Jegyzetek

¹ Kép forrása: ZUCCHI, Francesco: *Lo stato presente di tutti i paesi e popoli del mondo*. XX. kötet, III. rész. Nápoly, Vincenzo Mazzola, 1754. Rézmetszet. Képméret: 335 X 425 mm. – A szerző gyűjteményéből.

² SZEBERÉNYI Gábor: Hatalmi struktúrák a 12. századi Dalmáciában. In BEBESI György (szerk.): *Kelet-Európa és Balkán tanulmányok 1. – Hatalmi ideológiák a szláv népek körében*. Történeti konferencia Pécs 2001. november 15. Pécs, 2001. Pécsi Tudományegyetem Kelet-Európa és a Balkán története és kultúrája Kutatási Központ, 39. p.

³ L. pl. JÁSZAY Magda: *Velence és Magyarország*. Budapest, 1990. Gondolat Könyvkiadó, 8–111. p.

⁴ Utóbbiról bővebben DEÉR József: *A magyar–horvát államközösség kezdetei*. (Jancsó Benedek Társaság Kiadványai) Budapest, 1931. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 3–14. p.

⁵ *A pacta conventáról*, annak hitelességéről és későbbi értelmezéséről bővebben I. MAKK Ferenc: *Magyar külpolitika (896–1196)*. In KRISTÓ Gyula (szerk.): *Szegedi Középkortörténeti Könyvtár*. Szeged, 1993. Szegedi Középkorász Műhely, 128–129. p.; DEÉR 1931. 5–14., 32–37. p.

⁶ A magyar király koronázásával összefüggő legitimitásáról bővebben I. DEÉR 1931. 30–34. p.

⁷ KRISTÓ Gyula: *A feudális széttagolódás Magyarországon*. Budapest, 1979. Akadémiai Kiadó, 86. p. Ugyancsak nem dinasztikus alapon, a trón törvényes öröklése alapján történt beavatkozásnak, hanem hódító hadjáratnak ítéli meg László hadjáratát MAKK Ferenc. Vö. MAKK 1993. 109. p.

⁸ DEÉR 1931. 37. p.

- ⁹ Az etnikai összetételről Zára és Ragusa esetében I. SOKCSEVITS Dénes: *Horvátország. A 7. századtól napjainkig*. Budapest, 2011. Munda Novus Könyvek, 104–105., 139. p.
- ¹⁰ GÁL Judit: *Dalmácia helye az Árpád-kori Magyar Királyságban – A magyar királyi hatalomgyakorlás dalmáciai jellemzői*. Budapest, 2020. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 21–33. p.
- ¹¹ SOKCSEVITS 2011. 103. p.; PAULER Gyula: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. Budapest, 1899. Athenaeum, 317. p. bővebben I. GÁL 2020. 21–49. p.
- ¹² SCHILLMANN, Fritz: *Venedig – Geschichte und Kultur Venetiens*. Leipzig und Wien, 1933. Verlag dr. Hans Epstein/dr. Rolf Passer. 110. p.; KRETSCHMAYR, Heinrich: *Geschichte von Venedig*. 1. k. Gotha, 1905. 243–245. p.
- ¹³ KRETSCHMAYR 1905. 98–100.; 196.; 245–247. p.; KRETSCHMAYR, Heinrich: *Geschichte von Venedig*. 2. k. Gotha, 1920. 83–85., 88. p.; SCHILLMANN 1933. 111. p.; BÁRÁNDY Gergely: *Velence fénykora – a Velencei Köztársaság államberendezkedésének kialakulása és kora*. Budapest, 1999. Scolar Kiadó, 128., 144. p.
- ¹⁴ SOKCSEVITS 2011. 98., 108. p. (Szlavónia kormányzatáról: 112–119. p.); GÁL 2020. 89., 106–117., 126. p.; a báni méltóság fejlődéstörténetéről, a bánok hatásköréről és az általuk igazgatott területek változásairól bővebben I. KRISTÓ 1979. 84–94., 118–128. p.; A királyi hercegek szuverenitásáról bővebben I. KRISTÓ 1979. 66–74.; 79–83. p.
- ¹⁵ PAULER 1899. 313., 325–326. p.; SOKCSEVITS 2011. 104. p.
- ¹⁶ SZEBERÉNYI 2001. 44. p.
- ¹⁷ Bővebben I. GÁL 2020. 48., 97–101. p.; JÁSZAY 1990. 14–20. p.; a zsupániakról bővebben I. SZEBERÉNYI Gábor: A Balkán, 800 k.–1389. In SASHALMI Endre (szerk.): *Kelet-Európa és Balkán tanulmányok 4. „Kelet-Európa” és a „Balkán, 1000–1800. – Intellektuális-történeti konstrukciók vagy valós történeti régiók?* Pécs, 2007. Pécsi Tudományegyetem Kelet-Európa és a Balkán Története és Kultúrája Kutatási Központ, 294–295. p.; KRISTÓ 1979. 126. p.
- ¹⁸ MAKK Ferenc: III. Béla és Bizánc. *Századok*, 1982. 1. sz. 47. p.; SOKCSEVITS 2011. 98. p.
- ¹⁹ GÁL 2020. 128–131. p.
- ²⁰ SOKCSEVITS 2011. 126–128. p.; GÁL 2020. 148–152. p.
- ²¹ GYÓRFFY György: A XII. századi dalmáciai városprivilegiumok kritikájához. *Történelmi Szemle*, 1967. 10. sz. 47–48. p.
- ²² SCHMEIDLER, Bernhard: *Der dux und das commune Venetiarum 1141–1229*. Berlin, 1902. 28–33., 60–63. p.; SZEBERÉNYI 2001. 39. p.; KRETSCHMAYR 1905. 239. p.; KRETSCHMAYR 1920. 117. p.; JÁSZAY 1990. 19. p.; SOKCSEVITS 2011. 127–128. p.; KRISTÓ 1979. 187. p.
- ²³ BOROSY András: A keresztes háborúk és Magyarország. *Hadtörténeti Közlemények*, 1996. 1. sz. 35. p.; JÁSZAY 1990. 26–27. p.; TAFEL, Gottlieb Lucas Friedrich – THOMAS, Georg Martin: *Urkunden zur alteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig*. 1. k. Wien, 1856–1857. Aus der Kaiserlich-Königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 421–424. p.
- ²⁴ L. bővebben CLAAR, Maximilian: *Die Entwicklung venetianischen Verfassung von der Einsetzung bis zur Schliessung des grossen Rates (1172–1297)*. München, 1895. Dr. H. Lüneburg Verlag; BÁRÁNDY Gergely: Velence, a fékek és ellensúlyok rendszerének úttörője – a Velencei Köztársaság államberendezkedése a XII. század közepétől a XIV. század első feléig, hatalomelméleti megközelítésben. *Jogtörténeti Szemle*, 2016. 1. sz. 66–75. p.; BÁRÁNDY Gergely: A tanácsok rendszerének kiteljesedése; fékek és ellensúlyok rendszerének eróziója Velencében – a Velencei Köztársaság államberendezkedése a XII. század közepétől a XIV. század első feléig, hatalomelméleti megközelítésben. *Jogtörténeti Szemle*, 2016. 2. sz. 71–79. p.
- ²⁵ KRETSCHMAYR 1920. 116–118. p.; JÁSZAY 1990. 44–45. p.
- ²⁶ KRETSCHMAYR 1920. 103–104. p.; BÁRÁNDY 1999. 154., 156–157. p.
- ²⁷ BÁRÁNDY 2016. 2. sz. 76–77. p.
- ²⁸ GÁL Judit: Zára helye a Magyar Királyságban (1102–1382). In KÁDAS István – WEISZ Boglárka (szerk.): *Magyar történelmi emlékek, értekezések. Határon innen és túl – Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest, 2021. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 314., 317–319. p.; GÁL Judit: A dalmáciai városkiváltságok I. Lajos korában. In KÁDAS István – SKORKA Renáta – WEISZ Boglárka (szerk.): *Magyar történelmi emlékek, értekezések. Márvány, tárház, adomány – Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest, 2019. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 267–270. p. Bővebben: 257–270. p.
- ²⁹ KRABIĆ, Maria: Szlavón városok a Magyarország, az Adria térsége és a Német Császárság közötti kereskedelemében. In FODOR Pál – SOKCSEVITS Dénes (főszerk.): *Magyar történelmi emlékek, értekezések. A horvát–magyar együttélés fordulópontjai*. Budapest, 2015. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet–Horvát Történettudományi Intézet, 251–254. p.
- ³⁰ Kép forrása: SCHEDEL, Hartman: *Liber cronicarum cum figuris et ymaginibus ab inicio mundi*. Nürnberg (Nuremberg), 1493. Anton Koberger. Fametszet. Képméző: 193 × 535 mm. A szerző gyűjteményéből.

Domaniczky Endre*

Tradíció és modernizáció szorításában

A jog forradalma Erdélyben
(1791–1867)

1. Bevezetés – Erdély térben és időben

1.1. A táj

Erdélybe – a Kárpát-medence hegyekkel lehatárolt keleti részébe, az ún. Erdélyi-medencébe – még a 9. század második felében érkeztek meg a honfoglaló magyar törzsek, és innentől kezdve több mint ezer éven át a Magyar Korona részét képezte¹ – még akkor is, amikor a Habsburg–török háborúk korában egy időre függetlenné vált. Erdély ugyanis – vélhetően amiatt, hogy a Kárpát-medencén belül földrajzilag is jól elkülöníthető egységet képez – kezdettől fogva bírt valamiféle területi önkormányzattal a Magyar Királyságon belül,² amely lehetővé tette, hogy amikor „a történelmi események baljóslatú fordulatai odavezettek, hogy az 1540-es években a magyar glóbuszból mint a centrifugális erő folytán valamely nagy égitestből leszakadó darab, kiszakad[t]”, önállóan is létezhesen. Erdély függetlensége és önállósága azonban mindvégig feltételes és célhoz kötött maradt. Feltételes volt, ugyanis mozgástere a két korabeli nagyhatalom, az Oszmán és a Habsburg Birodalom sakkjátszmáinak fényében alakult. Amikor az erőegyensúly – egy-egy pillanatra – lehetővé tette, Erdély megerősödött, egyébként a nála erősebb fél instrukcióit kellett követnie. Azt, hogy Erdély mint önálló entitás célhoz kötötten létezik, már Bocskai István fejedelem megfogalmazta a politikai hitvallásként papírra vetett végrendeletében.³ Az erdélyi fejedelmek pedig – amikor erre lehetőségük nyílt – igyekeztek ennek megfelelően cselekedni, így Erdély „századokon át... mindig mint a nagy égitestet követő hold”,⁴ Magyarországra figyelve élte önálló állami életét.

Az Oszmán Birodalom meggyengülésével Erdély is a Habsburg Monarchia részévé vált. Bár az uralkodó a Magyar Korona jogán bírta, az anyaországtól elkülönülten igazgatta azt.⁵ Annak ellenére, hogy a két országrész már a Habsburg-fennhatóság alatt is egymástól elválasztva maradt, a két ország rendjei fenntartották az egyesülés iránti igényüket, és részben össze is dolgoztak, hiszen céljuk az eredeti állapot, a II. (Jagelló) Lajos halála előtti országtérület helyreállítása volt.

1.2. Az időtényező

Jelen dolgozat tehát – az 1848-as jogalkotási vívmányok és konkrétan az áprilisi törvényekhez fűződő viszony bemutatása érdekében – egy három évszázados időszakot vizsgál, amelyben Erdély Magyarországtól elválasztva létezett. Ez a háromszáz év két, nagyjából egyenlő időszakra bontható: a) az 1540-től uralkodó (Szapolyai) II. János Zsigmond választott király alatt formálódó Erdélyi Fejedelemség története az 1690-es Habsburg hatalomátvételig leginkább az „egy szívvel két hazában” fordulattal írható le, hiszen Erdély – kisebb területen és szerényebb körülmények között – tovább élte a középkori magyar nemzeti törekvéseket és hagyományokat. b) Az ezt követő, 1690 és 1848 közötti másfél évszázadban viszont a Habsburg-dinasztia érdekei domináltak az országrészben. Erdély sorsa elméletileg ekkor is Magyarországhoz volt kapcsolva, ám jövőjét az összbíróalmi szempontok határozták meg, elsősorban az a tény, hogy Magyarország Erdély nélkül könnyebben kormányozhatóknak tűnt. Az első másfél évszázad célhoz kötött létezését – amikor a két állam egyidejű létezése egyetlen célt, a magyarság túlélését szolgálta – felváltották a hatalomtechnikai érdekek, amelyek a két fő hatalmi tényező, a Bécsben székelő királyi udvar és a Pozsonyban székelő magyar rendek küzdelmeinek megfelelően alakultak. A második másfél évszázadban tehát Erdély a periféria perifériájára került, ugyanis annak ellenére, hogy az államszervezet a régi alapokon működött tovább – és ezen kisebb, a hatalomgyakorlást megkönnyítő változtatásokat is eszközöltek –, a lényeges döntések az országrész területén kívül, az ott zajló folyamatok és küzdelmek eredőjeként születtek. Ebben a helyzetben az erdélyi rendek legjelentősebb erejének, a magyar és székely előkelőknek a célja csupán kettős lehetett: a) a fennálló hatalmi helyzet – és ezen belül saját pozícióik – megőrzése; b) a Magyarországon látott folyamatok és kezdeményezések átültetésének sürgetése.

Erdély fejlődésének megrekedése részben e sokáig feloldhatatlan patthelyzetnek volt köszönhető. Részben viszont annak, hogy a fejlődés útjában álló problémák – elsősorban a jobbágyi terhek rögzítése és egységesítése, vagy a megváltozott etnikai arányok döntéshozatalban történő érvényesítése – rendezése egyik hatalmi tényezőnek sem állt érdekében, és annak megoldását a nemzetközi helyzet sem kényszerítette ki. A változásokat így elsősorban a korszellem érlelte meg, elsőként a felvilágosodás, majd a nemzeti öntudatra ébredés, amely az elkorhadott intézményrendszer kereteit minden alkalommal a végletekig feszítette.⁶ A döntő impulzusok azonban magyarországi közvetítéssel érkeztek meg, hiszen az országrész döntéshozóinak egy része részt vett a magyar országgyűléseken is, ahol a magyar reformkor időszakában folyamatok politikai küzdelmek zajlottak a központosítást támogató udvar (Bécs) és az autonómia pártján álló helyi erők (Pozsony) között. Ebben a küzdelemben Bécs legfontosabb érdeke Erdély külön tartományként való megőrzése volt, és ez a szándék egybeesett az erdélyi döntéshozók érdekeinek többségével is, hiszen lehetővé tette a fennálló helyzet fenntartását is. Éppen e jelentős érdekellentét miatt az erdélyi

* Domaniczky Endre PhD, vezető kutató, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, óraadó, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Nemzetközi és Európai Tanszék, ORCID: 0009-0007-4623-7598

modernizációs törekvések – amelyet másképpen „erdélyi reformkornak” is nevezhetünk – a magyarországinál lassabban és kisebb léptékben valósulhattak meg.

1848 történelmi pillanatában azonban egy kis időre minden megváltozott: az erdélyi rendek (elsősorban a magyar és a székely „nemzet”) minden korábbi érdekét feladva a változások mellett döntött, amelyeket – a magyarországi események és erőviszonyok ismeretében az uralkodó is jóváhagyott. A forradalmi pillanat néhány hónap alatt elenyészett, és az 1849–1867 közötti időszak a visszarendeződésről, illetve a birodalmi érdekek elsőbbségének biztosításáról szólt. A kiegyezés azonban Erdélyben is visszatért az 1848-as alapokhoz, és ezzel megkezdődhetett az országgrész visszailleszkedése és modernizációja. 1867 látszólag a magyar érdekek biztosításáról szólt, a gyakorlatban azonban a románoknak is kedvezett, hiszen az úrbérrendezés következtében megnyitotta az utat a román földbirtok megerősödése előtt. A magyar vezetéssel végigküzdött erdélyi reformkor tehát nem csupán a magyarság, hanem a románság érdekeit is védte és szolgálta, amely azonban a 20. század nagy közép-európai traumái során nem kapott sem kellő figyelmet, sem elismerést.

Az alábbiakban erről a folyamatról, az erdélyi reformkorról, céljairól, képviselőiről és eredményeiről lesz szó.

2. Erdély államszervezete és joga a 18. század végén

A kiváló magyar jogtudós, Sándorfy Kamill szép megfogalmazásban: „A mohácsi vésszel bekövetkezett különválás nem jelentette Erdély számára a teljes jogi különválást is. Megmaradtak összekötő szellemi hídnak az 1526 előtt alkotott közös törvények, s Werbőczy Hármaskönyve, melynek megszületése megelőzte Erdély különválását...”⁷ Vagyis ahogy Magyarországon, úgy Erdélyben is a magyar jogrendszer és joggyakorlat jelentette azt az alapot, amelyre az államszerkezet ráépülhetett. Míg azonban Magyarországon a struktúra alapját a 17. század elején alkotott 1608-as törvények, addig Erdélyben még a középkori magyar állam bukását megelőzően, 1437-ben kimondott ún. kápolnai unió jelentette. A rendszert később, előbb a Habsburg-ház nőági örökösödésével kapcsolatban, majd az 1790-es években mindkét helyen finomították. Míg Magyarországon a történeti alkotmány rugalmassága közmondásossá vált, a 19. század végi Erdély államszervezetének működését az 1791. évi erdélyi országgyűlés aprólékosan rögzítette.⁸ Bár a struktúra a két országban hasonló volt, a magyar országgyűlés a 18. század végén két-, az erdélyi egykamarás volt, és ekkoriban mindkét szervnek latin volt a hivatalos nyelve. Számos ponton eltért a két országgyűlés összetétele, ülésezési rendje és választása is. Bár a szabad vallásgyakorlást már a 17. század elején Magyarországon is törvénybe foglalták, a vallásszabadságot (a világon) először Erdélyben – magyar nyelven – deklarálta az 1568-as tordai országgyűlés.⁹ Ez a sajátosság az erdélyi megyei tisztségviselők és az országgyűlési követek megválasztásánál is érvényesült.¹⁰ A szak-

irodalom különbséggént említi meg, hogy Erdély területén vármegyék mellett más területi egységek (székely székek, szász székek és vidékek) is léteztek, de a külön jogállású közigazgatási egységek (például a jász és kun székek) Magyarországon is fennmaradtak, és ezek mindkét helyen csak az 1867 utáni megtervezés során tűntek el végérvényesen.

3. Nemzetiségi viszonyok

Az Erdélyi-medence már a honfoglaló magyarok megérkezésekor vegyes lakosságú terület volt, ám a terület több mint nyolcszáz éven keresztül magyar többségű maradt.¹¹ A kápolnai unió három nemzete közül a „magyarok Árpáddal 889-ben jöttek be, a székelyek állítólag 374-ben a hunokkal, a szászok nagy részét II. Géza telepítette be... 1142-ben” – rögzítette még a 20. század közepén nagyszabású jogtörténeti munkájában Sándorfy Kamill.¹² Az általa használt évszámok valójában inkább jelzésértékűek, hiszen a különböző népek és népcsoportok be- és megtelepedése hosszabb ideig tartott, és a népek korai etnogenezise tekintetében még ma is számos fehér foltot találunk.¹³ Fontos azonban rögzíteni azt is, hogy az Erdély történetében a 17. századtól egyre fontosabb szerepet játszó románok a ma ismert adatok szerint a 13. század első felében jelennek meg Erdélyben. Miután az országgrész a 16. században lassan önálló fejedelemséggé alakul, a háborús idők újabb népmozgásokat generálnak a területen. Ezek közül a legfontosabb a magyarság megfogyatkozása már a 16. századtól kezdve, majd a székelyek ki-, illetve a románok bevándorlása a 18. században. A korban rendszeresen pusztító járványok népességszámra gyakorolt hatásáról még közelítő adatokkal sem rendelkezünk.¹⁴

A terület magyar etnikai többsége a 18. század közepére enyészhetett el. Száz évvel később, a 19. század közepén Erdély már egyértelműen román többségű volt,¹⁵ és az arányok lényegesen az Osztrák–Magyar Monarchia felosztásának időpontjára sem változtak meg.

4. Az erdélyi reformkor

Míg Magyarországon a reformkor kezdete a történelmi tények és a hagyományok tükrében jól meghatározható,¹⁶ Erdélyben a datálást több tényező is nehezíti. Az 1791-es országgyűlés eredményei ugyanis még a magyarországinál is markánsabbnak tűnnek, ugyanakkor Ferenc király (nagyfejedelelem) uralkodása is nyomasztó hatásokkal járt. Ez idő alatt nemcsak az országgyűlést nem hívták össze – amelyről éppen 1791-ben mondták ki,¹⁷ hogy évente össze kell ülnie –, de az udvar a kulturális kezdeményezéseket is „agyonsapta”,¹⁸ amelyeket egyébként Magyarországon – talán József nádor ráhatásának is köszönhetően – átengedett. Erdélyben azonban a rendeknek nem volt ilyen egyszemélyi képviselője, aki az ügyeket közvetlenül a Habsburg családon belülről „vihette volna”. Maguk a hatalomgyakorlás részét képező rendek is máshogy néztek ki, mint az anyaországban. Létszámban kisebbek, bir-

tokban szűkebbek voltak, ugyanakkor e csoporton belül a magyarság annak ellenére is dominált, hogy tartományi szinten már kisebbségbe szorult. Ez a magyar vezetőréteg adta az erdélyi reformmozgalom három jellegzetességét. Egyrészt ez kezdettől fogva tüntetően magyar volt nyelvén és szokásaiban, hiszen a hagyományait a birtokos nemesség egészen Erdély megalakulásától kezdve híven őrizte,¹⁹ másrészt – szétszórt birtokainak köszönhetően – nem egy-egy megyében, hanem a tartomány nagy részében képes volt megjeleníteni és szervezkedni. Harmadrészt pedig e csoportot birtokainak egy része – és rokonsága is – Magyarországhoz kötötte, így egyszerre lehetett jelen mindkét reformmozgalomban. Fentiek miatt tehát kimondhatjuk, hogy az erdélyi reformmozgalom kezdettől fogva magyar dominanciájú, kis létszámú (néhány emberből állt csupán), és – amint a körülmények ezt lehetővé tették – mintaként mindig a magyarországi mozgalomra tekintett, és ahhoz is mérte saját eredményeit.

4.1. A reformkor kezdete

Az 1791-es erdélyi országgyűlés jelentősége miatt felmerülhetne, hogy az erdélyi reformkor kezdetét rögtön ennek összehívásától számítsuk. Ellene szól azonban, hogy Erdélyben az egyeduralkodó²⁰ időszaka is hosszabbra nyúlt, mint Magyarországon. Két lehetőség kínálkozik: a) a reformkorról többszakaszos időszakként beszélni; b) a reformkor kezdetét egyetlen eseményhez kötni. Az előbbi esetben a reformkor első időszaka 1790–1794-ig tartott, amelyet 1794–1834 közötti „hosszú csend” időszaka követett. A harmadik fejezet, a reformkor második időszaka az 1834-es kolozsvári országgyűléssel vette kezdetét – amely a korszak vezéralakjának, Wesselényi Miklósnak a fellépéséről is nevezetes, és egészen az 1848-as országgyűlés berekesztéséig (1848. július) tartott. Ha viszont a reformkor kezdetét egyetlen eseményhez kellene kötni, akkor arra Wesselényi Miklós *Balítéletekről* c. könyvének 1833-as megjelenése lenne a legalkalmasabb, amelyben a tehetséges politikus meghirdette az erdélyi reformmozgalom programját, és összefoglalta annak követeléseit. Lentebb látni fogjuk, hogy e reformkor egyetlen főszereplője Wesselényi Miklós volt, azonban meglátásai nem csupán a korszak politikai küzdelmeit idézik fel, hanem a jövőhöz is szólnak, amennyiben egy toleráns és többnemzetiségű Erdély mellett foglalnak állást.²¹ Mindenekelőtt Wesselényi személye és szerepe miatt úgy tűnik, hogy a reformkor kezdeteként egyetlen dátumot, méghozzá 1833-at lenne érdemes meghatározni.

4.2. Képviselők és vezérek

Wesselényi főszerepe nem volt előre megírva. Az erdélyi származását mindig büszkén emlegető Kölcsey Ferencet,²² akiről kevésbé ismert, hogy nemcsak költő, hanem politikus, a pozsonyi diéta egyik óriása is volt, 1838-ban elragadta a váratlan halál, így Erdélyben Wesselényi egyedül maradt – és ez törekennyé tette a mozgalmat. Amikor

ugyanis a bárót sikerült a pástról előbb egy perrel, majd börtönnel, végül egy külföldi gyógykezelés engedélyezésével eltávolítani, a mozgalom előretörése lelassult, illetve rövid időre meg is állt. Nem azért, mert mások nem vetették fel az ő kezéből kicsavart zászlót, hanem azért, mert Wesselényi tudásban, tekintélyben és munkabírásban is messze kimagaslott, még legkiválóbb kortársai közül is.²³

A mozgalom élvonalában, de mégis a második sorban a legkiválóbb erdélyi nemesi családok képviselői is megtalálhatóak – közöttük a román származású Kendeffy, illetve Jósika családok tagjai is. A legfontosabb személyek Kemény János, Kendeffy Ádám, Szász Károly, Teleki Domokos, Kemény Dénes és Veér Farkas voltak, amely jelzi, hogy a mozgalom bázisát az erdélyi fő- és közép-nemesség adta. Két vezetőt külön is meg kell említeni: Bethlen Jánost – a későbbi, nemzetközi mércével mérve is jelentős államférfinak számító magyar miniszterelnök, Bethlen István (1874–1946) nagyapját –, illetve az egyik legjelentősebb romantikus magyar író, Erdély Walter Scottját, Jósika Miklóst.

Miután egy szűk csoportról volt szó, itt nem lehet elkülöníteni a reformerek több nemzedékét – mint Magyarországon az 1790-es években született Széchenyit, az 1800-as évek elején született Kossuthot vagy Deákot és az 1810-es években született Eötvös Józsefet. Erdély vonatkozásában ezért talán helyesebb lenne a reformmozgalom három, egymást követő vezéralakjáról beszélni. Ha így nézzük, az első generáció legkiemelkedőbb képviselője az id. Wesselényi Miklós (1750–1809) volt, a második vezéregyéniség az ifj. Wesselényi Miklós (1796–1850), míg az erdélyi reformmozgalom utolsó nagy alakjaként Mikó Imrét (1805–1876) nevezhetjük meg, aki végül a kiegyezést követően az Andrássy-kormány (1867–1871) minisztere lett.

5. Az erdélyi reformkor országgyűlései

5.1. Az első fénysugár – az 1790–1791. évi kolozsvári országgyűlés

Erdélyben – akárcsak Magyarországon – a 18. század második felében csak „mutatóba” tartottak országgyűlést, a közép-európai felvilágosult abszolútizmus nagy alakjai, Mária Terézia (1740–1780), illetve II. József (1780–1790) – félretekve a rendi alkotmányt – elsősorban rendeletekkel kormányoztak. Erdélyben 1761 után – amikor Nagyszebenben ültek össze²⁴ – 1791-ben tartottak legközelebb országgyűlést. Ez zaklatott körülmények között tanácskozott, ugyanis 1790–1792 között három uralkodó (nagyfejedelem) váltotta egymást a trónon, a távoli Bécsben.²⁵ A három évtizedes szünet a hatalmat az uralkodóval közösen gyakorló²⁶ rendeken is nyomot hagyott, és itt is új generáció lépett fel. Értelemszerű, hogy az elsők között a sérelmeket kellett napirendre venni, ám meg kellett találni a fő témákat is.

A rendek részéről az egyik – azonnali – követelés az államszervezet törvényes működésének helyreállítása volt. Ebbe itt beleértették a magyar nyelv szerepének helyre-

állítását is, hiszen egészen az 1760-as évekig ez volt az állami szervek hivatalos nyelve. Nyilvánvalóan szerencsés egybeesés, hogy ebben az időben Erdély főkormányzója a régi magyar főnemesi családba tartozó gróf Bánffy György (1746–1822) volt, aki az alkotmányosság helyreállítására tett erőfeszítéseket személyesen is támogatta. Így történhetett, hogy a rendek „Erdély alkotmányának kivonatát lehelték bele... a törvényekbe.”²⁷ Ennek köszönhetően születtek azok a törvények, amelyek az Erdélyi Nagyfejedelemséget működésének utolsó időszakára *de facto* írott alkotmánnyal rendelkező állammá tették. Az már más kérdés, hogy a saját maga által jóváhagyott szabályokat maga az uralkodó tette félre – előbb 1811 és 1834 között hallgatólagosan, majd 1849–1867 között erővel és nyíltan.

Az államszervezetre vonatkozó, valóban előremutató jogalkotás²⁸ mellett az országgyűlés ekkor még főként a nemesi előjogok biztosítására összpontosított.²⁹ Am már itt megjelent a reformkorszak egyik fő követelése, a Magyarországgal való egyesítés gondolata is, nem függetlenül a magyarországi politikai követelésektől, amelyek tekintetében Kölcsey később úgy fogalmazott, hogy „Magyarországon 1715-dik évtől kezdve 1832-dikig alig múlt el országgyűlés, mellyen az Erdélyre s Részekre nézve fennálló országos kívánsat szóba nem hozatott.”³⁰ A másik fontos ügy, a jobbágycsőrdés,³¹ ekkor még csak deklarácók szintjén jelentkezik, és a következű – eredmény nélküli³² – országgyűléseken (1792, 1794–1795, 1809, 1811) is elsűsorban az uralkodót foglalkoztatták. Erdélyben ugyanis a Mária Terézia nevéhez fűződű jobbágyci teherrendezés csak deklarácók szintjén maradt, és a későbbi uralkodók alatt (II. József és I. Ferenc) sem sikerűlt lényegi előrelépést tenni.³³ Az 1791. évi országgyűlés ugyan eltűrűlte a jobbágyci elnevezést, és lazított a rűghűz kötűtsűg évszázados szabályain, de csupán az iránynt jelűlte ki, az érdemi intézkedésekkel adűs maradt.³⁴

Végűl érdemes megemlíteni, hogy Erdélyben – csakűgy, mint Magyarországon – az 1791-es országgyűlés bizottságokat küldűtt ki egy modernizácók intézkedűscsomag összeállítása érdekében. A hét bizottság munkálata – amelyet az 1840-es években tárgycalt csak érdemben az országgyűlés – „egyűttesen reális képet ad az erdélyi politikai elit nézeteirűl. Reménytelen egy helyben topogás az urbér kérdűsében, messzelátű, de kivihetetlen tervek a gazdaságpolitikában, jozefinista örűksűg vagy semmitmondás a közigazgatás kérdűseiben...”³⁵

5.2. Az 1834–1835. évi kolozsvári országgyűlés

Annak ellenére, hogy 1791-ben törvény mondta ki, hogy országgyűlést évente kell tartani (Magyarországon ez majd csak 1848-ban lesz törvényű³⁶), a következű két évtizedben csupán három, kisebb jelentűsűgű diéta űlt össze, s utána, közel negyed századon át űjra csend honolt, am e műgűtt nem a felvilágosult abszolútizmus türelmetlensűge, hanem a felvilágosodással és a nemzeti mozgalmakkal szemben bizalmatlan uralkodű, I Ferenc (1792–1835)

gyanakvűsa állt, aki az űj eszműkben a Habsburg Birodalom létezésűre is veszűlyes zsaratnokot látott. Nemcsak az országgyűléseket, hanem általában a gyűléseket, ehhez kapcsolodűan például az egyesűletek működűsét is tiltani vagy akadályozni próbálta – mégpedig eredményesen, mert itt például nem sikerűlt sem a Műzeum, sem egy nyelvművelű tarsaság megalakítasa (amelyet viszont korábban Magyarországon engedűlyezett).³⁷ A korszellem azonban – nem függetlenül az 1825 után megelűnkűlű magyar közéletűl – már az 1830-as években betűrt Erdélybe:³⁸ Kolozsváron már 1813-tűl működűtt az Erdélyi Magyar Színház, és az 1830-as években több tarsaskűr is alakult, az űri házakban irodalmi szalonok nyűltak.

Az 1834-es országgyűlés összehívűsára ebben a pezsgű és már alaplűl elégedetlen hangulatban kerűlt sor, ugyanis az uralkodű eleget akart tenni „az 1791. évi 20. törvény-cikknek, amely a fű sarkalatos hivataloknak a Karok és Rendek által való választűsát szabta meg.”³⁹ Már az összehívűs híreűre megindult a politikai küzdelem. A meghívűból kihagycták az ellenzűkiek egy részűt, ugyanakkor a vármegyűk felszűlűtűtták a tisztsűgviselűket, hogy mondycanak le tisztsűgűkrűl, hiszen azokat az országgyűlés dűntűse nélküli, törvénytelenűl bitorolűák. Sűlyűsbűtűtta a konfliktust, hogy a kormányzat tulajdonképpen 1761 óta (vagyis akkor már több mint 70 éve!) az országgyűlés megkűrdűzése nélküli űjoncűozott, illetve vetette ki az adűkat. Az elűszűr ez alkalommal összeállű ellenzűk elűsdűleges követűlése tehát a törvényessűg helyreállítasa volt, amin az államszervezet jogszerű működűsének biztosítűsát értették. Második helyen azonban – nem függetlenül az ekkor már kűzkűzen forgű magyar vonatkozűsű könyvektűl, mint Szűchenyi három munkűja,⁴⁰ Wesselűnyi 1833-ban megjelent műve,⁴¹ illetve Bűlűni Farkas Sándornak az Egyesűlt Államok államszervezetűt és működűsét is bemutató űtleírasa⁴² – azonban az emberi és polgári jogok álltak, s azon belűl is a sajtűszabadság. Wesselűnyi ugyanis – nyilván Kossuth és Kűlcsey pozsonyci tevcenyűsűgűnek ismeretűben – országgyűlűsi tudűsítűsokat követűlt, a közűlet hiteles tájűkozatűsát, s ehhez saját kűltsűgűn szerzett be nyomdagűpet. Az erdélyi ellenzűk sajtűos és tűrűkeny helyzetűt jelzi, hogy 1835 elejűn a kormányzat a nyomdát lefoglalta, az országgyűlést pedig berekesztette. Az uralkodű azonban nem állt meg itt, mert a királyi leirat egyűttal teljhatalmat adott a királyi biztűsoknak, ami egyet jelentett az alkotmány felfűggesztűsével. Pár hűttel késűbb pedig perbe fogtűk az ellenzűk vezűrűt, Wesselűnyi Miklűst is, akit ezáltal évekűre el tudtűk távolítani a közűletbűl, és ezzel az erdélyi reformellenzűket több évre sikerűlt jelentűsen meggyengíteni.⁴³

Az 1834–1835. évi országgyűlés – annak ellenére, hogy konkrét eredményeket nem tudott felmutatni – a reformmozgalom zászlűbontűsát jelentette, egyűttal pedig Wesselűnyi vezűrkűnt való fellépűsűnek kezdetűt is. Wesselűnyi eltávűlűtűsa szintűn kulcsfontosűgű: a kormányzat űgy ítűlte meg, hogy ami kicsiben sikerűlt, nagyban is működűhet, és pár évvel késűbb Magyarországon hasonlű műdon jűrt el az egyre nűpszerűbbű vűlű Kossuth Lajossal szemben.⁴⁴

5.3. Az 1837–1838. évi nagyszebeni országgyűlés

„Mély csendesség ülte meg Erdélyt Wesselényi bűnperei nyomán. Királyi biztosi diktatúra következett.”⁴⁵ Estei Ferdinánd főherceg, királyi biztos 1837-ben országgyűlést hívott össze Nagyszebenbe. Ez az országgyűlés arról volt leginkább nevezetes, hogy az ellenzék – visszavágva az 1834-es országgyűlés berekesztéséért – kisebbségből buktatta meg a főherceget. Az országgyűlés legfőbb követelése az alkotmány helyreállítása és a jogsértések orvoslása volt. Itt már azonban előkerült – az 1832–1836. évi pozsonyi országgyűlésen alkotott törvénnyel kapcsolatban⁴⁶ – az unió kérdése is, ám e tekintetben a rendek – mint egykor, 1791-ben – nem mertek előrébb lépni. A nemzetiségi ügyek megjelenése a nemzeti ébredés kezdetét jelzi, így felmerült a magyar hivatali nyelv visszahozatala a törvények megszövegezésekor, illetve a görögkeleti vallás egyenjogúsítása.⁴⁷ Újra előkerülnek az 1791-es bizottsági munkálatok; ezek tekintetében öt új bizottság alakítását tartanak szükségesnek – ám a jobbágyi terhek rendezése tekintetében még a Magyarországon már évtizedek óta létező szabályok átvételétől is megriadnak.⁴⁸

5.4. Az 1841–1843. évi kolozsvári országgyűlés

Az 1841-re összehívott országgyűlésen látszólag a régi problémák maradnak a középpontban, vagyis mindenekelőtt a törvényesség helyreállítása, de az új témák mögött már a változások szele érzékelhető. Az új témák részben már ismertek, hiszen a magyar nyelv hivatalossá tétele, illetve az erdélyi kulturális intézmények megalapítása már korábban is előkerült, de a megvalósítás most már nemcsak a kormányzaton, hanem a rendek egyikén, az erdélyi szászokon bukik el, akik egyre inkább teljes autonómiát követelnek, és nem csupán a másik két rend, a magyarok és a székelyek, hanem a saját területükön (Királyföld) élő románok kárára is.⁴⁹ A nemzetiségi ébredés azonban egyes ügyekre pozitív hatást is gyakorol. A németek (szászok) elzárkózása a magyarokat a románok felé közelíti, ami egyrészt a sérelmeik felkarolását jelenti, másrészt viszont Wesselényi koncepciójának megerősödésével jár, amely jogkiterjesztés révén Erdély valamennyi lakosát teljes jogú állampolgárrá tenné. „Nyerjenek törvényes úton törvényes polgári jogokat s törvényes szabadságot azok is, kiktől azt eddig szűkkeblűség s rövidlátás megvonta... Polgári jogok és törvényes szabadság olyan, mint az áldott napfény, mely minket nem melegít jobban azért, ha más attól elzárunk...”⁵⁰ – idézi Wesselényi 1842-ben írt egyik levelét Sándorfy Kamill.⁵⁰

A jogkiterjesztést a volt jobbágyok – akik között a magyarok, szászok és románok egyaránt megtalálhatóak – terheinek rendezésével kellene kezdeni, de ettől eddig valamennyi országgyűlés visszahőkölt. Mostantól azonban az ellenzék egyik vezérmondata az lesz, amit Kemény Zsigmond 1842-ben az *Erdélyi Híradó*-ban megfogalmazott: „Kettő kell Erdélynek, rögtön úrbér, mielőbb unió.”⁵¹

Az úrbériség tehát az első lépés, de maga után vonja az összes többi, amelyekkel már 1791-ben elkezdtek foglalkozni a bizottsági munkálatok. A második lépés pedig ennek a modernizációs csomagnak a letárgyalása, az adózás, a kereskedelem, a közlekedés, az oktatás kérdéseinek rendezése. Végül itt az unió is, amely innentől fogva egyre inkább központi kérdéssé válik, hiszen a konzervatív többség ellenzi, az ellenzék pedig – ahogy a rendi modell működését a nemzeti ellentétek egyre jobban szétfeszítik – egyre fontosabbnak tartja.⁵² A kimenetelt az országgyűlési erőviszonyok már előre jelzik: az ellenzék erejéből – kisebbségből – csak jelzésekre futotta még úgy is, hogy 1842-ben az új főkormányzó, a kiváló történész Teleki József (1790–1855) személyében nem várt támogatót kapott. Teleki – némileg Bánffy kiegyensúlyozó taktikáját felelevenítve – nem erővel, hanem tárgyalással próbált meg eredményeket elérni, és ez több esetben sikerült is neki. A nyelvkérdést például így sikerült egy kompromisszummal elrendezni (ebből lesz az 1847. évi I. e. tc.), de egyebekben az országgyűlés csak szerény eredményeket tudott felmutatni.⁵³

5.5. Az 1846–1847. évi kolozsvári országgyűlés

Bár az 1841-es országgyűlés nem hozott áttörést, Erdély közléte lázasan készült a folytatásra. A megyegyűléseken egyre sokasodtak a modern követelések. Ilyen például az aktív választójog kiterjesztése,⁵⁴ a titkos szavazás bevezetése az országgyűlésen,⁵⁵ a nagybirtokok felszámolása,⁵⁶ egy műegyetem felállítása,⁵⁷ a vasútépítések⁵⁸ megkezdése,⁵⁹ a telekkönyvi rendszer bevezetése⁶⁰ és általában egy modern erdélyi törvénygyűjtemény összeállítása.⁶¹ Már nem elégednek meg egyes elemek modernizálásával,⁶² hanem magát az igazságügyi rendszert akarják megjavítani. Ennek keretében követelik például a bírósági rendszer reformját vagy a bírói összeférhetetlenség szabályozását.

Az új országgyűlés 1846 őszén ült össze, és központi kérdésként a jobbágyság helyzetével foglalkozott. A témaválasztásban a pozsonyi magyar országgyűlés eredményei mellett nemzetközi események is befolyásolták. Nevezetesen az 1846-os galíciai parasztfelkelés, illetve a cár ugyanazon évben kibocsátott rendelete, amelyben a lengyel parasztok terheit rendezni kívánta.⁶³ Nem túlzás tehát azt állítani, hogy az erdélyi rendek elsősorban a külföldi események láttán kezdtek el az erdélyi úrbérrendezéssel foglalkozni. E tekintetben az országgyűlés látszólag sikeres volt, hiszen több törvény is (1847. évi III–XV. e. tc.) született, ám – mint az események alakulása megmutatta – ezek már nem voltak elégségesek az 1848-ban kirobbant – nemzetiségi színezetű (és leginkább a magyarokat sújtó) – felkelések⁶⁴ megakadályozásához. Míg a magyar ellenzék Pozsonyban ekkor már a kötelező örökváltság – vagyis az állami kártalanítás melletti jobbágyfelszabadítás – mellett érvelt, Erdélyben ez még csak az ellenzék követelése között jelent meg,⁶⁵ az országgyűlés többsége⁶⁶ viszont nem támogatta, ahogyan az úrbér tekintetében is a földesuraknak kedvezőbb megoldások mellett szavazott.⁶⁷

A másik kiemelt kérdés az unió ügye volt, amiről itt már kiderült, hogy ez nemcsak politikai szinten hoz megosztottságot a kormányzat és az országgyűlés között, hanem végzetes szakításra vezet majd a különböző nemzetiségek között, hiszen e tekintetben – látszólag – eltért a magyarok, románok és szászok érdeke. Azért fontos kiemelni, hogy csak látszólag, mert a későbbiek során ezeket az érdekeket még össze lehetett volna egyeztetni, de erre majd csak évtizedekkel később történtek komolyabb kísérletek, amelyek akkor már későinek bizonyultak.

Az országgyűlésen sor került a rendszeres bizottsági javaslatok egy részének tárgyalására is, így – ahogy Magyarországon már egy évtizeddel korábban – itt is megvitatták a közlekedés modernizációjához szükséges előfeltételeket. Jóval fontosabb azonban a közteherviselésről folytatott vita. Ennek eldöntése az országrész jövőjét érinti, hiszen „[h]a azt akarjuk, hogy az ipar és kereskedelem nálunk virágozzék, és ebből eredő anyagi és szellemi jólét lábra kapjon, hogy nálunk is vasutak, szabályozott vizek és más közlekedési eszközök, mint a művelt külföldön, létrejőjenek, ha azt akarjuk, hogy nemzetünk erős, nagy és a külföld előtt tiszteletes, királyunk pedig trónjában hatalmas és dicső legyen, akkor adózzunk...” – foglalták össze a teendőket 1847 tavaszán, Alsó-Fehér vármegye közgyűlésén.⁶⁸ Hasonlóan fontos a nem nemesek perképessége ügyében született törvényjavaslat (az 1847. évi XVI. e. tc.), amely ugyancsak rést üt a nemesség addigi kiváltságain. Az országgyűlés ismét foglalkozik katonai ügyekkel, és pedig lényegi kérdésekkel, így az újoncoszolgálat módjával és a szolgálati idő hosszával is (1847. évi XX–XXI. e. tc.). Szóba kerülnek a kulturális ügyek is, így a nemzeti színház, a múzeum, egy új országgyűlési épület, valamint az oktatás helyzete – de ezek ügyében sem ekkor, sem a következő országgyűlésen nem született döntés.

5.6. Az 1848. évi kolozsvári országgyűlés

5.6.1. Az országgyűlés összehívása

Az 1846–1847. évi országgyűlés berekesztésekor, 1847 novemberében úgy látszott, hogy az országgyűlés évtizedek helyben topogása után megmozdult, méghozzá mindkét kulcskérdésben: az úrbér tekintetében óvatosan, de előre, az unió kérdésében pedig határozottan visszafelé. Az Erdély határain kívül zajló történelmi események azonban minden korábbi vitát és küzdelmet zárójelbe tettek, és ellenállhatatlan erővel maguk jelölték ki az új irányokat.

Az országgyűlés még együtt ült, amikor 1847 nyarán Pesten megjelent az *Ellenzéki Nyilatkozat*, amely „Erdélyt is felvillanyozta”.⁶⁹ 1848 őszén pedig megkezdődött Pozsonyban az országgyűlés, és már a lényegi reformokról: közteherviselésről, jobbágyszabadságról és az ösiség eltörléséről tárgyalt. Ezek a hírek szinte azonnal elérték Erdélyt, ahol a megyékben és székekben megvitatták, majd pedig határozatot is hoztak „az unió, a közteherviselés, a jobbágyszabadság mellett.”⁷⁰ 1848 elején

pedig már nemcsak Magyarország, hanem Nyugat-Európa is megremegett. Februárban kitört a francia forradalom, március elején pedig Kossuth Lajos – megértve az idők szavát – „Ausztria számára alkotmányt, Magyarország számára felelős minisztériumot követel”.⁷¹ Sőt, március közepén már a kerületi ülésen indítványozza, hogy a pozsonyi országgyűlés kérje fel az uralkodót az erdélyi országgyűlés összehívására.⁷² Erdélybe ezek a korábban elképzelhetetlen hírek március második felében egymás után érkeznek meg. A március 13-i bécsi és a március 15-i pesti forradalom hírére 1848. március 21-én, Kolozsváron városi gyűlést tartanak, ahol az országgyűlés összehívását, és – többek között – az unió kimondását követeli a „roppant néptömeg”.⁷³ Március végén pedig az ellenzék követeket küld az unió megvalósítása érdekében a pozsonyi országgyűlésre. Ugyanakkor Wesselényi Miklós újságcikkben áll ki az unió és a jobbágyszabadság érdekében.⁷⁴ Az unió – mint Wesselényi április elején Kossuthnak meg is írja⁷⁵ – már a konzervatív párt képviselői szerint is elkerülhetetlen.

Az események szinte egyidejűleg zajlanak. „Március van Kolozsvárott épp úgy, mint Pozsonyban, és mindkét helyen lázas izgalom fűti ezt a hónapot” – írja Sándorfy Kamill,⁷⁶ és valóban: március második felében és április elején Pozsonyban az országgyűlés megalkotja az áprilisi törvények néven ismert törvénycsomagot.⁷⁷ Az uralkodó az áprilisi törvényeket 1848. április 11-én szentesíti – köztük az Erdélyre vonatkozó törvényeket is, amelyek a Részek és Erdély egyesítéséről (1848. évi VI–VII. tc.), valamint a választójog biztosításáról (1848. évi V. tc.) szólnak. Ezen törvények alapján az egyesülés egyébként végrehajtható lett volna,⁷⁸ de az erdélyi reformellenzék követelésére Erdély kormányzója május végére összehívta az országgyűlést.

5.6.2. Az országgyűlés törvényei

A kormányzó 1848. április 10-én kelt felhívása és az országgyűlés május 29-i megnyitása között több mint másfél hónap telt el. Ezalatt megindult a szervezkedés a bécsi kormányzat és a nemzetiségi vezetők között,⁷⁹ amelynek nyomán Erdély az év második felére polgárháborúba szülyed.

Az 1848. május 5-én kelt királyi leirat a következő – tulajdonképpen a reformellenzék követeléseit elfogadó – tanácskozási pontokat rögzítette az országgyűlés számára: a) döntés az unió tárgyában; b) úrbéri viszonyok megszüntetése a földesurak kártalanítása mellett; c) közteherviselés kimondása; d) románság számára a polgári és vallási jogok biztosítása; e) sajtószabadság biztosítása.⁸⁰ Az országgyűlés e tárgyakhoz köteve volt, de mire az országgyűlés megnyílt, a történelem már ezeken a követeléseken is túllépett. Miért? Mert az áprilisi törvények ezeket a kérdéseket már a teljes, egyesült országterület vonatkozásában rendezték, illetve rendezni kívánták. Az erdélyi országgyűlés egyetlen feladata tehát az unió kimondása lehetett – hiszen ezt az áprilisi törvények is előírták számára⁸¹ –, és ezt végül maga az uralkodó is belátta, hiszen

az országgyűlést július 11-én azzal oszlatta fel, hogy a rendek Magyarország és Erdély egyesülését kimondták.⁸²

A rendelkezésére álló hat hét alatt a kolozsvári országgyűlés mindenestre próbált megfelelni az uralkodó elvárásainak. Ennek megfelelően: a) kimondta az uniót (1848. évi I. e. tc.); b) gondoskodott egy választójogi törvény megalkotásáról (1848. évi II. e. tc.);⁸³ c) nemzetörség felállításáról rendelkezett (1848. évi III. e. tc.), amelyet az uralkodó – aki Magyarországon is féltékenyen óvta hadügyi jogosítványait – később nem hagyott jóvá. Bár az úrbérrel foglalkozó törvénycikkek többségét⁸⁴ (1848. évi IV–V. e. tc.) az uralkodó szentesítette (és kérte is ezek megalkotását), ezekre az áprilisi törvények fényében nem lett volna szükség. Ezt egyébként az országgyűlés a sajtótörvény megalkotásakor maga is felismerte, hiszen az 1848. évi VIII. e. tc. annyit mondott ki, hogy a magyar sajtótörvényt (1848. évi XVIII. tc.) Erdélyben is alkalmazni kell. Ugyanígy járt el az országgyűlés a közlekedési törvény esetében (1848. évi X. e. tc.), ahol pedig jogosan rögzíthette volna a saját követelését, mert az erdélyi és a magyar reformerek vasúti programjában a fővonalak vonalvezetése tekintetében ellentét feszült. Az erdélyi országgyűlés törvényt alkotott továbbá a közös teherviselésről (1848. évi VII. e. tc.), a bevett vallások jogegyenlőségéről, amely közé a görögkeleti vallást is beiktatta (1848. évi IX. e. tc.), illetve egy speciális erdélyi kérdés, a só tekintetében (1848. évi XI. e. tc.), ahol az érdemi döntést végül is későbbre halasztotta.

A törvénycikkek közül szentesítést mindössze négy kapott (I., IV., V. Ferdinánd király, a II. pedig István nádor által).

5.6.3. Az országgyűlés értékelése

Fentiek alapján látható, hogy az utolsó erdélyi reformországgyűlés legfontosabb feladata a magyar országgyűlés által már kimondott unió megerősítése volt, amely körül politikai konszenzus alakult ki, hiszen a magyar király és erdélyi nagyfejedelem, a már hivatalba lépett, Batthyány Lajos vezette magyar kormány, valamint az erdélyi rendek is ezt támogatták. Így született meg – az akkor hatályos anyagi és alaki szabályoknak megfelelően – az 1848. évi I. e. tc., amely az unió kimondása mellett több jelentős megállapítást tett.

Már a *Preambulumban* kimondta a lakosság teljes – „nemzet, nyelv- és valláskülönbség nélkül[i]” – jogegyenlőségét, amellyel véglegesen megszüntette a több mint négyszáz éven át változatlan rendi struktúrát, és polgári jogokat adott a jobbágyoknak. Fontos a *Preambulum* utolsó mondatának befejező fordulata is, amely szerint „az ezzel ellenkező eddigi törvények ezennel eltöröltettek nyilvánítatnak”. Ezáltal – miután végsőzóra a jogalkotási hierarchia csúcsára került – a jogegyenlőség tulajdonképpen az Erdélyi Nagyfejedelemség egyik alkotmányos alapelvevé vált.

Az 1. § pontosította az áprilisi törvényeknek az Erdély területén lebonyolítandó országgyűlési választásokra vonatkozó passzusát.⁸⁵

A 2. § egy bizottság felállításáról rendelkezett, amely a budapesti kormány Erdéllyel kapcsolatos intézkedéseit és országgyűlési törvényjavaslatait fogja véleményezni. A bizottság két tagja közül az egyik magyar, a másik román nemzetiségű volt.

A 3. § átmeneti szabályozást hozott létre az erdélyi igazságszolgáltatás és közigazgatás szerkezete és működése tekintetében. A szakasz első fordulata kimondta, hogy „Erdélyben a közigazgatás és igazságszolgáltatás szerkezete” és személyi struktúrája mindaddig, amíg a budapesti országgyűlés erről nem rendelkezik, változatlan marad. A szakasz második fordulata az Erdélyi Udvari Kancellária megszűnéséről rendelkezett, amelynek valamennyi hatásköre – „mind polgári-, mind egyházi-, mind kincstári-, mind katonai igazgatás tekintetében és általán az igazgatás minden ágazataira nézve” – az áprilisi törvények alapján létrehozott magyar kormányra száll át.

A 4. § alapján pedig a magyar kormány személyi ügyek tekintetében – kivéve a bírák elmozdítását, amelyre csak a törvényben szereplő okok alapján kerülhet sor – szabad kezet kapott, „a ministeri felelősséggel összhangzásban”.

Laikusként is belátható, hogy az uniótörvény szövege és szerkezete valóságos jogi mestermunka, amely a bizonytalan politikai környezet ellenére is az alkotmányosság és a jogbiztonság érvényre juttatását tartotta legfontosabb feladatának. Külön ki kell emelni, hogy a három rendi nemzet – magyar, székely és szász, de különösen a rendek többségét képező magyarság – képes volt megérteni az új idők szavát, és utolsó intézkedéseik egyikeként lemondott korábbi előjogairól, és rögzítette az abból addig kirekesztettek – legnagyobbbrészt a románság – jogegyenlőségét! Az utolsó rendi országgyűlés megtartása tehát politikailag lehet, hogy hibás döntés volt, hiszen az általa tárgyalt kérdések végrehajtása a pozsonyi országgyűlésen elfogadott áprilisi törvények alkalmazásával kezelhető lett volna, illetve magának az országgyűlésnek az összehívása is túlzottan sokáig tartott, de kétségtelen, hogy magának az uniótörvénynek a megalkotásával a rendeknek sikerült betetőzni az erdélyi reformkort, és annak valamennyi fontos követelését megvalósítani.

Am fontos, hogy még néhány szót szóljunk a király és a nádor által szentesített törvénycikkekről. Mindenekelőtt a IV. és V. erdélyi törvénycikkről (továbbiakban: úrbéri törvények), hiszen ezek a törvények az uniótörvény preambulumában foglalt jogegyenlőség gyakorlati megvalósításáról: az erdélyi jobbágyság felszabadításáról szóltak. Az úrbéri törvények – amelyek közül az első az alapvető – legfontosabb megállapításai a következők:

- a) az 1848. évi IV. e. törvénycikknek már a címe is forradalmi, az ugyanis a jobbágyok által fizetett járadékok kisajátításáról szól (ellentétben az áprilisi törvények (1848. évi XII. tc.) szakszerű fogalomhasználatával, amely az úrbéri járadékok „átválttatásáról” beszél);
- b) az 1848. évi IV. e. törvénycikknek a preambuluma tartalmazza a legfontosabb rendelkezést: „Az úrbériségeken... eddig feküdt uriszolgálat (robot), dézma és pénzbeli fizetések e törvény által eltöröltetnek.”

- c) az 1848. évi IV. e. tc. 1. §-a – az áprilisi törvényekkel összhangban – kimondja, hogy a volt földesurak az elvesztett járadékokért állami kárpótlást fognak kapni;
- d) az 1848. évi V. e. tc. tulajdonképpen ennek az állami kárpótlásnak az erdélyi alkalmazására nézve állapít meg néhány irányelvet a budapesti országgyűlés számára;⁸⁶
- e) Az 1848. évi IV. e. tc. legfontosabb szakasza a 4. §, amelynek első mondata így hangzik: „A helységek polgárai (eddig jobbagyok és zsellérek) azon telkek és földek használatában, melyek kezökben találtak, bárminő természetűek legyenek is, azok nem fognak bíróság közbejötté nélkül háborgattathatni, sem legeltetési, faizási, nádlási rendes és folytonos eddigi haszonvételeikben megszoríttatni, mindazonáltal, ha valamely telek és föld, melynek természete kérdés alá jött, a következő §-ban irt bíróság elitélése nyomán tiszta majorságnak találhatik; az illető urbér és az elmaradott haszonvételt is megtéríteni köteles lesz.” Ez a törvényhely tulajdonképpen a fennálló helyzetet tekinti kiindulási alapul, ami – Erdély fentebb már említett speciális etnikai és társadalmi összetételére tekintettel – azt jelenti, hogy az utolsó rendi országgyűlés a többnyire magyar nemzetiségű

földesurak kezén lévő földek legnagyobb részét a jobbagyság többségét kitevő románság kezére adta. „Erdély jórészt román jobbagysága a negyvennyolcas jobbagyfelszabadítás révén óriási ajándékhoz jutott: 173.781 jobbagytelek 1.615.579 kat. hold terjedelemben saját földjévé változott át, éspedig ingyen.” – summázta egy évszázad távlatából a magyar jogtörténész, Sándorfy Kamill.⁸⁷

- f) Az 1848. évi IV. e. tc. további részei az úrbéri vitás ügyekben döntő bíróság felállításáról (5. §), az úriszék megszüntetéséről (9. §), valamint a sajátos, egyes területekhez vagy népcsoportokhoz kötődő szolgáltatásokról (6. §) rendelkeznek.
- g) Speciális úrbéri rendelkezéseket tartalmazott az 1848. évi VI. e. tc. is, amely azonban nem kapott szentesítést, így formailag csak országgyűlési határozatként vehető figyelembe. Más kérdés, hogy – mint fentebb szóba került – az erdélyi úrbéri törvények általánosságban véve csak irányelvként funghallhattak, hiszen az érdemi döntéseket mindegyikük a budapesti országgyűlésnek tartotta fenn.

Végül röviden szólni kell az erdélyi választási törvényről (1848. évi II. e. tc.) is. Ez a törvény az áprilisi törvények felhatalmazása alapján készült, az 1848. évi V. tc. ugyan-

„A Redoute épülete Kolozsvárt, a hol az 1848-iki országgyűlést tartották.”
Háry Gyula rajza a Vasárnapi Ujság 1898. május 29-i számában⁸⁹

is azt mondja, hogy „Erdély, ha csatlakozni akar, küld a 7. törvénycikk szerint kebelében felosztott 69 követet.”⁸⁸ Vagyis az áprilisi törvényekkel (1848. évi V. és VII. törvénycikkek) a magyar országgyűlés megteremtette az első népképviselői választás erdélyi lebonyolításának feltételeit. Ehhez képest az erdélyi választási törvény részletekbe menően rendelkezik az aktív és passzív választójog feltételeiről, a választásból kizártakról, az egy választókerületben megválasztott követek számáról. A lényegi rendelkezést itt is a törvény preambuluma tartalmazza: átmeneti, csak az adott választásra szóló törvényről van szó, amely ennek megtörténtét követően hatályát veszti. A törvény 10. §-a a királyi kormányshoz hatalmazza fel a végrehajtási utasítás megalkotására, de saját részletes szabályozásával tulajdonképpen e jog jelentős részét el is vindikálja. Magát a joganyagot tekintve úgy tűnik, hogy az erdélyi választási törvény megalkotására elsősorban a (jog)biztonság kedvéért volt szükség. Bár az erdélyi választások a magyar országgyűlés törvényei és a hivatalba lépett magyar kormány rendeletei alapján lebonyolíthatóak lettek volna, az erdélyi országgyűlés egy szervezetet is alkotott, amely mégis magas szinten (törvényben), ugyanakkor rendeleti mélységben határozta meg a soron következő választás legfontosabb szabályait.

6. A reformkorszak eredményeinek sorsa a magyar szabadságharc bukása után (1849–1868)

A szabadságharc kitörése az áprilisi törvények többségének megvalósításában fennakadást okozott. Így járt az erdélyi reformerek két legfontosabb követelése is: Magyarország és Erdély egyesülésének végrehajtása, hiszen az uniót kimondták, ám a részletszabályok kidolgozása (a közigazgatási és igazságszolgáltatási reform) elmaradt; illetve a jobbágykérdés rendezése, ahol a nyilatkozatok megtörténtek, de a konkrét intézkedésekre, az úrbéri bíróságok felállítására, az állami kárpótlás folyósítására nem került sor.

Ezek a kérdések azonban létfontosságúak voltak, hiszen a mindennapi élet menetét érintették, és megakadásuk állandó feszültségeket okozott az államszervezetben és a társadalomban is. A Habsburgok győzelmét követően tehát a jogalkotást folytatni kellett, és ehhez pedig – első lépésként – a győztesnek meg kellett határoznia a pozícióját a korábban megalkotott joganyaghoz és jogi vívmányokhoz képest. Erdélyben az 1849–1868 közötti időszakban a reformkorszak két legfontosabb követeléséhez a Habsburgok eltérően közelítettek.

Az unió kérdésében, vagyis a közjogi változások tekintetében – annak ellenére, hogy megalkotását 1848 tavaszán az uralkodó (nagyfejedelem) írta elő a rendeknek, és a törvényt szentesítette is – a hatalom tiltó álláspontot foglalt el. Az 1849. márciusi (ún. olmützi) alkotmány még a szabadságharc idején deklarálta az unió megsemmisítését, és orosz katonai segédlettel ennek a politikai deklarációnak sikerült is érvényt szerezni. Az elkövetkező közel

két évtized alatt a Habsburgok célja – az aktuális politikai helyzetnek megfelelő strukturális változások segítségével – az erdélyi különállás fenntartása volt. Ehhez esetenként megpróbálták megnyerni a különböző nemzetiségek, így a románok támogatását is.

A jobbágyfelszabadítás, illetve – szélesebb körben a polgári jogegyenlőség – ügyét azonban a Habsburgok kezdettől felkarolták. Már az 1849. márciusi alkotmány az egyéni szabadságjogok széles körét biztosította a Birodalom minden lakosa – így az erdélyiek – számára. A jobbágyfelszabadítás gyakorlati megvalósítását az uralkodó Magyarországon és Erdélyben is pátensekkel hajtotta végre, annak ellenére, hogy e gyakorlat a hatályos törvényekkel ütközött.⁹⁰

A magyarok – az egységes Habsburg Birodalom létszámra (a németek után) második legnagyobb etnikai csoportja – az osztrák intézkedéseket kezdettől fogva elleleneztek mind Magyarországon, mind Erdélyben. A két teljesen eltérő koncepció (egységes Habsburg Birodalom létrehozása vagy az áprilisi törvények nyomán a magyar különállás elfogadása⁹¹) közül végül a kül- és belpolitikai tényezők együttállásának köszönhetően egy vegyes koncepció került elfogadásra, amely köré mindkét oldalon meg lehetett teremteni a politikai többséget.

Ez a politikai alku biztosította az 1867-es kiegyezés jogi konstrukciójának alapját. Bár belföldön mindkét oldalon végleges rendezésként „csomagolták”, valójában egy ideiglenes konstrukcióról volt szó, amelyet az uralkodó személyes meggyőződésből kezdeményezett és kötött, tehát az ő életére szült. Ausztria–Magyarország, az Osztrák–Magyar Monarchia jogi értelemben egy Ferenc József mint uralkodó által teremtett jogi rezsim és politikai termék volt, amelynek keretei között uralkodása második felére gördülékennyé tudta tenni az államügyek intézését, és ezzel lehetőséget biztosított magának és a dinasztijának a nemzetközi porondon való megjelenésre és aktív részvételre.

A kiegyezési alku keretében az erdélyi reformellenzék két legfontosabb követeléséről is megegyezés született. Az uralkodó már 1867-ben hozzájárult⁹² az erdélyi ügyeknek az áprilisi törvényeknek megfelelő átvételéhez.⁹³ 1868-ban pedig ez a (budapesti) országgyűlés megalkothatta azt a részletes törvényt (1868. évi XLIII. tc.), amelynek elkészítéséről eredetileg az 1848-as erdélyi uniótörvény rendelkezett. A jobbágyfelszabadítás és úrbéri kárpótlás ügye tulajdonképpen a belföldi modernizációs intézkedések központi lépésének számított: a telekkönyvezés éppen úgy kapcsolódott hozzá, mint az igazságszolgáltatási reform. Az osztrák megszállás alatt erővel (pátensek útján), jogellenesen megvalósított rendezés tehát maradt, hiszen ennek hatása pozitív volt, mert megkezdte az 1848-as erdélyi országgyűlés deklarációinak megvalósítását. Ennek felismerését követte, hogy a pátensekkel tulajdonképpen sok esetben modern szabályozás érkezett, amelynek megőrzéséhez – akár még módosítások révén is – egyszerre fűződött társadalmi (és politikai) érdek. Ez a tradicionális és a modern joganyagot összeboronáló kompromisszum már a kiegyezést megelőzően megszületett,⁹⁴ és 1867-ben po-

litikai támogatást kapott. Ez is ideiglenes rendezésnek volt azonban tekinthető, de továbblépésre – így például egy új magánjogi kódex megalkotására, amely Erdély parciális jogait felválthatta volna – a magyar jogtudomány erőfeszítései ellenére az első világháborúig nem került sor.⁹⁵

7. Kitekintés – az erdélyi reformkor jogi hagyatéka

Hosszúra nyúlt fejtegetésünk végén néhány kérdésre talán egyértelmű választ sikerült találnunk. Mindenekelőtt arra, hogy létezett-e önálló erdélyi reformkor, és hogy milyen jellemzői voltak. Láthattuk, hogy egy korai fellángolást (1790–1811) követően ez viszonylag későn jelentkezett, és egy kicsiny, jól körülhatárolható csoportra – elsősorban Wesselényi Miklóstra és baráti körére – épült. Ez az etnikailag nagyrészt homogén, magyar nemzetiségüekből álló kör speciálisan erdélyi problémákra keresett megoldásokat, de míg nyelvében és gondolkodásában magyar hagyományokat őrzött, lelkében az egész régió, illetve annak minden lakosa jobblétét és boldogulását kereste. Az erdélyi reformerek rövid, másfél évtizedes működésük alatt a problémakeresés – és megoldás – során főként Magyarországra tekintettek, ezért kapcsolatot kerestek és találtak is a magyar reformerekkel. A két legfontosabb követelésük – amelyekért az országgyűléseken kisebbségben is küzdöttek – egyrészt Magyarország és Erdély egyesülése volt, hiszen a két országot három évszázaddal korábban a kedvezőtlen külpolitikai helyzet – vagyis *vis maior* –, az Oszmán Birodalom megjelenése választotta el egymástól. Másrészt – belpolitikailag – a jobbágyság eltörlését tűzték a zászlajukra, hiszen ez volt a modernizációs csomag alapkérdése: ha Erdély minden lakosa polgárjogokat kaphat, egyúttal polgári kötelezettségeket is vállalhat majd, és az ország fejlődésnek indul.

Wesselényiék emberi és politikusi nagysága abban áll, hogy kezdettől fogva látták, hogy a jobbágyszabadság hosszabb távon az etnikai többségben lévő románságot fogja erősíteni, ők mégis elsősorban az eszmékben hittek,

és egy közös otthont álmodtak Erdélyben a magyarok, románok és németek (szászok) számára. Wesselényi több alkalommal is a magyar–román érdekek azonosságáról és a magyar–román barátság fontosságáról beszélt. Neki köszönhető, hogy 1848-ban, amikor a magyar forradalom napja a Királyhágón átragyogott, a kolozsvári országgyűlés a jogegyenlőség kimondásával kezdte meg a munkáját.

Az etnikailag kisebbségben lévő magyarság 1848-ban lemondott az előjogairól, és utolsó intézkedései egyikeként felszabadította a jobbágyokat.⁹⁶ A jobbágyszabadság révén az etnikailag többségben lévő románság járt a legjobban, a többségében magyar birtokos réteg pedig egyik pillanatról a másikra meggyengült, adómentes és előjogokat élvező csoportból adófizetővé vált, amelynek innentől kezdve töke hiányában kellett volna megmaradt birtokait modernizálnia. Vagyis valószínűleg nem áll túl messze a valóságtól az a megfogalmazás, hogy az erdélyi reformkor két legfontosabb nyertesének a magyarság, illetve a románság bizonyult. Az előbbi megkapta az uniót, az utóbbi pedig a volt jobbágyi földek döntő többségét.⁹⁷

A mából visszanézve Wesselényi és barátai programja vélhetően az egyetlen, hosszú távon is járható modellt kínálta, mégpedig azért, mert a két legnagyobb számarányú nemzet, a román és a magyar egyaránt nyertesnek érezhette magát benne. Ez a modell azonban a kiegyezést követően több oldalról is sebet kapott: a szervezett földvásárlások a románságot tovább erősítették,⁹⁸ míg az állami kárpótlások elhúzódása a magyarok pozícióit tovább gyengítette. Mindezek ellenére a helyzet mindaddig mindkét csoport számára előnyös maradt, amíg a (bel)politikai megegyezés hiányához egy külpolitikai kényszerhelyzet nem társult. 1848 után hét évtizeddel egy újabb kettős válsághelyzet volt csak képes az erdélyi reformnemzedék koncepcióját megingatni. Ekkor még csak átmenetileg, amit a transzilvanizmus két világháború közti megerősödése jól mutat,⁹⁹ ám 1945 után véglegesen.

A területi változások ellenére Wesselényi – s így az erdélyi reformkor – egyik üzenete azonban máig érvényes: hosszú távú jövő a régióban csak magyar–román barátság keretében képzelhető el.¹⁰⁰ Ehhez pedig mindkét félnek erőfeszítéseket kell tennie.

DOMANICZKY, ENDRE

Im Spannungsfeld von Tradition und Modernisierung Die Revolution des Rechts in Siebenbürgen (1791–1867) (Zusammenfassung)

Die Studie geht der Frage nach, ob aus rechtlicher Sicht von einer eigenständigen Reformperiode in Siebenbürgen gesprochen werden kann, d. h. von einer Periode, in der Gesetze zur Modernisierung der Provinz vorbereitet wurden, und wenn ja, welche waren die wichtigsten Merkmale dieser Zeit. Wie lange hat es gedauert, welche Art von

Gesetzgebung wurde geschaffen, inwieweit wurden andere Lösungen als Vorbilder betrachtet und wer die Urheber dieser Vorschläge waren? Gab es aus rechtlicher Sicht Parallelen zwischen der siebenbürgischen und der ungarischen Reformperiode und was die Botschaft der siebenbürgischen Reformperiode für nachfolgende Generationen ist?

DOMANICZKY, ENDRE

In the grip of tradition and modernisation

The Revolution of Law in Transylvania (1791–1867)

(Abstract)

The study addresses whether from a legal point of view, we can speak of a separate Transylvanian reform era, i.e. a period when legislation was drafted in connection with the modernisation of the region, and if so, what the most important features of this period were. How long did it last, what kind of legislation was produced, to what extent

did they consider other legislations as models, and, in general, who the initiators of these proposals were. It queries whether there were any parallels between the Transylvanian and Hungarian reform periods in legal terms, and what the message of the Transylvanian reform period for later generations was.

Jegyzetek

- ¹ Vö. 1741. évi 18. törvénycikk *Erdélyről, valamint a Magyarországhoz tartozó megyék, kerületek és vidékek visszacsatolásáról és bekebelezéséről*. 1–2. §.
- ² Ez következik a *Hármaskönyv* 2. címéből, amelyben Werbőczy István magyar jogtudós így fogalmazott: „az előbb megnevezett Dalmát-, Horvát-, Slavonországek és Erdély régóta jóváhagyott törvényei és szokásai némely tételre és czikkekre nézve a mi hazánknak, tudniillik ennek a Magyarországnak törvényeitől és szokásaitól különböznek”. Werbőczy álláspontját a középkori magyar jogszabályok is megerősítik. Vö. például az 1464. évi 13. tc., amelynek tartalma jelzi az országrész területi („erdélyi részek”), illetve jogi sajátosságait, amelyek részben az ott élő népek különleges helyzetéből fakadtak. E sajátosságokra az újabb történeti szakirodalomban a „tartományi különkormányzat” kifejezéssel szoktak utalni (köszönöm Oborni Teréz és Rácz Balázs ezzel kapcsolatos észrevételeit). Vö. még OBORNI Teréz: *Erdélyi országgyűlések a 16–17. században*. Budapest, 2018. Országház Kiadó, 17–45. p.
- ³ E szerint: „Valameddig pedig a magyar korona ott fenn, nálunknál erősebb nemzetségnél a németnél leszen, és a magyar királyság is a németeken forog, mindenkor szükséges és hasznos egy magyar fejedelmet Erdélyben fenntartani, mert nekik javokra, oltalmokra leszen.” BOCSKAI István: *Testamentumi rendelése*. Budapest, 1986. Magvető, 15. p.
- ⁴ SÁNDORFY Kamill: *Erdély reformkorszakának jogtörténete*. Budapest, 2000. EFO Kiadó és Nyomda, 69. p.
- ⁵ KÖLCSEY Ferenc: Históriai vázolatok a két magyar haza egyesülése s Magyarországnak a részekhez való joga felett. In SZAUDER Józsefné – SZAUDER József (s. a. r.): *Kölcsey Ferenc Összes Művei I–III*. Budapest, 1960. Szépirodalmi Könyvkiadó, (továbbiakban KÖLCSEY 1960.) I/1231. p.
- ⁶ L. pl. román paraszti mozgalmak a 18. és 19. században, százsz autonómiakövetelések, magyar nemzeti követelések, a nyelvhasználat és kulturális intézmények ügye.
- ⁷ SÁNDORFY 2000. 69. p.
- ⁸ Így talán még azt is meg lehetne kockáztatni, hogy e törvény-csomagot alkotmányerejű törvényekként jellemezzük – ahogy egyébként az 1791-es törvényekhez fűzött Előbeszédben maga az uralkodó (nagyfejedelem) is utalt. L. még SÁNDORFY 2000. 248. p.
- ⁹ Részletesen l. BENDA Kálmán: Az 1568. évi tordai országgyűlés és az erdélyi vallásszabadság. *Erdélyi Múzeum*, 1994. 3–4. sz. 1–5. p.
- ¹⁰ L. pl. 1791. évi 11. erdélyi törvénycikk (továbbiakban: e. tc.).
- ¹¹ A magyar többség valamikor a 18. század közepére enyészhetett el, ahogy ez az *Erdély története* c. lexikon alapos adataiból jól dokumentálhatóan kiderül.
- ¹² SÁNDORFY 2000. 48. p.
- ¹³ Újabban erre l. átfogóan KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története I–III*. Budapest, 1986. Akadémiai Kiadó; VERESS Emőd (szerk.): *Erdély jogtörténete*. Budapest–Kolozsvár, 2020. HVG–Orac–Forum Iuris.
- ¹⁴ KÖPECZI 1986. II/979. p.
- ¹⁵ Az 1850 és 1910 közötti népszámlálások Erdélyre vonatkozó adatait l. KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, 1989. Akadémiai Kiadó, 494. p.
- ¹⁶ Magyarországon általában az 1825–1827-es országgyűléstől számítják a reformkor kezdetét.
- ¹⁷ 1791. évi 10. e. tc.
- ¹⁸ L. pl. egy erdélyi múzeum megalapítása, illetve egy tudományos társaság felállítása.
- ¹⁹ Miközben Magyarországon a reformmozgalom vezetőinek egy része, köztük Széchenyi István és Batthyány Lajos is csak felnőttként tanultak meg jól magyarul!
- ²⁰ Vagy ahogyan magyar történeti munkákban emlegetik: a ferenci reakció időszaka.
- ²¹ Vö. részletesen WESSELÉNYI Miklós: *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében*. Lipcse, 1843. Wigand.
- ²² Származásáról az *Erdély és a Részek ügyében* című országgyűlési beszédének végén így vallott: „Ami engem magamat illet, nekem azon szerencse jutott osztályrészül, hogy magyarországi apának s erdélyi anyának gyermekeként születtem. Én születésemmel fogva bírom a testvérhazák iránti szerelmet, én szívem alatt egybeforrva hordom képeiket; s kínos látnom, hogy ellenséges körülmények miatt egymástól elszakasztva tartatnak. Hitem és vallásom Tek. KK. és RR. ez: mint csak egy istent ismerek az égben: úgy csak egy magyar hazát ohajtok a földön. Kettőben nincs üdvösség!” (KÖLCSEY 1960. II/81. p.). Erdély tekintetében egyik legfontosabb munkáját l. KÖLCSEY 1960. I/1230–1263. p. Vö. még továbbá SÁNDORFY 2000. 255–258. p.
- ²³ Nem véletlenül választotta barátjának egykor Széchenyi István (1791–1860), a legnagyobb magyar, a magyarországi reformerek első nemzedékének vezetője.
- ²⁴ KÖPECZI 1989. 381. p.
- ²⁵ A két város mintegy 700 kilométerre van egymástól, a hírek ekkoriban több hét alatt fordultak meg a két állomás között.
- ²⁶ Vö. 1791. évi 7. e. tc.
- ²⁷ SÁNDORFY 2000. 248. p.
- ²⁸ Vö. 1791. évi 1–15. e. törvénycikkek.
- ²⁹ Vö. 1791. évi 16–18. és 21–22. e. törvénycikkek.
- ³⁰ KÖLCSEY 1960. I/1230 p.
- ³¹ Kölcsey ennek fontosságát 1832-ben máig ható érvénnyel foglalta össze: „a hazafiak most a földbirtok mellett találtak. Úgy intézni az urbáriumi tárgyat, hogy az adózó nép nagy tömege egyszer már a polgári alkotványba belépjen; s ezáltal az alkotvány hétszázézer puhaság és szegénység által elalja-

sodott lélek helyett tíz milliion felemelkedhetőt nyjerjen: oly gondolat, mi csak egy hazát forrón szerető emberben támadhatott.” (KÖLCSEY Ferenc: *Országgyűlési Napló*, 1832. január 11-i bejegyzés)

- ³² Az erdélyi országgyűlés által elfogadott törvényeket az uralkodónak szentesítenie kellett. Ezt azonban bármikor megtehetette, így például az 1811-es országgyűlésen elfogadott törvények közül 26 évvel (!) később hármat hagyott jóvá – aminek értelemszerűen nem volt érdemi hatása. V. Ferdinánd leiratát l. *Az Erdély Nagyfejedelemség 1834-ik esztendőben Május 26-kára Kolozsvár szabad királyi városba hirdetett Országgyűlésének irománkönyve, 1834. május 28.–1835. február 6.* Kolozsvár, 1834. Az Ev. Ref. Kollégium Könyv- és Könyvnyomó Intézetében, 1834/50. ülés.
- ³³ Vö. Mária Terézia (*Bizonyos Punctumok*, 1769), II. József (1783, 1785) és I. Ferenc (1817–1819). A tervezetekre l. bővebben KÖPECZI 1989. 380–384., 389–401., 403–404. p.
- ³⁴ Vö. 1791. évi 26–28. e. törvények.
- ³⁵ KÖPECZI 1986. II/1127 p.
- ³⁶ Bővebben l. RUSZOLY József: *Újabb magyar alkotmánytörténet 1848–1949.* Budapest, 2002. Püski, 26–38. p.
- ³⁷ Vö. ARANKA György: *Egy erdélyi magyar nyelvvelő társaság felállításáról való rajzolat a haza felséges rendeihez.* Kolozsvár, 1791. Egy ilyen társaság létrehozásán már Bod Péter magyar református lelkész is gondolkodott, tőle ered az erdélyi múzeum terve is, amelyet 1819-ben és 1829-ben is sikertelenül próbáltak megvalósítani. Arankára l. még JAKAB Elek: Aranka György és az erdélyi nyelvvelő és kéziratkiadó társaság. *Figyelő*, 1884. 161–175., 256–277., 341–368. p.
- ³⁸ Sándorfy Kamill szép megfogalmazásában: „Mire az 1834-es rövid országgyűlés véget ért, Erdély megtelt a modern korszmékkal, az országgyűlési és vármegyei szólásszabadság, a gondolatszabadság, a sajtószabadság, a jobbagysors-javítás, a kultúrafejlesztés, az általános iskoláztatás, a magyar hivatalos nyelv szuverenitása szükségességének mélyeséges átérzésével.” (SÁNDORFY 2000. 376. p.)
- ³⁹ SÁNDORFY 2000. 314 p.
- ⁴⁰ Hitel (1830), Világ (1831) és Stádium (1833) – „...három – / Nem kézzel írt könyv, mely bölcsel, tanít, / De a lét és nemlét közti határon / Egekbe nyúló hármazs piramid!” ARANY János: *Széchenyi emlékezete.* (1860)
- ⁴¹ WESSELÉNYI Miklós: *A Balitételekről.* Lipcse, 1833.
- ⁴² BÖLÖNI FARKAS Sándor: *Utazás Észak-Amerikában.* Kolozsvár, 1834. ifj. Tilsch János.
- ⁴³ A cél nem csak a meggyengítés, hanem a többiek megfélemlítése is lett volna, de az erdélyi ellenzék vezetői nem ijedtek meg, hanem tovább küzdöttek céljaikért.
- ⁴⁴ Az ottani szélesebb nyilvánosságnak köszönhetően az az intézkedése visszafelé sült el: Kossuth mártírrá vált, és egyértelműen megerősödve került ki a perből és fogságból. Az ügyre részletesen l. KOSÁRY Domokos: *Kossuth Lajos a reformkorban.* Budapest, 2002. Osiris.
- ⁴⁵ SÁNDORFY 2000. 373. p.
- ⁴⁶ Vö. 1836. évi 26. törvények Kraszna, Közép-Szolnok, Zaránd Vármegyéknek, és Kővár Vidékének Magyar Országgyűléshez való visszacsatolásáról.
- ⁴⁷ Az ellenzék vezérei közé tartozó báró Kemény Dénes (1803–1849) indítványa volt ez.
- ⁴⁸ SÁNDORFY 2000. 399. p.
- ⁴⁹ Más szóval: az 1841-es országgyűlés már az erdélyi nemzeti-ségek ébredését jelzi, amely egyre inkább elnyomja a 19. század elején még minden nemzetiségben meglévő mérsékelt irányzatokat, amelyek nem egymás kárára próbáltak előnyhöz jutni, hanem egy többnemzetiségű Erdély megvalósításában gondolkodtak.
- ⁵⁰ Idézi SÁNDORFY 2000. 502. p.
- ⁵¹ Idézi SÁNDORFY 2000. 496. p.

- ⁵² A magyar reformellenzék egyik vezéralakja, Deák Ferenc a reformerek unióval kapcsolatos álláspontját így foglalta össze Wesselényinek írt egyik, 1844-es levelében: „...a derék Erdély, mikor fog már egyszer valahára a testvérével, Magyarországgal összeformni? Hidd el barátom, mi Erdély nélkül csak fél nemzet vagyunk.” Deák Ferenc 1844. november 27-i levele Wesselényi Miklósnak, idézi SÁNDORFY 2000. 319. p.
- ⁵³ Vö. az 1847. évi törvények, ugyanis az erdélyi jogszabályok alapján az adott országgyűlésen elfogadott törvények közül az uralkodó az általa jóváhagyottakat a következő országgyűlésen hirdeti ki. Erre bővebben l. SÁNDORFY 2000. 556. p.
- ⁵⁴ SÁNDORFY 2000. 516. p.
- ⁵⁵ Uo. 517. p.
- ⁵⁶ Uo. 525–526. p.
- ⁵⁷ Uo. 513. p.
- ⁵⁸ Erre sokáig kellett még várni, Erdélyben ugyanis – az Arad–Gyulafehérvár vonalon – csak 1868 végén indult meg a vonatközlekedés.
- ⁵⁹ SÁNDORFY 2000. 522. p.
- ⁶⁰ Uo. 514. p.
- ⁶¹ Érdemes megjegyezni, hogy az erdélyi országgyűléseken több kezdeményezés is történt modern kódexek (ezek közül az 1811. évi büntetőtörvény tervezetét László Balázs jogtörténész fordította le latinról (László Balázs: Az 1811. évi erdélyi büntetőkódex-javaslat. [Jogtörténeti Értekezések 55.] Budapest, 2022. Gondolat Kiadó) megalkotására (a kodifikációs kísérletekre részletesen l. SÁNDORFY 2000. 430–456. p.), valamint a tradicionális jog modernizálására (ezen belül l. például a büntetés-végrehajtás modernizálása; a témával a rendszeres bizottságok is foglalkoztak), illetve magának a hatályos joganyagnak az összegyűjtésére (az erdélyi történeti joganyag vizsgálatához újabban l. FAZAKAS Zoltán József – FEGYVERESI Zsolt – VERESS Emőd (szerk.): *Források Erdély jogtörténetének a tanulmányozásához.* Kolozsvár, 2021. Forum Iuris.
- ⁶² L. pl. az uralkodók reformjait a kínvallatás eltörlése érdekében.
- ⁶³ Idézi SÁNDORFY 2000. 524. p.
- ⁶⁴ Talán nem túlzás úgy fogalmazni, hogy 1848 telére Erdély földjén már polgárháború dúl, amely egészen 1849 nyaráig tart.
- ⁶⁵ Az ellenzéki báró Kemény Dénesnek, Alsó-Fehér vármegye követének szép megfogalmazásában: „Hogyan lehet feltenni, hogy 2–300.000 nemes földesúri hatalmával soha vissza ne éljen, velük szemben másfél millió nép soha türelmét el ne veszítse? Ezen nem az úrbér rendezése segít, hanem csak az örökvaltság... Aki az örökvaltság jótékony voltában kételkednék, az a közelebbi évtizedben politikailag aludt... Az úrbér nem végstádium... Minden ország azon mértékben lett nagyszerű, amint a szabad földbirtok tágasb vagy szűkebb körű volt. Nem dobog-e minden ember keble, midőn oly országra gondol, mely más nemzetekkel minden tekintetben versenyezne? Mindezek kulcsa a szabad birtok...” (idézi SÁNDORFY 2000. 541. p.)
- ⁶⁶ Az 1846–1847-es országgyűlés már konzervatív többségű volt, amely képes volt az ellenzéki indítványok leszavazására. Vö. SÁNDORFY 2000. 569. p.
- ⁶⁷ Sándorfy Kamill értékelése szerint: „Másfél évig tartott az 1846-os erdélyi országgyűlés, de szinte egy helyben topogva a követi utasítások ott jórészt még az 1819. évi Cziráky-féle összeírás alapján kívánták az úrbéri kérdéseket rendezés alá vonni. Holott köztudomású volt Erdélyben, hogy az a jobbágyokra sérelmes volt...” (SÁNDORFY 2000. 549. p.)
- ⁶⁸ SÁNDORFY 2000. 553–554. p.
- ⁶⁹ Uo. 571. p.
- ⁷⁰ Uo. 570. p.
- ⁷¹ Uo. 571. p.

- ⁷² Az unio... *Erdélyi Híradó*, 1848. (március 30.) 340. sz. 1. p.
- ⁷³ SÁNDORFY 2000. 572. p.
- ⁷⁴ WESSELÉNYI Miklós: Az unioról. *Erdélyi Híradó*, 1848. (március 30.) 340. sz. 1. p.
- ⁷⁵ SÁNDORFY 2000. 573. p.
- ⁷⁶ Uo. 578. p.
- ⁷⁷ Amelyre akár egyfajta írott alkotmányként is tekinthetünk.
- ⁷⁸ Ahogy a Részek (Partium) esetében egy 1848. április 23-án kelt miniszteri rendelettel az egyesülést végre is hajtották. A rendelet szövegét I. II. rendelet. *Budapesti Híradó*, 1848. (április 30.) 824. sz. 1. p.
- ⁷⁹ Az erdélyi országgyűlés túl késői kitűzésére már a korabeli lapok is utaltak. L. pl. „Az országgyűlés május 29-kére van kitűzve. Fatális napoknak ennyi idő sok. Aztán hat heti országgyűlés megint fűlő, hogy a cél megnehezítették általa, most, midőn kevés az építő elem, több a romboló; s midőn még a régi, a csökönyös elem is a romboláshoz szegődik, csakhogy neheztse az építésnek, a megszilárdulásnak munkáját.” (Nem hivatalos rész. *Pesti Hírlap*, 1848. [április 29.] 35. sz. 1. p.)
- ⁸⁰ Idézi SÁNDORFY 2000. 583. p.
- ⁸¹ Vö. 1848. évi VII. tc. 6. §, amely szerint: „A fennebbi rendelkezés... Erdély hovahamarább összehívandó országgyűlésének megegyezésétől feltételeztetik...”
- ⁸² 1848. évi I. e. tc. *Magyarország és Erdély egyegyé alakulásáról*. Befejezés.
- ⁸³ Amit az uralkodó szentesített, de magát a kérdést az 1848. évi V. tc. már rendezte. Miután az 1848. évi I. e. tc. az 1848. évi 5. törvényt pontosította, ezáltal annak hatályát is elismerte, ennél fogva az 1848. évi II. e. tc. megalkotására nem volt szükség. E törvény legfontosabb érdeme, hogy a 2. §-ban kimondta, hogy a bevett vallások közé a görögkeletieket is oda kell számítani!
- ⁸⁴ Kivéve a Királyföldön szedett speciális úrbéri szolgáltatásokról szólót (1848. évi VI. e. tc.).
- ⁸⁵ Vö. 1848. évi V. tc. 5. §, illetve 1848. évi VII. tc. 3. §.
- ⁸⁶ Például, hogy a kárpótás fedezetül Erdélyben a sójövédelmeket kössék majd le, vö. 1848. évi V. e. tc. 2. §.
- ⁸⁷ SÁNDORFY 2000. 868. p.
- ⁸⁸ 1848. évi V. tc. 5. §.
- ⁸⁹ Kép forrása: *Vasárnapi Újság*, 1898. 22. sz. 370. p., Arcanum Újságok.
- ⁹⁰ Vö. 1791. évi 12. tc. és 1791. évi 8. e. tc.
- ⁹¹ Vagyis a kérdés itt is a mélyebb integráció megvalósítása vagy a szuverenitás megőrzése körül forgott.
- ⁹² Vö. pl. Legfelsőbb kézirat gróf Haller Ferenczhez, az erdélyi udvari kancellária vezetőjéhez, az erdélyi udvari kancellária működésének beszüntetése tárgyában. *Magyarországi Törvények és Rendeletek Tára*. 1867. 11. p.
- ⁹³ Az erdélyi képviselők megválasztását az uralkodó már az 1866-os kolozsvári országgyűlésnek küldött leiratában lehetővé tette. Az erdélyi képviselőválasztás 1866. február-márciusban meg is valósult, és az 1865-ben megnyitott pesti országgyűlésre 1866 áprilisában ünnepélyesen bevonultak az erdélyi képviselők is. „Erdély különállása ezzel a lépéssel valójában megszűnt. Nem egyedül az ottani magyar politikai erők nyomása vitte keresztül az unió ismételt életbeléptetését, hanem a monarchia megszilárdítását célzó kiegyezési tárgyalások sikerének volt elengedhetetlen feltétele.” (KÖPECZI 1989. 488. p.) Azt érdemes megemlíteni, hogy az 1866-os kolozsvári országgyűlés zárásaként „...az elnök még utoljára azzal a kéréssel fordult a szászokhoz és a románokhoz, hogy ne idegenkedjenek az uniótól”. (SÁNDORFY 2000. 856. p.)
- ⁹⁴ Az erdélyi főkörmányszéki törvénykezési bizottmány munkájára l. bővebben: SÁNDORFY 2000. 739–791. p., újabban (az Országbírói Értekezlet kapcsán): KÉPESY Imre: *Az Országbírói Értekezlet története és öröksége*. (Jogtörténeti Értekezések 61.) Budapest, 2023. Gondolat Kiadó.
- ⁹⁵ A kérdésre l. bővebben VERESS Emőd: Kilen évztized – az Osztrák Általános Polgári Törvénykönyv Erdélyben. In VERESS Emőd (szerk.): *Ad salutem civium inventas esse leges. Tisztelgő kötet Vékás Lajos 80. születésnapjára*. Kolozsvár, 2019. Forum Iuris. 157–171. p.
- ⁹⁶ Vagyis egy év alatt az erdélyi reformerek felnőttek nemcsak a feladathoz, hanem magához a történelmi helyzethez is. Ezért írja találon Sándorfy Kamill, hogy „[a]z 1847. évi erdélyi törvényhozást szinte egy évszázad választja el az 1848. évi erdélyi törvényhozástól”. (SÁNDORFY 2000. 572. p.)
- ⁹⁷ A harmadik nemzet, az erdélyi németek (szászok) egy külön utat választottak, és saját területi autonómiájuk megvalósítását tartották elsődleges céljuknak, amelyet azonban sem a kiegyezést követően megerősödő magyar, sem az első világháború után berendezkedő román állam nem támogatott, sőt, egy idő után nem is tolerált. A koncepció zsákutcás voltára már a kortárs német értelmiség egy része is felhívta a figyelmet, l. például az ismert erdélyi német költő, Adolf Meschendörfer egyik híressé vált versét (*Erdélyi elégia*).
- ⁹⁸ Konkrét adatokra l. BETHLEN István gróf: *Az oláhok birtokvásárlásai Magyarországon az utolsó 5 évben*. Budapest, 1912. Pátria, illetve jogi oldalról l. SÁNDORFY 2000. 866–872. p.
- ⁹⁹ Vö. Kós Károly: Kiáltó szó. Erdély, Bánság, Kőrösvidék és Máramaros magyarságához! [1921]. *Magyar Kisebbség*, 1995. 1. sz. 9–15. p., illetve APRILY Lajos: *Tetőn* c. verse [1923]. Maga a transzilvanizmus – összefüggésben a Balkán-háborúk során megerősödött Románia Erdély iránti érdeklődésének fokozódásával – már az első világháború előtt önálló irányzatként jelentkezett a magyar kulturális életben (vö. ADY Endre: S ha Erdélyt elveszik? *Husadik Század*, 1912. 2. sz. 737–738. p.), a világháborút követően azonban a politikában is hívószóvá vált. Vö. Teleki Pál véleményét is: „Egyaránt van magyar, szász és román transzilvanizmus, erdélyiesség. Idegenek észreveszik ezt, mihelyt Erdélybe jutnak. A homlokunkra van írva, erdélyieknek.” (TELEKI Pál: *Erdély helyzete Magyarországon és Európában*. Budapest, [1941]. [Athenaeum], 6. p.).
- ¹⁰⁰ Wesselényi 1843-as művének (Szózat) egyik legfontosabb üzenete a következő: „Testvéri jobbnak nemcsak kibékülésre, hanem együtti hű munkálásra legyen nekik nyújtva, s nyújtva még azon esetben is, ha ők azt elfogadni nem akarnák. Jó szándéknak s őszinte akaratnak folytonos nyilvánítása nem lehet, hogy ha egyszerre nem is, de később bármilyen hidegségnek, sőt, ellenséges idegenségnek is jegét fel ne olvassza – nem lehet, hogy bizodalmat ne gerjessen.” WESSELÉNYI Miklós: *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében*. Budapest, 1992. Európa. 262. p.

1. Bevezetés

Az első világháború kitörésekor az európai államok egy teljesen új és kiszámíthatatlan helyzetben találták magukat. A több éve fokozódó nemzetközi feszültségek a balkáni puskaporos hordó robbanása után teljes erővel a felszínre kerültek. Kezdetben még a konfliktus mérete sem látszott, illetve hogy a háború több évig tart, és mekkora, az összes nyugati társadalmat mélyen érintő dráma lehet belőle. Ahogyan az sem látszott eleinte, hogy a háborús erőfeszítéseknek nemcsak a frontvonalon, hanem a hátszágokban is nagy szerep jut. A harcoló államok, például Nagy-Britannia és Franciaország jogszabályokat fogadott el az általuk ellenségesnek vélt külföldi állampolgárokkal szemben, és külön jogi kategóriát dolgozott ki rájuk. Noha az angol jogban alakult ki az ellenséges idegen, azaz *alien enemy* kategóriája, a francia jog is jelentős mértékben foglalkozott az ellenséges idegeneknek titulált személyekkel, és azzal, hogy hogyan viszonyuljanak hozzájuk.

2. Az ellenséges idegen fogalma az angol jogban

Az angol magánjog által kínált egyik reakció a háborús helyzetre az úgynevezett *alien enemy* kategória bevezetése és használata volt. Ennek a szabályozásnak az volt az alapja, hogy a hadviselő felek a velük ellenséges államok polgáraival (jogalanyaival) szemben is igyekeztek különböző megszorításokkal élni, amelyeknek több okát is azonosíthatjuk. Az egyik ilyen ok, ami természetesnek tűnt, a bizalmatlanság: nyilvánvaló volt a hadviselő feleknek, hogy egy konfliktusban lévő ellenséges ország állampolgára esetleg nyíltan is szembeszegülhet, szervezkedhet, vagy kémkedhet a tartózkodási országával szemben. Szabotázsokat végezhet, amelyek komoly károkat okozhatnak az országban. A második ezzel összefüggésben álló ok a lojalitás hiánya: ha nem lehet elvárni a támogatást az ellenséges állampolgártól, akkor ő miért tartana bármiféle segítségre igényt? A harmadik ok az erőforrások maximalizálása: ami az egyik hadviselő államnak nyereség, a másiknak akár veszteséget jelenthet. A negyedik ok mögött a büntetési szándék volt: azokra az akár vélt célpontokra kell elsősorban lecsapni, akik a közelben vannak. Az ötödik ok pedig a reciprocitás volt: ezek az intézkedések gyakran párhuzamosan mentek végbe a különböző országokban. Ha az egyik hadviselő fél elkezdte, akkor a vele szemben álló fél szintén szigorítást vezetett be az ellenséges állampolgárokkal szemben. Hatodik okként felmerültek a nemzeti piacon az egyes állampolgárok gazdasági sikerei és lehetőségei. Nyilvánvaló, hogy nem akarták a háborús kormányok, hogy a besorozott hazai állampolgárságú férfiak hiánya miatt az (ellenséges) külföldiek esetlegesen jelentősebb gazdasági sikereket érjenek el vállalkozóként, illetve munkavállalóként. Hetedik okként pedig azt kell említenünk, hogy a különféle biztonsági szervek szereték volna követni és megfigyelni az egyes „ellenséges”

Gyuris Árpád*

Az angol és francia (magán)jog reakciója az ellenséges személyekre az első világháborúban

külföldieket. Erre a lehetőséget magának a kategóriának a bevezetése jelentette, illetve később majd az internálás.

Nem sokkal az első világháború kitörése után az angol bíróságok olyan problémákkal szembesültek, amelyek megoldása érdekében kénytelenek voltak visszatekinteni a napóleoni háborúk idejében hozott döntéseikre.¹ 1914. augusztus 5-én, a Németországgal szembeni háború kihirdetésének másnapján, a parlament gyorsan elfogadta az *Aliens Restriction Actet* (Idegenek korlátozásáról szóló törvényt), és megkövetelte a külföldi állampolgároktól (idegenektől), hogy regisztráljanak a rendőrségen, hogy szükség esetén internálhatók vagy kitoloncolhatók lehessenek. Ez a szabály főként az Egyesült Királyságban élő német állampolgárokra íródott, ám később már más ellenséges külföldieket is megcéloztak vele, de a jogszabályok és az azt követő tanácsi rendeletek az országban tartózkodó összes külföldi állampolgárt érintették.²

Az 1914. december 8-án elfogadott *Trading with the Enemy Act* (Ellenséggel való kereskedelemről szóló törvény) megtiltotta, hogy bárki kereskedjen vagy kommunikáljon az ellenséggel, és lehetővé tette a kormány számára, hogy lefoglalja az ellenséges személyek tulajdonát. A törvényt 1915-ben, 1916-ban és 1919-ben is módosították, hogy kiterjeszthessék a kormány hatáskörét és szankcióit. Az 1916. július 27-én elfogadott *British Nationality and Status of Aliens Act* (A brit állampolgárságról és az idegenek jogállásáról szóló törvény) meghatározta, hogy ki tekinthető brit állampolgárnak, és hogy milyen feltételekkel lehet az idegeneket honosítani. A törvény kimondta, hogy a háború alatt nem lehet az ellenséges idegeneket honosítani, és a brit állampolgárság elveszhet, ha valaki ellenséges kormány szolgálatába áll, vagy ha háborús bűncselekményt követ el.

Egy további, 1915. január 7-én kiadott angol királyi kiáltvány szerint azt a területet, amelyet az ellenség megszállt, ellenséges országgént, a szövetségeseket ezzel szemben barátságos országgént kell kezelni.

Hogy ki számít ellenséges idegennek, arra nem volt könnyű válaszolni. Például Angliában 1914 augusztusa végére a Treasury (Kincstár) memorandumot adott ki iránymutatásul, amely szerint, az aktuális ítélkezési gyakorlatnak megfelelően, nem az érintett személy vagy a cég nemzetisége számít, hanem az, hogy az adott személy

* Gyuris Árpád PhD, jogtanácsos, ORCID: 0009-0000-5092-4445

éppen hol található. Illegális tehát bármely olyan természetes személlyel vagy céggel kapcsolatban állni, amely/ aki egy ellenséges országban található, de nem szól ez az elv például olyan német vagy osztrák céggel való kereskedelem vagy kapcsolattartás ellen, amelynek Angliában vagy egy semleges államban van a székhelye. Ez a feltétel még akkor is fennállt, ha egy olyan német leányvállalatról volt szó, amely Angliában működött, feltéve, hogy nem volt kapcsolata a Németországban lévő vezetőséggel.³

Nagy-Britanniában a háború elején a Public Trustee-t (állami vagyonkezelő) tették az ellenséges tulajdon örököjévé, ami azt jelentette, hogy megkapta és tartálékolta az összes pénzt, például nyereséget vagy az ellenséges idegeneknek járó osztalékot a háború végéig, amikor is majd meghatározzák az ellenséges tulajdon sorsát. A német részvényeseknek angol társaságokban továbbra is joguk volt az osztalékokhoz, de csak a háború végén juthattak hozzá. A bíróságok tartották magukat ahhoz a nézethez, hogy a *common law* szerint meglévő tulajdoni jogok csak felfüggeszthetők (l. *Hugh Stevenson & Sons Ltd v Aktiengesellschaft für Cartonnagen-Industrie* [1917] ügyet). A *common law* felfogást, hogy minden félnek helyre kell állítani a tulajdonjogát, amikor a béke bekövetkezik, nagyban befolyásolta a vagyonkezelő szerepe, és az is, hogy az ellenséges tulajdon sorsát a békétárgyalások eredménye határozza majd meg, de a magánjogi bíróságok folytatták a háborút megelőző alapelvek alkalmazását a tulajdonra.⁴

3. Ellenséges idegenekkel kapcsolatos intézkedések

3.1. Angol intézkedések

James Kent szerint, amikor az államok közötti ellenségeskedés elkezdődik, természetesen kerülnek elzárásra, lefoglalásra az ellenség személyei és tulajdonai, akik/ amelyek az adott országban megtalálhatóak, (idézi erről Caglioti). Hozzáteszi, hogy ez az elképzelés megerősíti, hogy az államnak joga van ellenségeként bánni a hatalmában lévő személyekkel: vagyonukat elkobozni, a személyeket hadifogolynak tartani.⁵ A kulcsfogalmak az ellenség meghatározásában a korábbi háborúk során a születés és a lakóhely voltak, két olyan szempont, amelyek az ellenséges idegenek kategóriájának kiszélesítéséhez vezettek az első világháború idején az angol jogban.⁶

A Nagy-Britanniában az első világháború kitörésekor élő népes német közösség, általában a 18. századi migrációs áramlások következménye volt. Ez a bevándorlás a 19. század során folytatódott, és 1914-re a társadalom minden spektrumában, a prostituáltaktól a kereskedő bankárokig az ország egész területén, de leginkább Londonban összpontosulva volt megtalálható. Bár a németek integráltnak tekintették magukat, a brit közvélemény nagy része, amelyet a germanofób sajtó vezérelt, nem osztotta ezt a nézetet.⁷

1914. szeptember 9-én kiáltványt adtak ki, amely szerint az „ellenség bármilyen személy vagy személyek testülete, tekintet nélkül állampolgárságukra, akik az ellenséges országban laknak vagy üzleti tevékenységet

folytatnak, de ebbe a fogalomba nem tartoznak bele azok az ellenséges állampolgárságú személyek, akik az ellenséges országban lakóhellyel nem rendelkeznek, és nem folytatnak üzleti tevékenységet sem”.⁸

Az angol belügyminisztérium⁹ a háború kitörésekor úgy vélte, hogy nagy előnyt jelentene, ha az ellenséghez tartozó összes felnőtt férfit azonnal eltávolíthatnák az országból, akik képesek zavart kelteni vagy abban részt venni. Hozzá tették még, hogy ennek hiányában invázió esetére kívánatos lenne megkövetelni az ellenséges idegektől, hogy rendőri védelem alatt álló, speciálisan kijelölt területeken tartózkodjanak. Az angol kormányzat különösen a londoni idegenek nagy száma miatt érezte úgy, hogy leegyszerűsíteni a főváros közrendjének a fenntartását, ha a háború kitörését követő három napon belül minden felnőtt ellenséges idegennek el kellene hagynia a várost.¹⁰ Nem áll rendelkezésre egészen pontos adat az Egyesült Királyságban élő német és osztrák–magyar külföldiek (illetve a szövetségeseik) számáról az első világháború kitörését megelőzően. A legutolsó hivatalos adat az 1911-es népszámlálásból származik, amely 53 525 német, 14 750 osztrák–magyar és 2 428 török jelenlétét rögzítette a Brit-szigeteken. A bolgárok pontos száma nem volt ismert, mert a népszámlálás során más balkáni országok lakosaihoz sorolták őket, de a számuk nem haladhatta meg a néhány százat. Bird szerint figyelembe véve a kormány által a háború alatt időszakosan közölt – internált, hazatelepített és szabadlábban lévő – ellenséges idegenek számát, valószínűnek tűnik, hogy a háború kitörésekor 70–75 ezer német, osztrák–magyar, török, illetve bolgár élt a Brit-szigeteken. Ez nem tartalmazza azoknak a brit származású nőknek a számát, akik utóbbi országok állampolgáraihoz mentek feleségül (10 000 és 11 000 között), valamint a 14 év alatti gyerekeket. Becslések szerint 75 százaléka német és körülbelül 21 százaléka osztrák–magyar volt ezen népességnek.¹¹ Egy másik forrás szerint az 1911-es népszámláláskor 1 160 000 külföldi volt, köztük több mint 100 000 német, 15 ezer osztrák és 3000 magyar.¹² Az ellenséges idegenek internálásának célja a nemzetbiztonság védelme és a kémkedés megakadályozása volt, de a gyakorlat sok bírálatot és emberi jogi aggályt váltott ki. Az internáltak körülményei változóak voltak, de általában inkább rosszabbak voltak mondhatóak. Sokan szenvedtek a túlszűfolttságtól, az unalomtól, a betegségektől, az éhezéstől, a bántalmazástól és a megaláztatástól. Az internáltak között voltak művészek, tudósok, üzletemberek, akik elvesztették a munkájukat, a vagyonukat és a családjukat. Néhányan öngyilkosságot követtek el, mások pedig a háború után elhagyták az országot.¹³

Az ellenséges idegenek internálása a háború alatt több hullámban zajlott. Az első hullám 1914 augusztusában kezdődött, amikor a hadkötelezettség alá eső férfiakat le tartóztatták és táborokba zárták. A második hullám 1915 májusában következett be, amikor a Lusitania hajó elsüllyesztése után tömeges németellenes zavargások törttek ki, és a kormány szigorúbb intézkedéseket vezetett be. A harmadik hullám 1916-ban indult, amikor a kormány elrendelte a német származású honosított állampolgárok internálását is. A negyedik hullám 1917–1918-ban zajlott,

amikor az Egyesült Államok belépett a háborúba, és a német szövetségesek állampolgárait is internálták.¹⁴

A külföldiek korlátozásáról szóló első rendeletet (*order*) 1914. augusztus 5-én adták ki (1914/1161), és ezt gyorsan követte két másik tanácsi rendelet (*orders-in-council*) augusztus 10-én és 12-én (1914/1170 és 1229), valamint egy negyedik, augusztus 20-án (1914/1258). Ezeket összegezte a *The Aliens Restriction (Consolidation) Order* 1914/1374, szeptember 9-én. Főbb rendelkezései között szerepeltek a semleges külföldiek számára kijelölt érkezési és indulási kikötők, azok a területek, ahol az ellenséges idegenek számára tilos volt a tartózkodás, korlátozások az országba behozható vagy onnan kivihető tárgyakra és árukra, valamint korlátozások az ellenséges idegenek utazására és mozgására.¹⁵

Az ellenséges idegennek minősített katonakorú férfiakat letartóztatták és internálták, bár ez többnyire békésen történt, a férfiakat ideiglenes befogadó táborokba vitték, illetve állandó internálótáborokat hoztak létre.¹⁶ H. H. Asquith miniszterelnök 1915. május 12-én szigorúbb korlátozásokat jelentett be a parlamentben, amelyek május 13-án léptek életbe. Ennek eredményeként 19 000 ellenséges állampolgárt internáltak, bár mintegy 24 000 férfi és 16 000 nő továbbra is szabadon maradt. Az internáltak száma 1915 folyamán emelkedett: júliusra 26 173-an voltak, és 1915 novemberében érte el a csúcst: 32 440 fővel. Több mint 15 000 férfi kért felmentést, amelyből csak 7343 járt sikerrel. A mentesség iránti kérelmeket nemzeti vagy személyes alapon lehetett benyújtani. A nemzeti indokok közé tartozott az ország és a háborús erőfeszítések szempontjából értékes szakmai ismeretek vagy tapasztalatok. A személyes okok közé sorolták az életkort és a fogyatékosságot, de idetartozott például az Egyesült Királyságban való tartózkodás meghatározott időtartama, brit születésű nővel való házasság, a brit fegyveres erőknél szolgáló fiúgyermek. A felmentés megszerzéséhez általában 35 év vagy azt meghaladó tartózkodási idő kellett. Az akkori törvény szerint azok a brit származású nők, akik olyan külföldi állampolgárokkal házasodtak össze, akik nem honosítottak, megszerezték férjük állampolgárságát. Ezért sok brit születésű nő ellenséges idegen státuszban találta magát a háború alatt. Néhány eset kivételével ezeket a nőket nem internálták.¹⁷

Június 29-én Joynson-Hicks támadást indított az új belügyminiszter, Herbert Samuel internálási politikája ellen, és kijelentette, hogy az emberek vágya az, hogy minden ellenséges idegent internáljanak vagy hazatelepítsenek. Ugyanezen a napon Lord Meath kezdeményezésére hasonló megbeszélésre került sor a Lordok Házában, amelynek során Beresford megkérdezte, miért maradt 22 000 ellenséges idegen szabadon, köztük 6756 férfi. Joynson-Hicks újabb vitát indított az internálási politikáról a Parlament alsó házában 1917. december 17-én, amelyben kijelentette, hogy senki sem kerülheti el az internálást, kivéve, ha személyes, vagy nemzeti ok áll fenn.¹⁸

A háború korai szakaszában az Egyesült Királyságban a katonai és a polgári foglyokat ugyanabban a táborban helyezték el, bár általában elválasztották őket egymástól. A konfliktus előre haladtával különböző táborok alakultak

ki. A polgári lakosságot túlnyomórészt a Man-szigetre vitték, valamint néhány további helyszínre a szárazföldön, nevezetesen az Alexandra Palace, a Stratford és a Wakefield melletti Lofthouse Parkban.¹⁹

Az elkobzásokról 1916-ban az volt a vélemény, hogy ez a háború alatt a nemzetközi jog Németország általi állítólagos megsértésének megtorlása volt, valamint az ellenséges állampolgároknak a brit alattvalók felé fennálló adósságainak kifizetésére szolgáló pénzeszközök gyors rendelkezésre bocsátásának módja. Az elkobzásból adódó gyakorlati problémák azonban – az erkölcsi kifogásoktól eltekintve – messzemenők voltak. Ha Németország ezt a politikát viszonzta volna, valószínűleg Nagy-Britannia lett volna a vesztes, mivel az Egyesült Királyság németországi tulajdonának összértéke meghaladta az ellenséges tulajdon értékét. 1916 novemberében Runciman úgy becsülte, hogy az ellenséges tulajdon Nagy-Britanniában, beleértve az adósságokat is, körülbelül 140 millió fontot ér. Az Egyesült Királyságban élő emberek ellenséges országokban lévő ingatlanjainak értéke összesen 166 millió font volt, amelyből 98 millió font tárgyi vagyon volt, beleértve az értékpapírokat, és 73 millió font tartozást, bankgyenleget és váltót is.²⁰

A magántulajdont nem kobozták el az ellenséges idegenektől, de az ellenséges idegenek által irányított vállalkozásokat felszámolták, és a nekik járó vagyont a háború idejére a kormány által kijelölt letéteményesekre ruházták. A bevétel fennmaradó részét az adósságok, díjak és költségek kifizetése után általában a nem ellenséges részvényesek és más meghatározottak között osztották fel. Néhány ellenséges vállalkozás folytathatta működését, ha azt közérdekűnek ítélték, de az ilyen cégeket a Kereskedelmi Tanács szigorú felügyelete alá helyezték.²¹ Érdekes Bird megjegyzése, amely szerint sok brit üzletember megvallott hazaszeretete, akik csatlakoztak az ellenséges cégek gyors felszámolására irányuló heves követelésekhez, egyes esetekben talán inkább csak önérdékből származhatott, mivel jelentős kereskedelmi előnyre tettek szert az idegen versenytársak eltávolításával. A City, és különösen a tőzsdék és az árutőzsdék igen buzgónak bizonyultak az ellenséges idegenek kiszorítására irányuló erőfeszítésekben. A londoni tőzsde megtiltotta az ellenséges alattvalóknak az üzletkötést, és azon ellenséges származású tagoknak és hivatalnokoknak, akik honosított alattvalók voltak, meg kellett felelniük a tőzsdebizottságnak. 1915. január elejétől a tőzsde működését a Pénzügyminisztérium részletes és szigorú utasításai szabályozták.²²

A kötelező katonai szolgálat bevezetése után érezhetően megnőtt az ellenérzés az idegen üzletemberek ellen, legyenek akár ellenséges alattvalók, akár nem, akik folytathatták a tevékenységüket. A parlamentben feltett kérdések, a helyi kereskedelmi és üzleti szervezetek petíciói, valamint a sajtó hozzászólásai azt az álláspontot tükrözték, hogy a sorkatonaságra nem kötelezett külföldieket meg kell akadályozni abban, hogy hasznot húzzanak brit versenytársaiknak a fegyveres erőknél tett szolgálatukból. Az ilyen kifogásolt esetek száma azonban csekély volt, és a vállalkozással rendelkező külföldiek átadták az irányítást a Kereskedelmi Tanács felügyelőinek.²³

Cave belügyminiszter működésének első évében az internáltak többsége főleg osztrák állampolgárságú volt, akik feltételes szabadlábra helyezési engedélyt kaptak országos jelentőségű, leginkább mezőgazdasági munkák végzésére. 1917. január 1. és december 17. között mindössze 206 ellenséges idegent internáltak, 1423-at engedéllyel, 52-t pedig egyéb okokból szabadon engedtek. December 17-én összesen 24 053 ellenséges idegen volt szabadlábon, 13 546 férfi és 10 507 nő. Köztük összesen 13 063 német, 9 259 osztrák-magyar, 1 666 török és 60 bolgár volt található.²⁴

A béke beköszöntével azonban az idegenekre vonatkozó korlátozásokat nem szüntették meg, hanem a szabályozást a *The Aliens Restriction (Amendment) Act 1919* (Külföldiek korlátozásáról szóló törvény) folytatta és kiterjesztette. Ennek főbb rendelkezései a következők voltak:

- szankciókat szabtak ki lázadásra vagy ipari zavargások előmozdítására
- korlátozások vonatkoztak a külföldiek kereskedelmi szolgálatban történő alkalmazására
- a külföldieket eltöltötták a közszolgálatban való munkavégzéstől
- a külföldiek hivatalos engedély nélkül nem változtathatták meg a nevüket (kivéve a házasságban élő nőket)
- a volt ellenséges idegeneket deportálták, hacsak nem kaptak engedélyt a tartózkodásra
- akiket a háború alatt felmentettek az internálás vagy a hazatelepítés alól, azoknak nem kellett deportálással szembenéznük
- érvényben maradt a helyi rendőrségnél történt regisztráció.²⁵

Azok az internáltak, akik jelezték, hogy Nagy-Britanniában szeretnének élni, a táborokban maradtak, a kormány csak 1919 májusában hozott létre bizottságot Younger bíró elnökletével, hogy megvizsgálja a hazatelepítés alóli mentesség iránti kérelmeket. A bizottság közel 4300 ügygel foglalkozott, köztük 3250 német, 1000 osztrák és magyar, valamint 50 török személyével. A németek között sok „baráti”, dán, lengyel és elzászi származású idegen volt. Az osztrákok között nagy arányban voltak galíciai lengyelek és cseh, szláv, horvát vagy román származású idegenek. A férfiak jelentős része idős volt, és saját védelme érdekében internáltak, vagy azért, mert nem tudták volna eltartani magukat; sokuk több mint 20 éve, mások több mint 30 éve dolgoztak; legtöbbjüknek brit vagy idegen születésű felesége volt, de hosszú ideig Nagy-Britanniában tartózkodtak. A bizottság által tárgyalt fellebbezések többsége azonban katonakorú férfiaktól származott, erős családi és munkakapcsolatokkal, akik általában már jelentős ideje tartózkodtak Nagy-Britanniában. A bizottság 3030 németet, 840 osztrákot és 20 törököt javasolt a hazatelepítés alóli felmentésre, majd ezeket a férfiakat a Belügyminisztérium felhatalmazásával szabadon engedték. A fegyverszünet és 1919 közepe között mintegy 21 904 polgári internáltat hazatelepítettek Nagy-Britanniából, ezzel a háború kezdete óta 28 744-re nőtt az ilyen hazatelepültek száma. Köztük összesen 23 571 német, 5 034 osztrák, 112 török és 27 bolgár volt.²⁶

Míg az idegenek száma nyáron tovább csökkent, az „általános hazatelepítés” szeptember 24-én kezdődött és november 20-ig tartott. Ez idő alatt 4161 tisztet és 73 118 német férfit szállítottak haza. November 26. és január 29. között további 3624 fogoly, köztük 704 osztrák és magyar

Ebert köztársasági elnök üdvözlí a hazatérő német hadifoglyokat²⁸

tért a hazájába vissza. Végül 1920. április 9-én három tiszt és további kilenc rendfokozattal bírő (speciálisan visszatartott fogoly) fejezte be a nagy háború alatt brit földre internált németek hazatérését.²⁷

3.2. Francia intézkedések

Franciaországban 1914. augusztus 2-án rendeletet adtak ki, amely előírta minden külföldi állampolgárságú személynek, aki Franciaország területén tartózkodott, hogy egyeztesse személyazonosságát a rendőrségen, városházán vagy lakóhelyének illetékesénél. A külföldieknek tartózkodási engedéllyel kellett rendelkezniük, és ez különösen akkor volt fontos, ha hadi zónába akartak utazni. Az ellenséges hatalmak alanyainak (németeknek, osztrák-magyaroknak) 24 órájuk volt elhagyniuk Franciaország északkeleti részét.²⁹

Az első világháború alatt az ellenséges foglyokkal való bánásmódot eredetileg egy 1893. március 21-i miniszteri utasítás határozta meg Franciaországban, a hadifoglyok adminisztrációját pedig a Service Général des Prisonniers de Guerre, a francia hadügyminisztériumban létrehozott osztály irányította 1914 őszén. 1916-ban új szervezet – Inspection Générale des Prisonniers de Guerre – jött létre, hogy átvegye a Service Général irányítását. A háború előre haladtával Franciaország a fogolykezelési politikáját egyre inkább a viszonyosságra alapozta, Németország francia hadifoglyaival való bánásmódot figyelte, nem pedig az 1893-as miniszteri utasítást, amelyet túlságosan korlátozottnak és túl liberálisnak tartottak. A háború során a fogolypolitika általános irányvonala a polgári kormánytól származott, és bár a francia hadseregnek jelentős mozgástere volt a területen, a fogolykezelést a polgári állam ellenőrzése alatt tartották.³⁰

Az 1914. augusztus 1-jén bevezetett hadiállapot egy december 3-i törvény tárgyát képezte, de az csak a rezidens külföldiek kiutasításáról beszél. Hasonlóképpen, az 1914. augusztus 2-i rendelet a Franciaországban élő külföldiekkel szembeni intézkedések kapcsán, csak tartózkodási tilalmat ír elő. Az államtanács a szükségességre hivatkozva legalizálta az internálást azzal, hogy a kormány tegyen meg minden rendőri intézkedést azzal kapcsolatban, amit a területi biztonság feltételül szab. Az internálás célja az ellenség megfosztása a katonáitól, illetve annak a megakadályozása, hogy a lakosság egy része szabotálja a háborús erőfeszítéseket. A külföldieknek lehetőséget adtak, hogy a mozgósítás napján elhagyhassák az országot, de a vonatokat lefoglalták a katonák, ezért csak nagyon kevesen tudtak élni ezzel a lehetőséggel.³¹

A Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága ellenőrizhette az összes franciaországi hadifogolytábort (kivéve azokat, amelyek katonai övezetben, a „Zone des Armées”-ban helyezkedtek el). Az első világháború alatt a „védőhatalmak” rendszere létezett, amelynek értelmében a semleges államok vállalták, hogy a konfliktus idejére védik az egyes háborús fogolyként kezelt nemzetiségek érdekeit. A franciaországi német foglyok érdekeit a svájciak felügyelték; a németországi francia foglyokat a spanyol állam védelmezte.³²

A francia állam a háborút a társadalmi kontroll politikájának megvalósítására is felhasználta, és táborokba internálta az antiszociálisnak tekintett személyeket. A franciaországi roma vagy „cigány” lakosság egy részét internálták, különösen a háború kezdetén a Franciaország által elfoglalt Elzász-Lotaringia területéről származókat, akiknek német hangzású nevük volt, részben azért, mert úgy vélték, hogy kémgyanúsak, részben előítéletek miatt, valamint az „antiszociálisnak” tartott csoportok ellenőrzésének céljából a többi franciaországi roma mozgását is korlátozták. Sokukat a Valence melletti Crest táborban tartották fogva – nőket és gyerekeket is beleértve –, ahol zord körülmények között éltek.³³ Nők, akik prostituáltként dolgoztak a Zone Militaire-ben (Katonai Zóna) – az észak-franciaországi háborús műveletek területén –, és nem tartották be az egészségügyi és nemi betegségekre vonatkozó előírásokat, illetve akikről gyakran kiderült, hogy STD-t hordoztak, néha a katonai övezettől távol lévő internálótáborokba küldték őket csakúgy, mint a környéken élő csavargókat.³⁴

1914 és 1920 között több tucat személyt, köztük ellenséges nemzetekből származó állampolgárokat (osztrákokat, németeket, oszmánokat), de elzász-lotaringiaiakat is, valamint semleges és francia országokból származó személyeket is „koncentrációs táborokba” zártak, illetve internáltak. Az intézkedés lényege, hogy a lakosságnak egy részét „koncentrálják”, a hatóságok figyelme mellett. Mivel bűncselekményt vagy vétséget nem követtek el, bezárni őket egyszerű adminisztratív döntésen alapulva és minden bírósági felülvizsgálat lehetőség nélkül, önkényesnek bizonyult. Nyilvánvaló, hogy nem volt jogalapja az internálásuknak.³⁵

A francia belügyminisztérium azt rendelte el, hogy kivétel nélkül minden osztrákot és németet, még akkor is, ha tartózkodási engedéllyel rendelkeznek, először ideiglenes hadifogolytáborokba vigyenek az ország egész területén elosztva (iskolák, laktanyák, leszerelt erődök), majd „koncentrációs táborokba” kerüljenek. Ez azt jelentette, hogy olyan országok állampolgárai, amelyekkel Franciaország háborúban állt, ellenségnek számítottak, akiket internálni kellett. Ezt követően néhány könnyítést tettek ezen a drasztikus intézkedésen: elzász-lotaringiaiak, lengyelek, csehek a rendszer előnyeit élvezhették, míg a franciának született, de később házassággal osztrákká vagy németté váló nők nem. 1915 tavaszán csak 1700 osztrák–német élt még Franciaországban tartózkodási engedéllyel. Abban az időben körülbelül 20 000 polgári személyt internáltak. Az osztrák–magyarokat 58 tábor között osztották szét Franciaországban.³⁶

Közel hetven tábor volt, amely a Belügyminisztérium fennhatósága alá került, az igazgatókat a prefektusok nevezték ki, főként nyugaton és délkeleten. A legtöbb ilyen tábor kolostorokban és erődökben hozták létre. Ez a megoldás megfelelt a helyzet kritériumainak: távolság a fronttól, elszigeteltség és zárt épület, ahol a foglyokat felügyelni tudják.³⁷ A legnagyobb tábor valószínűleg Long Island volt, Crozon félszigetén: mérnökök építették 1914 novemberétől, aztán a foglyok között sok értelmiségi és művész volt található (például Pabst osztrák filmrendező).

Érdemes megjegyezni, hogy Kuncz Aladár Noirmoutierben és L'Île-d'Yeu-ben töltötte az internálását, amelynek emlékeit a *Fekete kolostor* című művében örökítette meg. 1916-ban a végrehajtott hazatelepítések után – semleges országokon keresztül – kevesebb mint 10 000 idegen személy maradt, 1918-ban pedig körülbelül 6 000. Összesen, a becslések szerint 45 000 külföldit internáltak.³⁸

1914 telétől több parlamenti képviselő terjesztett elő tiltást, nehezítést vagy felülvizsgálatot célzó törvényjavaslatot az ellenséges alattvalók, németek honosításairól. A kormány bemutatta a saját tervét, illetve Maurice Bernard (francia képviselő) aláírta, hogyha úgy tűnne, hogy ezek a személyek nem jó franciák, ha ellenségesek lennének új hazájukkal szemben, nem lenne-e az természetes, hogy megvonják tőlük az állampolgárságot. Az 1915. április 7-i törvény (kiegészítve egy 1917. április 27-i rendelettel, majd az 1917. június 18-i törvénnyel) döntött a felülvizsgálatról és minden honosítás visszavonásának lehetőségéről.⁴⁰

A francia állam és társadalom jelentős mértékben átalakult és változott 1871 után. Az országban éltek nemzetiségek, illetve bevándorlók is, és a háború az egyes fogalmakat átértelmezte. Az új francia köztársaság egy demokratikus rezsimet szándékozott létrehozni. Elképzelése az volt, hogy a társadalmat egysegesíteni különböző intézmények segítségével lehet (iskola, hadsereg), továbbá az írásbeliséget terjeszteni (sajtó) és a területi egyesítést is eszközölni (vasúti hálózat, piac) szükséges. Az első világháború előtt már volt egy bevándorlással szembeni társadalmi ellenérzet, viszont ez a nemzeti integrációt gyorsította. Dornel szerint, amikor a háború kitört, akkor már a külföldiek fogalma kialakult: a belső külföldi (bevándorlók, illetve néha a zsidók), illetve a külső idegen (az ellenség, főleg német). A háború viszont rengeteg különböző külföldi kategóriát hozott létre: a barátságos külföldi, a semleges külföldi, az ellenséges külföldi, az újonnan franciává lett külföldi (honosítással), illetve voltak olyan külföldiek, akiket az állampolgárságuktól megfosztottak. És emellett kellett olyan külföldiek-ről is beszélni, akik a francia gyarmatbirodalomból jöttek, francia alattvalók, de nem állampolgárok voltak.⁴¹

Szükséges megemlíteni az internáltak helyzetének visszasságait. Az egyik legkorábbi Franciaországot érintő bántalmazási botrány a háború alatt az volt, amikor Németország azzal vádolta meg az országot, hogy visszaélnek az észak-afrikai területekre szállított német fog-

lyokkal. A német vádak egy része megalapozott volt. Az afrikai táborokban tartott német hadifoglyok nagy része elkapta a maláriát. Szigorú fegyelmi rendszer alá vetették őket, például a francia gyarmati csapatok ellen kialakított büntetéseket is alkalmaztak rajtuk. Egyes esetekben a fog-

lyokat francia gyarmati csapatok őrizték, ami ellenérzést váltott ki, mivel a német foglyok az akkori faji hierarchikus kultúrában ezt megaláztatásként fogták fel. Marokkó esetében a francia kormányzó, Louis Hubert Gonzalve Lyautey (1854–1934) a német hadifoglyok jelenlétét lehetőségnek tekintette arra, hogy a marokkói nép felé közvetítse Németország gyengeségét, megtorlásul Németország beavatkozásáért a két marokkói válságba. A marokkói német foglyokat fizikai munkavégzésre, például útépitésre alkalmazták. Franciaország továbbá az afrikai német gyarmatokon fogságba esett német civileket egy dahomeyi tábor-komplexumba vitette, ahonnan a foglyok bántalmazásáról szóló hírek jelentek meg.⁴²

A német hadifoglyokkal való rossz bánásmódról szóló hírekre válaszul Németország megtorlóssorozatba kezdett, a francia hadifoglyoknak és az

értelmiségi szakmákból származó polgári internáltaknak kemény fizikai munkát kellett végezniük mocsaras területek lecsapolásával. Ezenkívül 30 000 francia hadifoglyot küldtek Kurland (a mai Lettország) táboraiiba, hogy különösen zord körülmények között dolgozzanak. A foglyokat arra biztatták, hogy írjanak haza, hogy elmondják családjuknak és befolyásos embereknek állapotukat, és azt a tényt, hogy rossz bánásmódban részesítik őket, megtorlásként az észak-afrikai német foglyokkal való hozzáállás miatt. A francia kormány válaszul 1916 augusztusában, spanyol közvetítéssel tárgyalt Németországgal, a következő hónapban pedig megállapodtak abban, hogy az összes német foglyot az észak-afrikai táborokból evakuálják francia nagyvárosi táborokba, cserébe Németország is az összes francia foglyot német táborokba viszi.⁴³

4. A szerződések kérdése

4.1. Angol szempontok

Az ellenséges idegenek jogai és kötelezettségei a háború alatt korlátozottak voltak, és a bíróságok nem fogadták el a velük létrejött szerződéseket, kivéve, ha azok a brit kormány érdekeit szolgálták. Az ellenséges idegenek nem

Kuncz Aladár portréja, Bányi Lajos felvétele³⁹

vehettek részt semmilyen kereskedelmi vagy ipari tevékenységben, és nem rendelkezhetek ingatlanokkal vagy értékpapírokkal Nagy-Britanniában. Az ellenséges idegnek vagyonát a brit kormány elkobozhatta vagy lefoglalhata, és a háború után sem voltak jogosultak kártérítésre.⁴⁴

Az első világháború különböző módon befolyásolta a szerződések teljesítését. Az egyik ilyen változás a vészhelyzeti törvények következtében alakult ki, amelyek megtiltottak vagy szabályoztak bizonyos tranzakciókat, például az ellenséggel való kereskedést (ez az általános jogi előírások szerint illegális volt). A második változás a magánszerződések teljesítéséhez szükséges állami engedélyek, feltételek megjelenése volt. A harmadik változás a háborús körülményekből adódó általános zavarokból fakadt,⁴⁵ amely rányomta a bélyegét az üzleti hangulatra.

Mivel kevés jogi precedens szolgált útmutatásul, jelentős zűrzavar uralkodott az angol üzleti közösségben az első világháború korai időszakában az ellenséges idegekkel kötött szerződések jogi sorsát illetően. Joynson-Hicks képviselő már 1914-ben feltette a kérdést az angol parlamentben, hogy a Korona Ügyvédei nyilatkozni tudnának-e a külföldiekkel kötött szerződések jogi sorsával kapcsolatban. Arra hivatkozott, hogy hatalmas számú szerződést kötöttek a kereskedők külhoni személyekkel, és nem világos, hogy mi lesz a teendő. Azt is hozzátette, hogy a kereskedők sem tudják, hogy mire számítsanak az ellenséges idegennel még érvényben lévő szerződésekkel kapcsolatban, azok megszűntek-e, vagy csak a háború idejére felfüggesztették őket.⁴⁶ A perek száma növekedett, és fontos kivételektől eltekintve a brit állampolgárok az ellenséges országok állampolgáraival kötött szerződéseiket felfüggesztették a háború végéig, valamint a háború kitörése után kötött ilyen szerződéseiket a hatóságok és a jogszabályok törvényelleneseknek és végrehajthatatlanoknak nyilvánították. A háború előtti szerződések hatályon kívül helyezhetők voltak, ha az ellenséggel folytatott kereskedést érintették.⁴⁷ A szerződések közül a háború számosakat illegálissá tett, különösen azokat, amelyekben ellenséges állampolgárságú vásárló vagy eladó volt. Az angol *common law* szerint ellenséges hatalmakkal a kereskedés illegális volt, bármely szerződés, amelyet az ellenséggel kötöttek, érvénytelenné vált.⁴⁸

Az egyes kereskedők ellenséges idegen származása a szerződések területén szintén kérdéseket vetett fel. A háború kezdetekor az angol jogászok azt a nézetet képviselték, hogy míg egy ellenséges hatalomhoz tartozó személlyel kötött nem végrehajtott szerződéseket (*executory contracts*) a háború érvénytelenítette, ezzel szemben a végrehajtott szerződések (*executed contracts*), ahol pénztartozás is volt az ellenséges személyek irányában, a háború végéig felfüggesztették. Illetve ha a szerződések speciálisan felfüggesztő feltételeket (*suspension clauses*) tartalmaztak, semmisnek nyilvánították őket mint a közrenddel (*public policy*) ellentéteket.⁴⁹

A Nagy-Britannián kívüli ellenséges idegekkel kötött szerződéseket a háború kitörésekor felbontották. A király ellenségeivel a király engedélye nélkül tilos volt kereskedni, és az engedély hiányában kötött szerződések érvénytelenek voltak. A kereskedelmi kapcsolatokat

megtiltották, azzal a gondolattal, hogy a háború céljai között szerepel az ellenség kereskedelmének megbénítása, illetve tulajdonának lefoglalása. Az augusztus 5-i királyi kiáltvány megtiltotta a németekkel (és később osztrákokkal) folytatott kereskedelmet. A háború kezdetén a bíróságok és a választottbírók még küzdöttek a megoldásért, és a szerződéseket a megállapítható törvénytelenység miatt bontották fel. Olyan nagy volt azonban a háború befolyása, hogy 1918-ra még a csekély értékkel rendelkező szerződéses kötelezettségeket is érvénytelenítették mint olyanokat, amelyek veszélyeztetik a háború sikeres lebonyolítását.⁵⁰

Ha a szerződés további megvalósítása nem volt teljesíthetetlen vagy lehetetlen, a felek háromféleképpen járhattak el. Az első megoldás az volt, hogy újratárgyalták a szerződésüket anélkül, hogy bírósághoz fordultak volna, és valószínűleg ez általában meg is történt (l. FA Tamplin Steamship Co Ltd v Anglo Mexican Petroleum Products Co Ltd [1915] ügyet). A második lehetőség az volt, hogy a felek a különböző vészhelyzeti jogszabályokban valamilyen könnyítést kerestek. Például az 1914-ben hozott törvény 59 rendkívüli felhatalmazást adott a bíróságoknak a végrehajtás felfüggesztésére, vagy más jogorvoslati eljárások végrehajtásának elhalasztására. A harmadik válasz az volt, hogy a szerződő felek a bírósági megoldást választották.⁵¹

A világháború idején jött létre a szerződéses frusztráció (*frustration* – meghiúsulás) új doktrínája, amely magában foglalta azokat az eseteket is, amikor a megkötött szerződések illegálissá válnak az ellenséggel való kereskedés miatt. Például az üzleti életben bizonyos felek folyamatosan kötöttek szerződéseket a meglévő kereskedelmi feltételek alapján. Amikor a háború kitört, a szerződés kereskedelmi célja meghiúsulhatott, és a szerződés érvénytelenné vált.⁵²

4.2. Francia szempontok

Franciaországban 1914. szeptember 27-én jelent meg egy *decree*, amely az összes kereskedést megtiltotta az ellenséges államok polgáraival, és érvénytelenítette az olyan szerződéseket, amelyeket egy ellenséges állampolgárral kötöttek a háború kitörése után, ugyanakkor lehetővé tette azt is, hogy ezen időpont előtti szerződéseket érvénytelenítsenek. Franciaország szintén azt nyilvánította ki a *decree*-vel, hogy bármely szerződés, amit bármely ellenséges állam jogalanyával kötöttek semmis és érvénytelen, csakúgy, mint az olyan államok jogalanyaival kötöttek, amelyek formálisan (Oszmán Birodalom) nincsenek is háborúban Franciaországgal.⁵³ Az 1915. április 4-i francia jogszabály, amely a *decree*-t ratifikálta, felhatalmazta a kormányt, hogy terjessze ki ezt a semmisséget más szerződésekre is, amelyeket más idegen állampolgárokkal kötöttek, leginkább törökökkel, annak ellenére, hogy ezzel az országgal nem álltak hivatalosan háborúban, mert Kis-Ázsiában ebben az időben léteztek francia gazdasági érdekek.⁵⁴

Ahhoz, hogy megakadályozzák a vagyon átruházását, az 1914. szeptember 27-i *decree* megtiltott minden

kereskedést az ellenséges államok jogalányaival, és érvénytelennek nyilvánított (és ellentétesnek talált az *ordre public*-kal – közrenddel) bármely tranzakciót vagy szerződést, amelyet Franciaországban kötöttek (vagy egy francia protekturátuson) egy francia személy és egy ellenséges állam jogalánya között. Ez az érvénytelenítés (*nullification*) érdekes módon visszaható hatályú volt, a háború kinyilvánításának napjáig, és hatályos volt az ellenségeskedések ideje alatt. A jogszabály 3. cikkelye a francia állampolgároknak és lakosoknak lehetőséget adott arra, hogy keressék azon szerződéseknek az érvénytelenítését, amelyeket a háború megállapítása előtt kötöttek, és amelyeknek a teljesítése még nem kezdődött meg a *decree* idején.⁵⁵

Erdekes módon a háború befolyásolta a francia szerződési jog fejlődését is. Az angol jogban ezt láttuk a *frustration* esetében, a francia jogban pedig az *imprévision* jelent meg a közigazgatási ítélkezési gyakorlatban. Az *imprévision* a körülmények változására adott jogi válasz. A francia bírók jogilag nem tudtak beavatkozni a szerződésekbe, illetve nem is akartak. Viszont egy 1916. évi esetben (Gaz de Bordeaux) fontos kérdés volt, hogy az első világháború során a szén ára lényegesen megnövekedett, amely aláasta egy közszolgáltató által kötött közszolgáltatási szerződés eredeti gazdaságosságát, és amikor a Conseil d'État-hoz (Államtanács) került az ügy, az ítéletében elismerte az *imprévision* elvét. A döntés lényege, hogy amennyiben a szerződés gazdaságosságát valamilyen jelentős ok, például előre nem látott árváltozás, egyéb, a szerződés megkötésekor nem észlelhető külső és átmeneti esemény veszélyezteti, akkor a bíró ahelyett, hogy a megállapodást akarná felülvizsgálni, a fél kártalanításhoz való joga alapján segít a „sérült” (*lésée*) félnek. A Conseil d'État ítélete elfogadta a koncesszióba vevőnek a kártalanításhoz fűződő jogát (*indemnité*).⁵⁶ Ha az egyensúlyhiány végleges, akkor a Conseil d'État úgy ítélheti meg, hogy a szerződést fel kell bontani (l. Cie des tramways de Cherbourg [1932] ügyet).⁵⁷

5. Az idegen gazdasági társaságok megítélésének kérdései

5.1. Angol válaszok

Az angol jogban az ellenséges idegen meghatározásának problémája nem feltétlenül oldódott meg a székhely meghatározásával. Ugyanis az ellenséges társaság (*company*) kérdése – már csak a sok részvényes miatt is – összetettebbnek bizonyult. Nagy-Britanniában a társaságokat teljesen különállónak tekintették a részvényeseiktől (l. Salomon v A Salomon & Co [1897] ügyet). Ez az elv azt sugallta, hogy egy olyan gazdasági társaságot, amelyet Angliában jegyeztek be, úgy kell tekinteni mint angol céget, még akkor is, ha a tulajdonosok németek vagy osztrákok voltak. A háború korai szakaszában az angol üzleti közösségben voltak olyan érdekeltek, akik a központi hatalmakkal továbbra is fenn akarták tartani az együttműködést, és amellet érveltek, hogy ne firtassák az egyes

részvényesek nemzetiségét se. Ugyan a *Trading with the Enemy Act* 1914 megadta a lehetőséget a Board of Trade (Kereskedelmi Tanács) nevű, kereskedelemmel foglalkozó brit kormányzati szervnek, hogy vizsgálja meg az üzleti könyveket, és ha szükséges, akkor nevezzen ki egy *controllert*, azaz felügyelőt, amennyiben a társaság tőkéjét 1/3-nál nagyobb arányban tulajdonolják az ellenséges hatalmak polgárai. A 1914. szeptemberi, a brit haderőt mozgósító *Royal Proclamation* (Királyi Proklamáció) csak azokkal a társaságokkal való kereskedést tiltotta meg, amelyek ellenséges országokban voltak bejegyezve. Azonban 1916-ra az egyre fokozódó nyomás hatására az országban és a parlamentben a németek által tulajdonolt, de Angliában bejegyzett társaságokat úgy kezdték kezelni, mint ellenséges entitásokat. A House of Lords megerősítette, hogy a részvényesek nemzetisége releváns: a háború megengedte azt, hogy a *corporate veil* szétszakítsák (a társaságnak a tagtól elkülönülő felelősségének a megszűnése). A bíróság véleménye szerint viszont a kulcskérdés nem a társaság bejegyzésének a helye volt, hanem az ellenőrzésé, vagyis az, hol jelennek meg a társaság szerveinek aktusai, az igazgatói, menedzserei, titkársága és így tovább, amelyek a saját hatáskörükben működnek (l. Daimler Company v Continental Tyre and Rubber Co [Great Britain] Ltd [1916] ügyet).⁵⁸ A Porter vs Freudenberg CA (1915) eset végül eldöntötte a kérdést, hogy ki az ellenséges idegen.⁵⁹ A Robson v Premier Oil & Pipe Line Co. Kft. (1915) ügyben kimondták, hogy háború alatt ellenséges idegennek számító részvényes nem szavazhat angol társaságban.⁶⁰

A brit államnak lehetősége volt a háborúban, hogy átvegyen és felszámoljon társaságokat, ha azt gondolták róluk, hogy az ellenséggel kereskednek akár közvetlenül, vagy akár közvetve.⁶¹

Nagy-Britanniában az ellenséges idegenek által működtetett vállalkozások az 1914. szeptember 18-án elfogadott, az *Ellenséggel való kereskedésről* szóló törvény hatálya alá tartoztak. A törvény felhatalmazta a Kereskedelmi Tanácsot, hogy megvizsgálja az ilyen társaságok könyveit, hogy megbizonyosodjon arról, hogy az ellenséges országokkal folytatnak-e illegális kereskedelmet, és felhatalmazta az Igazgatóságot arra is, hogy bírósági engedéllyel egy vagyonkezelői vagy vezetői jogkörrel rendelkező ellenőrt jelöljön ki, aki átveszi bármely cég vezetését, amennyiben ez közérdeknek minősül.⁶²

Az ellenséges államok tulajdonát kisajátították. Nagy-Britanniában egy *order-in-council* a háború kitörésekor három német és két osztrák bankot helyezett egy felügyelő ellenőrzése alá, akinek a feladata az volt, hogy találjon forrásokat a bankok angol, szövetséges és semleges hitelezőinek a háború előtti tranzakciókból való kifizetésére (és – különösen 1916 után – hogy a bankok likvidáltak legyenek).⁶³ A Nagy-Britanniában régóta fennálló német és osztrák banki érdekeltségek gyakran a parlament figyelmének középpontjába kerültek, bár ezeknek a bankoknak a tevékenységét erősen korlátozták, és a háború elején egy controller, Sir William Plender felügyelete alá helyezték. Az 1914. augusztus 10-én kiadott tanácsi rendelet megtiltotta az ellenséges külföldieknek, hogy ban-

ki tevékenységet folytassanak, kivéve, ha az államtitkár írásos engedélyével rendelkeztek, amely feltételeket és korlátozásokat fogalmazott meg. A bankoknak tilos volt készpénztől vagy értékpapírtól megválniuk, és kötelesek voltak ezeket az eszközöket a kormány által előírt letétbe helyezni. A rendőrség felhatalmazást kapott a bankokba – szükség esetén akár erőszakkal – való belépésre, azok átkutatására, és elfoglalni a rendeletben foglaltak szerint (*Aliens Restriction [Consolidated] Order 1914*, 24. cikkely). A Deutsche Bank mindazonáltal hasznos funkciót töltött be a háború kezdeti éveiben a Nagy-Britanniában fogva tartott katonai és polgári hadifoglyok számára a Németországból érkező pénzek elosztásában. 1917. szeptember 30-án a német és osztrák bankok teljes létszáma 166 fő volt, köztük 148 brit alattvaló, 10 ellenséges és nyolc semleges idegen.⁶⁴

Érdekes körülmény volt, hogy az ellenséges országokból származó cégekkel kapcsolatban számos híresztelés kapott szárnyra Angliában. Például mivel az ilyen cégek nem halmozhattak fel nyereséget a jogszabályok miatt, ezért azt pletykálták, hogy direkt alacsony áron értékesítettek, hogy a háború utáni évekre erős piaci bázist építsenek ki. Egy másik pletyka szerint az ilyen cégek az ellenség ellenőrzése alatt álltak, a német titkosszolgálat előőrsei voltak, amelyek a rossz nyelvek szerint a gátlatlan üzleti gyakorlatok alkalmazásával befolyást gyakoroltak a brit kereskedelmi életre.⁶⁵

A brit alattvalók és az ellenséges idegenek közötti megállapodások/együttműködések a háború kitörése után megszűntek, és az ellenséges javak ezt követően a letétkezelőkhöz (*custodians*) kerültek, de néhány esetben a brit partnerek tartották életben a vállalkozásokat. Az eredeti partnerségek háború utáni újjáélesztésének megakadályozása érdekében 1918-ban a Kereskedelmi Tanács felhatalmazást kapott olyan vállalkozások felszámolására, amelyeknél alapos gyanú merült fel, hogy ilyen újjáéledés következne be (*Section 3, Trading with the Enemy Act*, 1918).⁶⁶

Míg az állami vagyonkezelőt Angliában és Walesben az ellenséges vagyon letéteménykezelőjévé nevezték ki, a posztot Skóciában az Accountant of the Court, Írországban pedig a hivatalos csődmegbízott töltötte be. A letétkezelők funkciói, amelyeket a jogszabályok fokozatosan bővítettek, magukban foglalták az ellenséges állampolgárok tulajdonának átvételét, birtoklását, megőrzését és kezelését. A bíróságok felhatalmazást kaptak arra, hogy letétkezelőre ruházzák az ellenséges idegenek által birtokolt vagyontárgyakat, valamint az őket megillető osztalékokat, kamatot és nyereséget. A letétkezelőnek kifizetett vagy általa realizált pénzeszközöket bankoknál helyezték el, vagy értékpapírokba fektették be. 1916-ban az Ellenséggel való kereskedés törvénye (*Trading with the Enemy Act 1914*) feljogosította a letétkezelőt arra, hogy adatokat szerezzen az Egyesült Királyságban található, 50 GBP vagy annál nagyobb értékű ellenséges idegen tulajdonról. A törvény értelmében a „tulajdon” gyakorlatilag bármit jelenthetett, ami kézzelfogható értékkel bír – ingatlant, részvényeket, értékpapírokat, készpénzt, szabadalmakat, szerzői jogokat, üzleti érdekeltségeket és mindenféle tar-

tozást. A letétkezelők által átvett ellenséges idegen vagyon két kategóriába sorolható: egyrészt osztalék (beleértve a visszafizetett tőkét is), kamat és nyereségrészesedés, másrészt bírósági határozattal birtokolt vagyon (beleértve a pénzt is). Az első kategóriába tartozó pénzeszközöket a Kincstár által jóváhagyott értékpapírokba fektették; a másodikban szereplőket az ingatlant átruházó bíróság végzéseinek megfelelően kezelték, és általában a brit hitelezők ellenséges idegen tulajdonosokkal szembeni követeléseinek kifizetésére alkalmazták.⁶⁷ A Kereskedelmi Tanácsnak 1916 elejéig nem volt hatásköre az ellenséges vállalkozások felszámolására vonatkozó utasítások meghozatalára, bár felügyelők kijelölésére igen, a háborús szabályok megsértésének felderítése és megelőzése céljából. Az 1916. évi, az Ellenséggel való kereskedésről szóló törvény értelmében, amely január 27-én lépett hatályba, a Testületnek el kellett rendelnie minden olyan vállalkozás bezárását, amelyek teljes egészében vagy túlnyomórészt ellenséges állampolgárok tulajdonában vagy ellenőrzése alatt állnak, kivéve, ha bizonyos esetekben az célszerűtlennek tűnt. Az Igazgatóság felhatalmazást kapott arra, hogy „ellenőröket” jelöljön ki a felszámolási határozat tárgyát képező vállalkozások végelszámolásának felügyeletére. Formálisan rendelkeztek az ellenséges alanyokkal kötött szerződések felmondásáról is, ha úgy ítélték meg, hogy az ilyen megállapodások sértik a közérdeket, és a letétkezelők felhatalmazást kaptak az ellenséges szabadalmak átvételére. A bizottság kezdettől fogva azon az állásponton volt, hogy azokban az esetekben, amikor a korábban főként ellenséges alattvalók javára vagy ellenőrzése alatt működő vállalkozások hasznosak és sikeresek voltak, inkább volt nemzeti érdek brit vállalkozásokká alakítani őket, mint felszámolni.⁶⁸

Az Egyesült Királyság Társult Kereskedelmi Kamarája 1916-ban követelte, hogy tegyenek közzé egy listát minden olyan vállalkozásról, amely részben vagy egészben ellenséges idegenek tulajdonában van, vagy amelyeket a Kereskedelmi Tanács felügyel, de Runciman, a tanács elnöke megtagadta ezt, azzal az indoklással, hogy bizonyos esetekben igazságtalanságot okozna a vállalatok brit részvényeseivel szemben. A kormány azonban még az év folyamán törvényt vezetett be, hogy megakadályozza, hogy az ellenséges cégek nevüket megváltoztathassák tulajdonosaik ellenséges kapcsolatainak álcázására. Az 1916-os cégnevek szabályozásáról szóló törvény megtiltotta minden olyan cégnek, amelynek egy ellenséges idegen tagja vagy partnere volt, hogy 1914. augusztus 4. után megváltoztassák azt a nevet, amelyet 1914. augusztus 4-én viseltek, kivéve, ha ezt egy államtitkár külön engedélyezte. Sir Edward Carson azt állította a jogszabály elfogadása során, hogy sok külföldi cég olyan szavakat használt a nevükben, mint „brit”, „birodalmi”, „London” vagy „Egyesült Királyság”. A Moon bizottság 1918 áprilisában megjegyezte, hogy a külföldi kereskedők általában brit névre cserélték saját nevüket azzal a céllal, hogy megtévesszék ügyfeleiket, és azt hitessék el, hogy külföldiek helyett brit megbízókkal van dolguk.⁶⁹

Hogyan határozható meg a társaság kereskedelmi székhelye? A kérdés akkor válhat hangsúlyossá, ha egy

ellenséges idegen céget Nagy-Britanniában jegyeztek be. Az angol jog mindig is nagyon erősen ragaszkodott a teljes különbségtételhez a vállalat és az azt alkotó személyek (pl. részvényesek) között. De gond lehet akkor, ha az igazgatók és részvényesek, akik az ellenséges területen laknak (és ellenséges idegennek számítanak) tényleges ellenőrzést gyakorolhatnak a cég tevékenysége felett.

Az 1914. szeptember 9-i kiáltvány kifejezte, hogy a vállalat szempontjából a bejegyzés helye a lényeges. Egy jogesetben szereplő céget a Continental Tire Companyt Angliában jegyezték be; az egyik részvényt a cég titkára tulajdonolta, aki honosított brit alattvaló volt és Nagy-Britanniában lakott, míg az igazgatók és az összes többi részvényes mind Németországban lakó német alattvalók voltak. A Bargrave-i Fellebbviteli Bíróság Buckley bírójának (ellentmondó véleményt terjesztett elő) úgy vélte, hogy Angliában bejegyzett cég esetén a bíróságnak nem lehet figyelembe venni az igazgatók vagy a részvényesek állampolgárságát. A társaság tehát nem volt ellenséges idegen, és jogosult volt keresetet indítani. 1916 júliusában a Daimler-ügy a Lordok elé került, megállapították, hogy a Nagy-Britanniában történő bejegyzés pusztán ténye önmagában nem határozza meg egy személy lakóhelyét. Lord Parker bíró a kihirdetett ítéletben a saját nevében, valamint Lords Mersey, Sumner és Kinnear nevében, megvitatta a fő kérdést, és lefektette a meghatározás elveit a vállalatok székhelyéről. Ő úgy gondolta, hogy az irányításban kell a meghatározást keresni. A Lordok Házának ez az ítélete úgy tekinthető, mint amely megállapította, hogy a társaságok perbeli státusza az ellenőrzés fogalma alapján áll fenn. Az ellenség státuszát csak a társaság alapszabályának és összetételének minden esetben a leggonoszabb vizsgálata után, a bíróság előtti összes körülmény figyelembevételével állapíthatják meg.⁷⁰

5.2. Francia válaszok

Franciaországban az 1914-es *decree* októberében szintén megengedte az ellenséges tulajdon megszerzését.⁷¹

A francia jogban annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy egy adott vállalat milyen nemzetiségű, az esetjog és a szakírók szerint a főiroda fizikai helyét kellett megvizsgálni (Thaller),⁷² de néhány szakértő, akik ezt az álláspontot „könnyelműnek és meggondolatlanak” (Pillet – « léger et imprudent »)⁷³ tartották, egy olyan tesztet javasoltak, amely a cég tőkéjének a forrását nézte volna. A francia törvényhozás maradt a társaság székhelyénél, amíg a bírók leggyakrabban azt nézték, hogy hol ellenőrzik a társaságot.⁷⁴

A német vállalatoknak a francia bíróságokon elvileg lehetett pereskedni az 1871-es Treaty of Frankfurt hatálya alatt, de ez a nemzetközi szerződés sem élte túl a háború kitörését. 1914 után a francia bíróságoknak meg kellett határozniuk, hogy vajon egy cég francia vagy német-e, és hasonlóan Angliához, a bíróságok elkezdtek azon vitatkozni, hogy vajon egy társaság nemzetiségét a bejegyzés helye határozza meg, vagy a tulajdonosok nemzetisége.

A bírók és bíróságok közötti vita alapján végül a társaság székhelye lett, amely meghatározta a társaság minőségét, nem pedig az irányítás, ahol inkább tetten érhető lett volna a nemzetiség.⁷⁵

6. A hadifoglyok munkavállalásának lehetőségei

6.1. Angol helyzet

Az első világháború alatt Nagy-Britanniában és a kontinensen is foglalkoztattak hadifoglyokat. Korábban Nagy-Britanniában a francia forradalom és a napóleoni háború idején is adtak munkát a foglyoknak, de az első világháború és a huszadik század egésze során a folyamat szervezettebbé és formalizáltabbá vált, amit az 1907. évi *hágai egyezmény* mellékletének 6. cikke legitímált.⁷⁶ Davis a foglyok által végzett munkát két csoportba sorolta: a foglyokat fogva tartó fegyveres erők szolgálata és szerződéses foglalkoztatás a mezőgazdaságban és az iparban.⁷⁷ Az ipari munka a szénbányászattól és a kőfejtéstől a téglagyártásig, útburkolati munkákig és gyári munkákig terjedhetett.⁷⁸

A brit kormány 1916 végétől kezdte a német hadifoglyokat munkára használni. Addig az internáltak kevés munkát végeztek, részben a szakszervezeti ellenállás miatt, részben pedig az országban fennálló germanofóbia miatt, amely potenciálisan veszélyessé tette a foglyok kis csoportjainak a szabadban való munkáját.

Annak ellenére, hogy 1916-ban az alsóházban számos kérdés érkezett a foglyok foglalkoztatásával kapcsolatban, a dolgozók száma alacsony maradt. Egy 1916. szeptemberi kabinetmemorandum egy sor magyarázatot adott erre a helyzetre, amelyek közül néhány hitelesebbnek bizonyult, mint mások. Meggyőző érv volt a nép németekkel szembeni érzése, amely az 1915. májusi zavargásokban tetet öltött. 1916 szeptemberére már 3892 katona dolgozott Nagy-Britanniában, olyan ágazatokban, mint a bányászat, az erdőgazdálkodás és az útépités. A másik akadály a foglalkoztatásban a Munkáspárt volt, mivel már korábban is születtek javaslatok a londoni dokkokban a hadifoglyok alkalmazására, de ezt a tervet a Munkáspárt ellenérzése miatt el kellett hagyni. Problémásnak bizonyult a fent említett általánosabb szakszervezeti ellenállás is.⁷⁹

A legtöbb katonai internált nem viselte jól az unalmat és az ebből következő „szögesdrót-betegséget”, amely sok civil életét is jellemezte. A munkába állításuk után sok katonai fogoly élvezte a munkáját, különösen azok, akik festői helyen találtak magukat, távol a francia harcterektől.⁸⁰

A hadifoglyok foglalkoztatása összetett művelet volt, amely számos szabályt és előírást tartalmazott. Elsősorban csak harcoló férfiak és altisztek voltak jogosultak dolgozni. Továbbá a foglyok nem dolgozhattak együtt polgári, brit vagy polgári idegen munkaerővel. A fogvatartottakra szoruló munkáltatóknak kérelmet kellett benyújtaniuk, de a helyi munkaerőforrások kimerüléséig nem lehetett ilyet benyújtani. Az új alkalmazottak csak a helyi dolgozókkal azonos munkaidőben dolgozhattak.

A foglyok sokféle foglalkozásban helyezkedtek el, de ezek közt a mezőgazdaság dominált, amit 1918-ban az a félelem is táplált, hogy a termést a munkaerőhiány miatt nem sikerül majd betakarítani. Míg egyesek munkatáborokban éltek, ahová éjszaka visszatértek, mások vándorbandákban vállaltak munkát, és azokon a farmokon éltek, ahol dolgoztak.⁸¹ 1918 júliusában a foglyok repülőtereken, kőbányákban, fakitermelésben, hajógyárépítésben, téglagyártásban, cementgyártásban, útépitésben és alumíniumkohászatban is tevékenykedtek.⁸²

6.2. Francia helyzet

Ahogy a háború folytatódott, a Franciaország által fogva tartott német katonai foglyokat munkába állították; a tiszti foglyokat jobb körülmények között tartották fogva, és felmentették őket a munkavégzés alól. Franciaország a konfliktus kezdetétől fogva a hadifoglyokat „közmunika” rendszerben alkalmazta. Az 1899-es és 1907-es hágai egyezmények értelmében az állam hadifoglyokat is munkába állíthatott, feltéve, hogy az őket foglalkoztató feladatoknak nem volt köze a foglyul ejtő állam háborús erőfeszítéseivel. Franciaország lazán értelmezte ezt a tilalmat: megtiltotta, hogy a hadifoglyok közvetlenül kezeljék a lőszert. Megengedte azonban, hogy a foglyokat hadianyagot szállító hajók kirakodására használják fel a Csatorna kikötőiben. A hadifoglyok emellett követ bányásztak vagy erdészeti munkát végeztek, útépitési feladatok láttak el; valamint vasúton, mezőgazdaságban és bányákban dolgoztak.⁸³

1915 októberében Franciaország kijelentette, hogy minden nemzetközi kötelezettség alól ezentúl felmentettnek tekinti magát. 1916-ban Franciaország elkezdte a német hadifoglyokat állandó „hadifogoly-munkavállalásokban” alkalmazni. 1917. január 26-ig 22 915 német fogoly dolgozott a hadifogoly-munkatársaságokban. Isa-

bel Hull szerint Franciaország már 1915 júliusában is alkalmazott fogolymunkásokat nem hivatalosan a hadsereg övezetében.⁸⁴ 1916 júliusában a Franciaország által fogva tartott német foglyok 50 százaléka a francia hadseregnél dolgozott, vagy hadifogoly-munkavállalásokban a háborús övezetben, vagy a hadsereg számára a hazai fronton.⁸⁵ Míg a francia hazai fronton a fizikai munka megterhelő volt, a hadifoglyokat a háború során viszonylag jól táplálták.⁸⁶

7. Befejezés

Jelen tanulmányban bemutatom, hogy az első világháború idején a nyugati hatalmak, elsősorban Nagy-Britannia, illetve Franciaország milyen megoldásokkal élt azon állampolgárokkal, illetve gazdasági társaságokkal szemben, akik az „ellenséges” országokból származtak, és az említett két ország valamelyikének területén éltek, vagy ott voltak gazdasági, kereskedelmi kapcsolataik. Az első világháború mindkét nyugati kormányt, valamint a közvéleményt és a sajtót is megrázta, egyértelműen ellenszenvet generált a központi hatalmakkal szemben. Az első intézkedések azt próbálták meghatározni, hogy ki tartozik az ellenség kategóriájába, és mit kellene velük kezdeni. A magán-személyek részére ebben a helyzetben az internálás látszott a legjobb megoldásnak. Azonban nemcsak a természetes személyekkel, hanem a külföldi és ellenséges jogi személyekkel szemben is igyekeztek fellépni. Ezen kör meghatározása azonban már rendkívül nehéznek bizonyult. Egyrészt azért, mert nem volt világos, hogy mikor tekinthető egy jogi személy egy adott nemzethez tartozónak, másrészt, mert sokszor a háborús erőfeszítésekhez is szükség volt ezen ellenséges idegenek segítségére. Egyébként igyekeztek az ellenséges idegennek talált jogi (és természetes) személyeket a nemzetgazdaságból háttérbe szorítani, ahogyan azt jónak látták a nemzeti érdekekre hivatkozva.

GYURIS, ÁRPÁD

Die Reaktion des englischen und französischen (Privat-)Rechts auf feindliche Personen im Ersten Weltkrieg (Zusammenfassung)

In der Studie werden die Lösungen vorgestellt, die die Westmächte Großbritannien und Frankreich während des Ersten Weltkriegs in Bezug auf Bürger und Unternehmen anwandten, die aus den „feindlichen“ Ländern stammten und auf dem Territorium dieser zwei Länder lebten oder mit ihnen Handelsbeziehungen unterhielten. Der Erste Weltkrieg erschütterte sowohl die beiden westlichen Regierungen als auch die Öffentlichkeit und die Presse dort und löste eine deutliche Abneigung gegenüber den Zentralmächten aus. Die ersten Maßnahmen versuchten festzustellen, wer zur Kategorie „Feind“ gehörte und was mit ihnen geschehen sollte. Für Privatpersonen schien in dieser Situation die In-

ternierung die beste Lösung zu sein. Allerdings versuchte man, nicht nur gegen natürliche Personen, sondern auch gegen ausländische und feindliche juristische Personen vorzugehen. Die Definition dieser Gruppen erwies sich jedoch aus zwei Gründen als äußerst schwierige Aufgabe. Erstens war nicht klar, wann eine juristische Person als zu einer bestimmten Nation zugehörig galt, und zweitens hingen militärische Bemühungen oft von der Hilfe dieser feindlichen Ausländer ab. Juristische (und natürliche) Personen, die als feindliche Ausländer angesehen wurden, sollten nach eigenem Ermessen und im nationalen Interesse aus der Wirtschaft des Landes verdrängt werden.

The reaction of English and French (private) law to enemy persons in the First World War (Abstract)

The study presents the solutions that the among the Western Powers, Great Britain and France, used to apply during the First World War in relation to citizens and business companies who came from the “enemy” countries and lived in the territory of the two countries, or had trade relations with them. The First World War shook both Western governments, as well as the public and the press, and this generated a clear antipathy towards the central powers. The first measures tried to determine who belonged to the category of the enemy and what should be done with them. For private individuals,

internment seemed to be the best solution in this situation. However, they tried to act not only against natural persons, but also against foreign and hostile legal entities. Defining these groups, nevertheless, has turned out to be an extremely difficult task, for two reasons. First, it was not clear when a legal person counted as belonging to a particular nation, and second, military efforts often depended on help by these hostile foreigners. They tried to sideline legal (and natural) persons found to be hostile aliens from the national economy, as they saw fit on the grounds of national interest.

Jegyzetek

- ¹ PICCIOTTO, Cyril, M.: Alien Enemy Persons, Firms and Corporations in English Law. *The Yale Law Journal*, Vol. 27. 1917. 2. sz. 167. p. DOI: <https://doi.org/10.2307/786154>.
- ² PEARSALL, Mark: Enemy aliens in Great Britain 1914–1919. *The National Archives. Blog*. 2017. március 24. <https://blog.nationalarchives.gov.uk/enemy-aliens-great-britain-1914-1919/2017/>; PANAYI, Panikos: Prisoners of War and Internees (Great Britain) – *World War I Enemy Alien Records*. 2020 <https://www.archives.gov/research/immigration/enemy-aliens/ww1>.
- ³ LOBBAN, Michael: Special issue the Great War and private law: Introduction: The Great War and Private Law. *Comparative Legal History*, 2014 (2). 2. sz. 27. p. (<https://eprints.lse.ac.uk/61612/1/introduction%20%20the%20great%20war%20and%20private%20law.pdf>) DOI: <https://doi.org/10.5235/2049677X.2.2.163>.
- ⁴ LOBBAN 2014. 29. p.
- ⁵ CAGLIOTI, Daniela L.: *War and Citizenship. Enemy Aliens and National Belonging from the French Revolution to the First World War*. Cambridge, 2020. Cambridge University Press, 17. p. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108776493>.
- ⁶ CAGLIOTI 2020. 18. p.
- ⁷ PANAYI, Panikos: Prisoners of War and Internees (Great Britain). *International Encyclopedia of the First World War*. 2020. december 2. https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/prisoners_of_war_and_internees_great_britain.
- ⁸ PICCIOTTO 1917. 174–175. p.
- ⁹ BIRD, John Clement: *Control of Enemy Alien Civilians in Great Britain, 1914–1918*. London, 2015. Routledge, 27. p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315718491>.
- ¹⁰ Memo., HO to CID, 23 May 1910, CAB 17/90.
- ¹¹ BIRD 2015. 27. p.
- ¹² DORNEL, Laurent: *Les étrangers dans la Grande Guerre*. 2014. La Documentation française, 978-2-11-009832-0. hal-01772769. <https://hal.science/hal-01772769/document>. 5. p.
- ¹³ MARTÍNEZ, Manuel Galvis: Internment of Enemy Aliens during the World Wars. *American Journal of Legal History*, Vol. 61. 2021. 2. sz. 211–234. p. DOI: <https://doi.org/10.1093/ajlh/njab006>; PEARSALL 2017.
- ¹⁴ CAGLIOTI 2020.
- ¹⁵ PEARSALL 2017.
- ¹⁶ Uo.
- ¹⁷ Uo.
- ¹⁸ BIRD 2015. 164.p.
- ¹⁹ PANAYI 2020.
- ²⁰ BIRD 2015. 218. p.
- ²¹ Uo.
- ²² Uo. 215. p.
- ²³ Uo. 216.p.
- ²⁴ Uo. 79.p.
- ²⁵ PEARSALL 2017.
- ²⁶ BIRD 2015. 131. p.
- ²⁷ PANAYI 2020.
- ²⁸ Kép forrása: *Az Érdekes Ujság*, 1919. (október 2.) 39. sz. 2. p. Arcanum Újságok.
- ²⁹ DORNEL 2014. 6. p.
- ³⁰ JONES, Heather: Prisoners of War (Belgium and France). *International Encyclopedia of the First World War*. 2015. július 15. <https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/prisoners-of-war-belgium-and-france/>.
- ³¹ DEROCHÉ, Sylvie – CHAILLAN, Lucie – DELAYE, Jean-Marc: Les étrangers pendant la 1ere guerre mondiale. *Archi ’classe*, 2016, 30. sz. 33. p. https://www.archives04.fr/depot_ad04v3/articles/787/les-et-rangers-1er-guerre-mondiale_doc.pdf.
- ³² JONES 2015.
- ³³ Uo.
- ³⁴ GIBSON, Craig: *Behind the Front. British Soldiers and French Civilians, 1914–1918*. Cambridge, 2014. Cambridge University Press, 331. p. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139020381>.
- ³⁵ DEROCHÉ 2016. 31. p.
- ³⁶ DORNEL 2014. 7. p.
- ³⁷ DEROCHÉ 2016. 31. p.
- ³⁸ DORNEL 2014. 7. p.
- ³⁹ Kép forrása: SPECTATOR: Fehér kolostor – Jegyzetek Kuncz Aladár könyvéről. *Pásztortűz*, 1931. (június 14.) 12. sz. 292. p., Arcanum Újságok.
- ⁴⁰ DORNEL 2014. 12. p.
- ⁴¹ Uo. 13. p.
- ⁴² JONES 2015.
- ⁴³ Uo.
- ⁴⁴ PEARSALL 2017.; STIBBE, Matthew: Enemy Aliens and Internment. *International Encyclopedia of the First World War*. 2014. október 8. https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/enemy_aliens_and_internment.
- ⁴⁵ MACMILLAN, Catharine: English Contract Law and the Great War: The Development of a Doctrine of Frustration *Comparative Legal History*, 2014. 2. sz. 282. p. DOI: <https://doi.org/10.5235/2049677X.2.2.278>.

- ⁴⁶ Contracts with Alien Enemies. HC Deb 17 September 1914 vol 66 cc997–1003. <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1914/sep/17/contracts-with-alien-enemies>.
- ⁴⁷ BIRD 2015. 9. fejezet.
- ⁴⁸ LOBBAN 2014. 24. p.
- ⁴⁹ Uo. 29. p.
- ⁵⁰ BIRD 2015. 282–283. p.
- ⁵¹ MACMILLAN 2014. 285–286. p.
- ⁵² Uo. 300. p.
- ⁵³ LOBBAN 2014. 25. p.
- ⁵⁴ DEROUSSIN 2014. 197. p.
- ⁵⁵ Uo. 196. p.
- ⁵⁶ CABRILLAC 2014. 109. p.
- ⁵⁷ Vö. Conseil d'Etat, du 9 décembre 1932, 89655 01000 01001, publié au recueil Lebon. *Légifrance. Le service public de la diffusion du droit*. <https://www.legifrance.gouv.fr/ceta/id/CETATEXT000007636689/>.
- ⁵⁸ LOBBAN 2014. 28. p.
- ⁵⁹ PICCIOTTO 1917. 170. p.
- ⁶⁰ Uo. 178. p.
- ⁶¹ LOBBAN 2014. 25. p.
- ⁶² BIRD 2015. 212. p.
- ⁶³ LOBBAN 2014. 25. p.
- ⁶⁴ BIRD 2015. 219. p.
- ⁶⁵ Uo. 215. p.
- ⁶⁶ Uo. 210. p.
- ⁶⁷ Uo. 216. p.
- ⁶⁸ Uo. 212. p.
- ⁶⁹ Uo. 216. p.
- ⁷⁰ PICCIOTTO 1917. 178. p.
- ⁷¹ LOBBAN 2014. 26. p.
- ⁷² THALLER, Edmond-Eugène: *Esquisse de réforme de la législation des étrangers particulièrement dans les rapports francoallemands individus et société*. Párizs, 1917. Rousseau et Cie, 6. p. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5651896s>.
- ⁷³ PILLET, Antoine: *La Guerre actuelle et le droit des gens*. Párizs, 1916. A. Pedone, 37. p. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5463231s.textImage>.
- ⁷⁴ DEROUSSIN, David: The Great War and Private Law: A Delayed Effect. *Comparative Legal History*, Vol. 2. 2014. 2. sz. 197. p. DOI: <https://doi.org/10.5235/2049677X.2.2.184>.
- ⁷⁵ LOBBAN 2014. 28. p.
- ⁷⁶ PANAYI, Panikos: *Prisoners of Britain: German Civilian and Combatant Internees during the First World War*. Manchester, 2012. Manchester University Press, 300. p.
- ⁷⁷ DAVIS, Gerald H.: Prisoners of War in Twentieth-Century Economies. *Journal of Contemporary History*, Vol. 12. 1977. 4. sz. 623. p. DOI: <https://doi.org/10.1177/002200947701200401>.
- ⁷⁸ PANAYI 2012.
- ⁷⁹ Uo. 203. p.
- ⁸⁰ Uo. 212. p.
- ⁸¹ Uo. 111., 203., 206., 216. p.
- ⁸² PANAYI 2020. 202., 205. p.
- ⁸³ JONES, 2015.
- ⁸⁴ HULL, V. Isabel: *A Scrap of Paper*. Ithaca, New York, 2014. Cornell University Press, 305. p.
- ⁸⁵ KRAMER, Alan: Prisoners in the First World War. In SCHEIPERS, Sibylle (szerk.): *Prisoners in War*. Oxford, 2010. Oxford University Press, 82. p.
- ⁸⁶ JONES 2015.

Megyeri-Pálffi Zoltán*

A dualizmus kori bírósági ügyvitel változásai a jogszabályi háttér tükrében

1. Bevezetés

A bírósági ügyintézés folyamatának elemeit, a működési rend formai és technikai mögöttes szabályait foglalja magába a bírósági ügyvitel, amely szorosan igazodik az eljárásjogi és szervezeti normák anyagához.¹ Ez a meghatározás kortól függetlennek tekinthető, legalábbis amióta modern bíraskodásról beszélhetünk – az 1867. évi osztrák–magyar kiegyezést követő igazságszolgáltatás kiépülésétől kezdve – megállhatja helyét a definíció.

A bíróságtörténeti kutatásoknak számos esetben a kiindulópontja az említett modern jogszolgáltatási rendszer kiépítése, az 1868–1872 közötti időszak.² Nem véletlen, hiszen az ekkor létrehozott struktúra – kisebb-nagyobb szünetekkel ugyan, de – máig él. Természetesen az eltelt több mint másfél évszázadban számos változáson esett át a magyar igazságszolgáltatás, leginkább annak működése, működtetése, így valójában csak a keretnek, a rendes bíróságok rendszerének: a járásbíróságok, törvényszékek, ítéltáblák és a Kúria szintjére oszló igazságszolgáltatási tevékenységnek az állandósága tűnik fel. A folyamatos változások a működés, az ügyintézés viszonyait érintették, így ezeknek a háttérben álló tényezők áttekintése sajátos színekkel festheti le az egymást követő korszakok, szabályozási megoldások sajátosságait. E megközelítésben világít rá e tanulmány a dualizmus kori igazságszolgáltatási szervezetre, valamint a bíróságok működését meghatározó anyagi, alaki és – a bevezetés elején nagy vonalakban definiált – bírósági ügyviteli szabályokra és ezeknek az elemeknek az összefonódására.

2. Az első ügyviteli szabályok (1869–1871)

A bíróságok jogszolgáltató tevékenységének vázolásához elengedhetetlen a szervezet ismerete, az egyik a másik nélkül nehezen értelmezhető: a struktúra elemeihez igazodik

a működési viszonyok szabályozása, amely e két összekapcsolódó terület esetében sok esetben – a korszak elején leginkább – egy jogi normán belüli szabályozást jelentett. Ennek megfelelően a bírósági szervezetet (ki)alakító, az eljárásokat, valamint a működést és ügyvitelt³ szabályozó tárgykörök többször ugyanannak a jogszabálynak a rendelkezései között kaptak helyet a magyar jogfejlődésben.

Erre kiváló példaként – áttekintve a bírósági működés szabályainak kronológiáját – elsőként az 1868. évi perrendtartási törvény⁴ tűnhet szemünk elé, ugyanis e jogszabályban nemcsak az eljárási kérdéseket rögzítették, hanem – a végrehajtás és a peren kívüli eljárás szabályain túl – szervezeti és hatásköri kérdéseket is taglaltak az első fejezetben.⁵ Ez utóbbi említettek jelentős változásokat hoztak a bírósági szervezetet érintően, előkészítve a strukturális fejlődést: a törvény az első fokon eljáró bíróságok között nevesítette a szabad királyi és rendezett tanácsú városokban a városi bírót, illetve a városi törvényszéket, valamint a megyékben a szolgabírót esküdtársaival, illetve a megyei törvényszéket, s részletezte a kiváltságos területek stb. bíróságait (1. §), emellett a „magyar királyi curia” fórumát a legfelsőbb szintű bíraskodás szerveként határozta meg (4. §).

Bár ez a fajta organizáció átmenetiséget sugall, hiszen a korábbi sokszínű, rendi jellegű fórumrendszer e megoldással valamiképpen tovább élt, mégis az új bíróságok létrejöttével új háttérrel kellett alkotni a jogszolgáltatási tevékenységnek. Ennek fényében nem meglepő, hogy az 1868. évi perrendtartás – közvetlenül a szervezeti kérdések rendezése után – a 6. §-ában felhatalmazást adott: „Az ügyviteli szabályok közelebbi meghatározása a törvényhozás további intézkedéséig az igazságügyi minisztériumnak tartatik fenn és annak a felelbbviteli bíróságok szervezésére, illetőleg egymástól független osztályokra való felosztására nézve teljes intézkedési szabadság engedtetik.”

1869. április 29-én – eleget téve a törvényi kötelezettségnek – Horvát Boldizsár igazságügy-miniszter rendeletet adott ki, s ezzel megszületett a dualizmus időszakának első bírósági ügyviteli szabályzata,⁶ amelyről néhány évvel később Ökröss Bálint megjegyezte: ez „nem valamely fennállónak volt módosítása, mert a váltótörvényszékek számára 1840. évben kiadott kir. utasításon kívül részletes és kimerítő ügyrendtartásunk nem létezett; hanem egész alapjában és rendszerére nézve ujonnan készült”.⁷

Az 1869. évi ügyviteli szabályzat három címből, azaz szerkezeti egységből állt fel: az első cím az elsőfolyamodású bíróságoknál, a második a fellelbbviteli törvényszékeknél, a harmadik pedig az egyes bírónál érvényesülő ügyvitelt szabályozta. A legkimerítőbben az elsőfokon eljáró – a rendelet által egységesen törvényszéknek nevezett – bíróságokra vonatkoztak a szabályok. Ez a cím egyaránt taglalta a szervezeti (pl. iktatóhivatal, pertár, kiadóhivatal, irattár stb.) és a működési (határozatok előkészítése, tanácsülés, pénzkezelés stb.) kérdéseket.

Fellelbbviteli fórum a két (pesti és marosvásárhelyi) királyi ítéltábla és a „magyar királyi curia” volt, illetve ez utóbbinak a semmitőszéki és az ítéltőszéki osztálya, amelyek „külön elnöki felügyelet és irányítás mellett látták el

* Megyeri-Pálffi Zoltán PhD, tudományos munkatárs HUN-REN-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport, adjunktus ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék. ORCID: 0000-0003-1366-6963

ítélkező tevékenységüket, külön hivatali pecséttel rendelkeztek, és az ügyvitel minden ágában egymástól elkülönülten működtek”.⁹ Ezekkel a szervekkel mindössze két fejezet foglalkozott, annak a bevett technikai megoldásnak az okán, hogy csak az elsőfokú fórumokra vonatkozó rendelkezésekhez képest eltérően megállapított szabályokat kellett így felsorolni, s az egyezőket utalószabályként kellett csak jelölni. Ugyanezen megoldást használva az egyesbírókra vonatkozó különös szabályok is külön egy-egybe, a harmadikba kerültek.

Ún. minták is kiegészítették az ügyviteli szabályokat.

Ezzel az összesen harminc formalizált melléklettel a szakminiszter pontos útmutatást adott a bírák és a bíróságok számára: hogyan kell vezetni az ügykimutatásokat (minden típusú fórumnál külön formában), az iktató-, az előadói, a mutató- vagy a perkönyvet (stb.), milyen egy perfelvételi jegyzőkönyv, a pertári napló, egy kézbesítési ív és így tovább. Mindezeket túl a postázáshoz, irattározáshoz, a bírói letéthez, végrehajtáshoz, kiküldetéshez, ellenőrzéshez is kapcsolták mintát, valamint rögzítették a fellebbezési határozat követendő formáját is.

Az 1868. évi perrendtartással együtt, 1869. május 1-jén lépett hatályba a bírói ügyvitel, igazodva ahhoz a korai, még átalakulások előtt álló szervezethez, amely tudatosan viselte magán az ideiglenesség fátylát.

Nem sokkal később meg is érkezett az első, a viszonyokat jelentősen meghatározó törvény: a *bírói hatalom*

gyakorlásáról szóló 1869. évi IV. törvénycikk, amely a címében jelzettekre vonatkozó rendelkezéseket megelőzően rögzítette a közigazgatás és az igazságszolgáltatás egymástól való elkülönítését, azaz az államhatalmi ágak megosztásának elvét realizálta. S alig telt el két év, máris megszűlettek azok a jogszabályok, amelyek – máig hatóan – megalapozták a következő évtizedek rendes bírósági szervezetrendszerét az elsőfolyamodású bíróságok felállításával, amely értelemszerűen hatással volt a bírósági ügyvitelre.

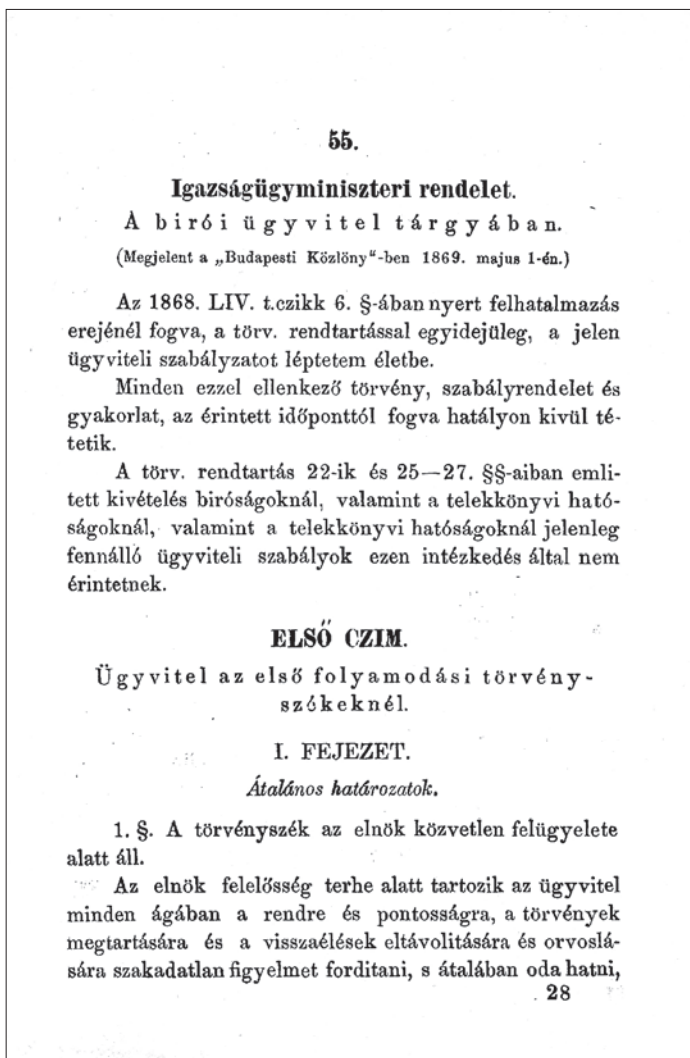
3. Az új bírósági szervezet létrehozásának hatása (1871–1878)

Az 1871. évi XXXI. és XXXII. törvénycikkek, illetve a kapcsolódó minisztériumi rendelkezések voltak azok, amelyek új alapokra helyezték a korszak magyarországi jogszolgáltatását.¹⁰ Ezekkel a jogszabályokkal felállították a királyi járásbíróságokat és a királyi törvényszékeket, azaz az országszerte egységes formában működő elsőfolyamodású bíróságok rendszerét. Az új bíróságok 1872.

január 1-jén kezdték meg munkájukat, amit azonban – az újdonság okán, érthető módon – a bizonytalanság számos formában lengett körül. Ezt mihamarabb orvosolni igyekezett a kormányzat 1872 első heteiben, hónapjaiban, feloldandó a teljesen új szervezetrendszerrel kapcsolatos kezdeti problémákat. E célnak kitűnő példája az az 1872. január 28-i rendelet, amely az egyes bíróságok hatáskörének kérdésessé válását tükrözi, s amelyben az igazságügyi minisztérium igyekszik rendezni a felmerült kihágásokkal kapcsolatos járásbíróági,¹¹ néhány nappal később pedig az „árva- és gyámhatósági, valamint a gondnoksági ügyekben” a bírósági-árvaszéki hatásköri kérdéseket,¹² illetve arról is született rendelkezés, hogy milyen formában kell az ítéleteket az újonnan felállított bíróságoknak kiadni. A háttérben az állt, hogy „a kir. bíróságok egy része ítéleteit Ő Felsége a ki-

rály nevében adja ki, nagy része azonban a törvényhatósági bíróságok által használt alakban fogalmazza”, ezért az „[E]gyöntetű eljárás végett utasíttatnak tehát a bíróságok: hogy ítéleteiket, az 1869:IV. t. cz. 2. §-nak megfelelően, Ő Felsége a király nevében adják ki”.¹³

Mindemellett az is szükségessé vált, hogy – az új törvények hatálybalépése nyomán – iránymutatás szülessen a szervek részére, vagyis meg kellett újítani az ügyviteli szabályokat. Az ekkorra az igazságügyi miniszteri szé-

Az 1869-ben kiadott első bírósági ügyvitel kezdőoldala a Magyarországi Rendeletek Tárában⁸

ket átvevő Bittó István ezért 1872. április 4-én kiadott egy *szolgálati utasítást*, amely két részre osztva tartalmazta az új szabályokat: az elsőben a bírák és bírósági hivatalnokok szolgálati viszonyaira vonatkozó, a másodikban pedig az ügyviteli rendelkezések kaptak helyet.¹⁴

E többféle részletező, tisztázó rendelet mellett sem állítható, hogy az 1871. évi XXXI. törvénycikk rendezetlenül hagyta volna az elsőfolyamodású bíróságok működését, kitért ugyanis ezek hatáskörére is, de – az „egyelőre” szó használatával – nem leplezte azt, hogy az új szervek működésének megkezdésével egy átmeneti időszak veszi kezdetét: „A kir. járásbírók hatásköréhez egyelőre azon polgári peres és perenkívüli törvénykezési teendők tartoznak, melyeket a fennálló törvények és törvényes rendeletek az eddig fennállott egyes bíróságokhoz (jelesen a szolgabíró, városi bíró, kerületi főbíró és egyes bíróhoz) utasítanak.” (15. §) A büntetőügyek kapcsán ellenben nemcsak általánosságban utalt a jogalkotó a korábbiakra, hanem konkrétan rendelkezett a 16. §-ban: a sajtóügyek, a könyvkiadás és -árusítás, valamint a színházyitás és az előadások engedélyeztetéséhez kapcsolódó egyes szabályok megsértését a járásbírók hatáskörébe utalta, valamint a járásbírók által teljesítendőnek rendelte a törvényszékek hatáskörébe tartozó bűnügyekben a vizsgálatot. A bűnvádi ügyekkel kapcsolatban ugyanis a jogalkotói indokolás rávilágított azon nehézségekre, amelyek miatt – utalva a bírói gyakorlat hatására – nem lehetett a hatásköröket „szabatosan körülírni”.¹⁵ A bíróságok döntési gyakorlata egyébként is meghatározó volt ebben az időszakban, hiszen hiányzott a kodifikált joganyag ezen a téren. Ezt a hiányt a jogtudomány is igyekezett pótolni. Elsősorban Pauler Tivadar *Büntetőjogtan* című kétkötetes műve említendő ezen a ponton,¹⁶ amely már 1873. évi kiadásában aktualizálva utalt az 1871. évi szervezeti törvényre,¹⁷ és a korábbi magyar, illetve osztrák büntetőjogi szabályokat rendszerezve segítséget nyújtott a büntettek, vétségek és kihágások esetében az eljárásra jogosult szervek vonatkozásában.¹⁸

Pauler könyveihez társult a büntetőhatóság gyakorlásának tisztázásában a Horvát Boldizsár minisztersége alatt benyújtott, de törvénnyé nem vált, majd Bittó István által körrendeletben megküldött ún. *Sárga könyv*,¹⁹ amelynek ideiglenessége – az 1896. évi bűnvádi perrendtartás²⁰ hatálya lépéséig – 28 évig tartott.²¹

1875. január 1. a következő olyan dátum, amely a bírósági ügyvitel történetfolyamában egy újabb állomás volt. Ekkor lépett ugyanis hatályba az a szabályozás, amelyet az akkor már igazságügy-miniszterként működő Pauler Tivadar adott ki.²² Az 1874. október 15-i keltezésű rendeletnek a második címe az elsőfolyamodású királyi törvényszékek ügyvitelét rendezte, s a harmadik cím a járásbírókét, amelynek szabályai – a megfelelő eltérésekkel – alapvetően a törvényszékihez igazodtak.

E rendelethez is több melléklet készült, amelyek közül a kimutatásokhoz kapcsolódók közvetetten felvilágosítást adhatnak a bírósági ügykörökről. A IX. minta például a polgári ügyek kimutatásánál a sommás, örökösödési és „folyó ügy” csoportjaira bontotta a tevékenységeket, illetve a fellebbviteli ügyeket a felterjesztés és a leérkezés alapján. Ugyanitt a bűnvádi ügyek kimutatását a bűnvádi

vizsgálat, a kihágási, valamint a folyóügyek kategóriájára bontva kérték.²³

1875 után 1878-ban változott néhány elemében a bírósági ügyvitel, több miniszteri rendeletnek köszönhetően.²⁴

4. A büntető anyagi jogi kodifikáció generálta szabályozás (1878–1881)

1878 a magyar jogfejlődésben leginkább a – Csemegi Károly (1826–1899) nevéhez fűződő – büntető törvénykönyvvel vált emlékezetessé. Az 1878. évi V. törvénycikk a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekéről és vétségekről, azaz a *Csemegi-kódex* jelentős előrelépés volt a magyar büntetőjogi kodifikáció terén,²⁵ s hasonlóképpen a Kbt., vagyis az 1879. évi XL. törvénycikk is, amely a kihágásokat szabályozta,²⁶ azonban a büntetőeljárás egyöntetű törvényi szabályozása még váratott magára. Így érthető, a jogalkotó igyekezett az egyes bírói szervek büntető hatáskörének rendezetlenségéből fakadó visszasságokat tisztázni. A *Csemegi-kódex* és a Kbt. hatályba léptetéséről rendelkező 1880. évi XXXVII. törvénycikk²⁷ többféle szabályozási kérdést igyekezett rendezni. Ennek az „összeegyeztetésnek” az okára a törvényhez fűzött miniszteri indoklás világít rá. Ebből kiderül, hogy – mivel a büntetőeljárás jogi kodifikálása nélkül léptek hatályba a büntető anyagi jogi rendelkezések – a jogalkotó szükségesnek látta „néhány oly rendelkezéseket is felvenni, melyeknek célja az, hogy az új büntető törvénykönyvek és a jelenben érvényben levő eljárási szabályok között a szükséges összhang helyreállítva, a hézagok pótolva, s ez által a különben felmerülendők bonyodalmak mellőzve legyenek.”²⁸ Ezért a bírósági, illetve a bírói hatáskör rendezése elengedhetetlenné vált: így e hatályba léptető törvény meghatározta tételesen, hogy a királyi törvényszékek (39. §) és a járásbírók (40. §) milyen büntetőügyekben járnak el. A 44. §-ában pedig kimondta, hogy a „kir. járásbírók által, a hatáskörükbe utalt vétségek és kihágások eseteiben követendő eljárás tárgyában szükséges intézkedések az igazságügy-miniszter által, a büntető-eljárás törvényhozási szabályozásáig, rendeleti uton teendők meg.” 1880. augusztus 15-én a tárcavezető ki is adta a felhatalmazásnak megfelelő rendeletet, amely a járásbírói teendők és az illetékességen kívül rendezte a királyi ügyészségek hatáskörét, kitért a védőkre, a bírói határozatok közlésére, illetve az eljárás egyes szakaszaihoz kapcsolódó cselekményekre, valamint a jogorvoslat kérdéseire.²⁹

1881-ben – miután a járásbírók hatáskörét a büntetőügyekben tisztázták 1880-ban – a polgári ügyvitelt érintette némi változás, ugyanis módosították az 1868-as polgári perrendtartást, és megjelent a végrehajtási eljárásról szóló törvény,³⁰ amelynek hatálya léptetése hatással volt a járásbírói működésre.³¹ Az ekkor született egyik új rendelkezés szerint a „kir. járásbírók mint egyes bíróságok járnak el”,³² amely összecsengett az előző évi büntetőügyvitellel, merthogy abban is rögzítették: „Járásbírák és aljárásbírák vétségeket és kihágásokat tárgyaló ügyekben mint egyes bírák járnak el.”³³

5. A szervezeti átalakulás hatása az ügyvitelre: az ítélőtáblák decentralizációja (1890–1891)

Az 1880-as éveket követően – talán joggal állítható, hogy – a bírói ügyvitelre a kir. ítélőtáblák és kir. főügyészségek szervezéséről szóló 1890. évi XXV. törvénycikk megalkotása volt jelentősebb hatással.³⁴ Ugyanis ez a felsőbbrendűségi reform³⁵ alapvető átalakulással járt nemcsak azért, mert az ítélőtáblák számát a korábbi kettőről (Pest, Marosvásárhely) tizenegyre emelte (Budapest, Debrecen, Győr, Kassa, Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyvárad, Pécs, Pozsony, Szeged, Temesvár) ekképp a jogalkotó, hanem további jogszabályalkotást is elindított. Az Országgyűlés megalkotta a bírói és ügyészi szervezet módosításáról szóló 1891. évi XVII. törvénycikket, amelynek előadói tervezetéhez fűzött indoklás rávilágít arra, hogy milyen átalakulási fázisban volt a magyar jogszolgáltatás:

„A jelen tervezet szorosan azoknak a gyakorlati igényeknek kíván megfelelni, melyeket bírói és ügyészi szervezetünk egészével szemben a kir. táblák és főügyészségek szervezéséről szóló törvény, továbbá azok a legközelebb megvalósítandó perjogi reformok támasztanak, a melyeknek sikere nagy részben az első folyamodású bíróságok megerősítésétől, színvonaluk emelésétől van feltételezve. De igen természetes, hogy a tervezet nem zárkozhatik el bírói szervezeti alaptörvényeink ama feltűnőbb fogyatékosága elöl sem, melyeknek hátrányai már eddig is érezhetők voltak, de még sokkal élénkebben lennének érezhetők a kir. táblák és kir. főügyészségek szervezéséről szóló törvény életbelépte után.”³⁶

Az ítélőtáblákat és főügyészségeket, valamint a bírói és ügyészi szervezetet érintő két törvény szükségessé tette, hogy „a bírói ügyviteli szabályok a megváltozott viszonyoknak megfelelően módosítsassanak és kiegészítsenek”, ezért Szilágyi Dezső igazságügy-miniszter 1891. augusztus 19-én újabb bírósági ügyviteli szabályokat tartalmazó rendeletet bocsátott ki.³⁷

Ez az 1891. évi szabályzat rendezte a szolgálati viszonyokat (Első cím), a királyi törvényszékek (Második cím), a járásbírók (Harmadik cím), a Kúria és az ítélőtáblák (Negyedik cím) előtti ügyvitelt, valamint a vegyes és átmeneti rendelkezései után (Ötödik cím) negyvenhat mintával segítette a bíróságok megfelelő működtetését.

6. Az 1890-es évek további ügyvitelformáló szabályai (1892–1894)

A századforduló előtti utolsó évtizedben további bírósági működést formáló szabályok láttak napvilágot, köztük több a járásbírókat érintette. 1892 januárjában az igazságügy-miniszter utasította a törvényszéki elnököket, hogy a járásbírók ügyvitelét időszakosan vizsgálják

felül,³⁸ majd októberben a bíróságok büntető ügyvitelében tárgyalt ki újabb rendeletet, amelyben – hatályon kívül helyezve az 1874. évi ügyviteli előírások egy részét – külön szabályokat fogalmazott meg a járásbírók számára, érintve a vizsgálóbírói teendőket, a feljelentések intézését és általában a büntetőeljárást.³⁹

1893 is változásokat hozott, elsősorban a polgári eljárás jog fejlődése tekintetében. E viszonylatban fontos előrelépést jelentett a *sommás eljárásról* szóló 1893. évi XVIII. és a *fizetési meghagyásokról* szóló 1893. évi XIX. törvénycikkek kiadása. Ezek az eljárásjogi változások – értelemszerűen – maguk után vonták a bírósági ügyvitel átdolgozását, ami a Szilágyi Dezső által 1894. május 30-i keltezéssel kiadott rendeletben realizálódott. Érdekes módon ennek a jogszabálynak nem a normaszövege, hanem a melléklete rendezte a sommás ügyvitel szabályait a királyi járásbírók (Első cím), a királyi törvényszékek (Második cím) és az ítélőtáblák, valamint a Kúria (Harmadik cím) előtt, számos, az eljáráshoz kapcsolódó mintával kiegészítve.⁴⁰

7. Az 1897. évi J. Ü. Sz.

1898. május 1-jén a járásbírók működésének szabályozása újabb mérföldkőhöz ért, ugyanis ekkor lépett hatályba az az 1897. december 30-án kelt igazságügy-miniszteri rendelet, amelynek kiadási okát – bevezetője szerint – az indokolta, hogy a bíróságok „ügykezelésének egyszerűsítése végett szükségessé vált a kir. járásbírók ügyvitelének újjászabályozása.”⁴¹ A *Járásbírók ügyviteli szabályai* című kiadvány mellékletként kapcsolódott ehhez a rendelethez. A J. Ü. Sz.-ként rövidített szabályzat az ügybeosztás, az irodák, a beadványok és küldemények átvételének, az ügyek lajstromozásának és iratcsomók alakításának, a kezelés további menetének, az iratok felsőbb bírósághoz való felterjesztésének, a nyilvántartásnak, az iratcsomók irattárba helyezésének, az értesítés, iratok megtekintésének és kiadásának, a kimutatásoknak a részletszabályait tartalmazta, továbbá vegyes, illetve átmeneti intézkedésekkel zárult, valamint kiegészült számos, az ügyvitelhez kapcsolódó mintával.⁴²

8. A bírósági ügyvitel és a büntetőeljárás kodifikációja (1896/1897–1900)

Az 1897. évi J. Ü. Sz. elkészültekor már kihirdették az 1897. évi XXXIV. törvénycikket, amely azért fontos a bírósági működés szempontjából, mert e törvény gondoskodott arról, hogy hatályba lépjen a Bp., azaz az 1896. évi XXXIII. törvénycikkbe foglalt bűnvádi perrendtartás⁴³ és a hozzá szorosan kapcsolódó 1897. évi XXXIII. törvénycikk, amely az *esküdtbírók*ról szólt.⁴⁴ Ez az 1897. évi végrehajtási törvény tételesen meghatározta a büntetőbírók hatáskörét, így azt, hogy milyen esetekben tartandó az esküdtszékek előtt főtárgyalás (15. §), melyekben

jár el a királyi törvényszék (16–17. §), a királyi járásbíró (18. §), illetve járnak el a közigazgatási hatóságok (19. §).

Mindezen túl e hatályba léptető törvény felhatalmazta az igazságügy-minisztert, hogy „a bírói ügyviteli szabályokban és a kir. ügyészség számára kiadott utasításban a célszerűnek mutatkozó módosításokat és kiegészítéseket tegye” (28. §). Újabb ügyviteli szabályalkotásra került ezzel sor tehát: Plósz Sándor igazságügy-miniszter 1899. augusztus 15-én kiadta a *büntető ügyviteli szabályok kibocsátása tárgyában* született rendeletét.⁴⁵ Ez hatályon kívül helyezte az 1892-es hasonló tárgyú rendeletet, és az 1891-es általános bírói ügyviteli szabályok előírásait is érintette. 1900. január 1-jével hatályba léptek az új bünvádi perrendtartás és a hozzá kapcsolódó egyéb rendelkezések is, amelyek alapján működtek a bíróságok a következő csaknem másfél évtizedben.

9. A polgári perrendtartás nyomán bekövetkezett újítások: az 1914. évi Jüsz. és Tüsz.

A Pp. vagyis a *polgári perrendtartásról* szóló 1911. évi I. törvénycikk volt az a következő kodifikációs eredmény, amely a jogalkotót ismételten a bírósági működés átalakítására vezette. Egy külön törvény – az 1912. évi LIV. törvénycikk – rendelkezett a Pp. hatályba léptetéséről (Ppé.).⁴⁶ A Pp. és a Ppé. megalkotásának folyamánaként, ahhoz hogy az új polgári eljárás 1915. január 1-jén hatályba léphessen, az igazságügyi tárcavezetőnek számos, a bíróságok ügyvitelét érintő rendelet kiadása vált feladatává.

Balogh Jenő miniszter minderre tekintettel 1914. július 25-én a járásbírók (Jüsz.)⁴⁷ és a törvényszékek (Tüsz.)⁴⁸ ügyviteli szabályait bocsátotta ki, továbbá a bí-

205. 42.100/1914. I. M. sz. 1677

VII. sz. minta a Jüsz. 51. §-ához. (Első lap.) Polgári per iratborítéka. (Fehér.)

1 | 2 | 3 | 4 | 5 | 6 | 7 | 8 | 9 | 10 | 11 | 12 | 13 | 14 | 15 | 16 | 17 | 18 | 19 | 20 | 21 | 22 | 23 | 24 | 25 | 26 | 27 | 28 | 29 | 30 |

Ügyszám : P. ....

kir. járásbíró.

Polgári per.

Felperes : .....

Alperes : .....

A kereset tárgya : .....

Kereset : .....

Meghatalmazások : .....

Kifogás vagy ellentmondás : .....

Szegénységi jogra vonatkozó iratok : .....

Tárgyalási jegyzőkönyvek : .....

Elsőbírósági ítélet : .....

Fellebbezés : .....

Másodbírósági ítélet : .....

Felülvizsgálati kérelem : .....

Harmadbírósági határozat : .....

Végrehajtás elrendelése : .....

Letét : .....

Idegen iratok : .....

Más fontos iratok : .....

Irattárba tehető : .....

Ügyszám : P. ....

A per szünetelésének vagy közbe lépésének (Pp. 240. §.) elnapolásának		
kezdő napja	vége az új tárgyalási határidőre	időtartama (év, hó, nap)

Az 1914. évi Jüsz. egyik mintája, a polgári perekhez használandó iratboríté⁵³

rósági iratok kézbesítésére vonatkozó rendeletét,⁴⁹ majd augusztus 25-én a felsőbírósági ügyviteli szabályait (Füsz.) is kiadta.⁵⁰ Az év végén pedig valamennyi új rendelkezés hatálybalépését is rögzítették egy miniszteri rendeletben.⁵¹

Az 1914. évi Jüsz. négy részből és összesen 178 szakaszból és 46 mellékletből állt. Az első rész a személyzet működési körével: a járásbíró vezetésével, a bírakkal, az önálló jegyzőkkel, a segédekkel, a telekkönyvvezetőkkel, a kezelőkkel és a pénzkezelő tisztviselőkkel foglalkozott.

A második rész az ügykezelést mind általános (Első cím), mind telekkönyvi (Második cím) eljárásban, valamint az elnöki ügykörben (Harmadik cím) szabályozta. Az általános

ügykezelésre vonatkozó rendelkezések az ügykezelés szerveire, a főljárműre, a mutatókra, az ügyek csoportosítására és kiosztására, az iratok sorszámozására és az iratboríték jellemzőire, a tárgyalások naplóira és más nyilvántartásokra, a kiadmányokra, a fellebbevitel intézésére, az iratok kezelésére és az irattározásra, a bíróságok közötti érintkezésre, valamint az értesítésre és az iratok megtekintésére terjedtek ki.

A harmadik rész (*Az ügyek elintézésre vonatkozó rendelkezések*) az általános rendelkezéseken túl a tárgyalás előtti és tárgyaláson kívüli intézkedéseket rendezte, valamint kitért a tárgyalásra és a határozatokra.

Végül a negyedik részt, a záró rendelkezéseket követően a mellékletek adtak mintát az iratoknak, lájstromoknak, illetve megadták közöttük a különböző ügytípusok iratborítékjainak vagy naplókönyveinek formáját is.⁵²

A törvényszékekre vonatkozó Tüsz. nagyon hasonló szerkezetűben: a négy rész a személyzeti, az ügykezelési, az ügyek elintézésre vonatkozó előírásokkal és a zárórögzítésekkel foglalkozott. A kétfajta bírósági szint és az előttük zajló eljárások különbözőségeiből azonban eltérések is adódtak, így például a személyzeti szabályok kitérték a törvényszéki bírói tanácsokra, azok alakításá-

ra, üléseire (Első rész), vagy az ügykezelésben külön esett szó a csődbiztosi és cégügyi módozatokról (Harmadik és Negyedik cím), de a telekkönyvi ügyekre nem tért ki, hiszen a telekkönyvezés ekkor már csak a járásbíróságok hatáskörébe tartozott a Ppé. rendelkezései alapján.

A Tüsz. is több, összesen 45 melléklettel segítette a törvényszéken eljárókat, így például közreadták a lajstromok, az ügykönyvek, az iratborítékok, a tárgyalási naplók, a jegyzékek stb. mintáit.⁵⁴

A dualizmus korának utolsó etapját jelentő első világháború végéig további bírósági ügyviteli szabályozásra már nem került sor, így az 1914. évi rendelkezéseket tekinthetjük a vizsgálat alá vont periódus és téma utolsó darbjainak.

10. Zárógondolatok

A dualizmus kori bírósági működés jogszabályi háttere meglehetősen sokszínű. A szervezetet rögzítő törvények és az általuk megfogalmazott felhatalmazás alapján ki-

adott miniszteri rendeletek mellé felsorakoznak az anyagi és az alaki jogi szabályok egyaránt. E sokféle rendelkezési halmaz a korszak elején – összefüggésben a kodifikációs munkálatok kezdeti fázisával – akár egyazon normaszövegben is megjelenhetett, míg a jogalkotás előrehaladtával, a fejlődés magasabb fokán már differenciált módon, számos formában napvilágot láttak azok a szabályok, amelyek a bíróságok ügyvitelét határozták meg.

Jól látszik a feldolgozásból, hogy mennyire kéz a kézben járnak a szervezeti és a működési szabályok, és mennyire fontos az anyagi jog és az eljárási jog milyensége, „kodifikáltsága” a bíróságok működésében. Az ügyvitelt érezhető módon befolyásolta a fejlődés egy-egy lépcsőfokán megszületett norma: a szervezet átalakítása, a különböző kódexek megalkotása mind-mind azt hozta magával, hogy az igazságügy-miniszternek újabb és újabb rendeletet, idővel kifejezetten bírósági ügyviteli szabályokat kellett alkotnia. Ezeknek a számbavétele egyfajta látteleként értelmezhető, képet adva a magyar jogfejlődésről csúgy, mint bíróságaink szervezet- és működéstörténetéről.

MEGYERI-PÁLFFI, ZOLTÁN

Veränderungen in der Gerichtsverwaltung während der Zeit des Dualismus im Lichte des legislativen Hintergrunds

(Zusammenfassung)

Die Studie befasst sich mit der Geschichte der Gerichtsverwaltung, die die Regeln der Gerichtsadministration und die Regeln der Gerichtsverfahren während der Zeit des Dualismus (1867–1914) umfasst. Der rechtliche Hintergrund der Gerichtsverwaltung in dieser Zeit bestand aus vielen verschiedenen Elementen. Die Gesetze, die die Organisation der Gerichte festlegen, die auf der Grundlage dieser Gesetze erlassenen Ministerialerlasse sowie die materiell- und verfahrensrechtlichen Vorschriften enthielten ebenfalls Bestimmungen über die Tätigkeiten der Gerichte. Die Untersuchung zeigt, dass mit dem Fortschreiten der Gesetzgebung und der zunehmenden Kodifikation

auch die Regelung der Gerichtsverwaltung differenzierter und konzentrierter geworden ist. Sie wurde spürbar von den Normen beeinflusst, die sich in jeder Entwicklungsphase herausbildeten: Die Umstrukturierung der Organisation, die Ausarbeitung der verschiedenen Kodizes führten dazu, dass der Justizminister neue Verordnungen und mit der Zeit auch Vorschriften speziell für die Gerichtsverwaltung erlassen musste. Die Aufzählung dieser Vorschriften kann als eine Art Übersicht verstanden werden, die die Entwicklung des ungarischen Rechts sowie die Geschichte der Organisation und der Tätigkeit unserer Gerichte wiedergibt.

MEGYERI-PÁLFFI, ZOLTÁN

Changes in court administration during the dualist period in the light of the legislative background

(Abstract)

The study deals with the history of court administration, which includes the rules of court management and the rules of court proceedings during the period of dualism. The legislative background of court administration during this period consisted of many different elements. The laws establishing the organisation of the courts, the ministerial decrees issued on the basis of these laws and the material and procedural regulations also contained provisions on the activities of the courts. The study shows that with the progression of legislation and increasing codification, the

regulation of court administration also became more differentiated and focussed. It was noticeably influenced by the norms that emerged at each stage of development: the restructuring of the organisation, the drafting of the various codes meant that the Minister of Justice had to issue new regulations and, over time, regulations specifically for court administration. The list of these regulations can be seen as an overview of the development of Hungarian law and the history of the organisation and operation of our courts.

- ¹ Vö. ANTAL Gábor: *Az igazságszolgáltatás szervezete, a bírósági ügyvitel*. Pécs, 2012. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 71. p. A mai bírósági ügyvitel kérdéseire l. még BÉRCES László – BÉRCES Viktor: *Bírósági ügyvitel*. Budapest, 2020. Pázmány Press.
- ² A tanulmány témaválasztásának alapját a szerző elmúlt években folytatott bíróságtörténeti kutatásai adták, amelyek lehetőséget nyújtottak a magyarországi bírósági szervek struktúráját, ügyvitelét és működését meghatározó jogszabályi környezet mélyebb megismerésére. L. ehhez MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: *Jogszolgáltatás a polgári kori Fejér vármegye járásbíróságán 1872–1944*. Székesfehérvár, 2022. Székesfehérvári Törvényszék, 23–45. p.; MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: Az első bírósági ügyviteli szabályzat. *JOG.történet*. Az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport (ELKH) blogja. 2023. április 24. <https://mtajogtortenet.elte.hu/dstore/document/7675/Megyeri-Palffi-Zoltan-ugyvitel-szabalyzat.pdf>; MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: Az 1914. évi Jüs. és a Tüs. *JOG.történet*. Az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport (ELKH) blogja. 2023. július 24. <https://mtajogtortenet.elte.hu/dstore/document/8294/Megyeri-Palffi-Zoltan-1914.pdf>.
- ³ L. ehhez SCHLACHTA Boglárka Lilla: Adalékok a bírói hivatás történetéhez. In Mailáth György *Tudományos Pályázat 2019*. Budapest, 2020. Országos Bírósági Hivatal, 817–857. p.; HORVÁTH Zsolt: *Jogszolgáltatás Zala megyében a polgári korban (1872–1945)*. Hivataltörténet és levéltárismeret. Zalaegerszeg, 1999. Zala Megyei Levéltár, 84–86. p.
- ⁴ 1868. évi LIV. törvénycikk a polgári törvénykezési rendtartás tárgyában.
- ⁵ L. ehhez például STIPTA István: A modern eljárásjog kialakulásának időszaka (1848–1945). In MEZEY Barna (szerk.): *Magyar jogtörténet*. Budapest, 2007. Osiris Kiadó, 458. p.
- ⁶ Igazságügyminiszteri rendelet. A bírói ügyvitel tárgyában. 1869. április 29. *Magyarországi Rendeletek Tára* (MRT) 1869. 433–518. p.
- ⁷ ÖKRÖSS Bálint: A módosított bírói ügyviteli szabályok. *Magyar Igazságügy*, 1874. 2. k. 5. sz. 355. p.
- ⁸ Kép forrása: MRT 1869. 433. p.
- ⁹ BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: *Hivatás és függetlenség*. (Jogtörténeti Értekezések 48.) Budapest, 2020. Gondolat Kiadó, 15. p.
- ¹⁰ 1871. évi XXXI. törvénycikk az első folyamodású bíróságok rendezéséről; 1871. évi XXXII. törvénycikk az első folyamodású kir. törvényszékek és járásbíróságok életbeléptetéséről; A királyi miniszterium rendelete az első folyamodású királyi törvényszékek és járásbíróságok székhelyeinek megállapítása tárgyában. MRT 1871. 220–234. p.
- ¹¹ A m. kir. igazságügyminiszernek 1872. jan. 28-án 1800. sz. a. az erdélyi kir. törvényszékekhez és járásbíróságokhoz intézett körrendelete a kihágási eseteknek a járásbíróságok hatáskörébe tartozandósága iránt. MRT 1872. 82–83. p.
- ¹² A m. kir. bel- és igazságügyminisztereknek 1872. jan. 30-án 3091. sz. a. kelt rendelete a bírói és árvaszéki hatáskörök megjelölése tárgyában. MRT 1872. 83–86. p.
- ¹³ A magy. kir. igazságügyminiszernek 1872. évi febr. 27-én 6570. sz. a. kelt az első f. bíróságokhoz intézett rendelete az ítéleteknek ő Felsege nevében kiadása iránt. MRT 1872. 89. p.
- ¹⁴ Az igazságügyminiszternek 1872. évi ápril 4-ikén 4010. sz. a. kelt rendeletével kibocsátott szolgálati utasítás az elsőfolyamodású bíróságok számára. MRT 1872. 151–171. p.
- ¹⁵ 1871. évi XXXI. törvénycikk indokolása az első folyamodási bíróságok szervezéséről. A 20. §-hoz.
- ¹⁶ Vö. KIRÁLY Tibor – MÁTHÉ Gábor – MEZEY Barna: *A polgári büntetőjog története*. In MEZEY Barna (szerk.): *Magyar jogtörténet*. Budapest, 2007. Osiris Kiadó, 327. p.
- ¹⁷ PAULER Tivadar: *Büntetőjogtan*. II. kötet. Buda-Pest, 1873. Pfeifer Ferdinánd, 289. p.
- ¹⁸ Uo. 297. p. A kihágásokhoz I. SZABÓ Mátyás: A kihágás intézménye az 1852. évi osztrák büntető törvénykönyvben. *PRO PUBLICO BONO – Magyar Közigazgatás*, 2020. 3. sz. 130–143. p. DOI: <https://doi.org/10.32575/ppb.2020.3.9>.
- ¹⁹ A borítójáról elnevezett kiadvány címe valójában: *Az igazságügyminiszter által javaslatba hozott szabályok a bünvádi eljárás tárgyában*. Pest, 1872. Ráth Mór kiadása.
- ²⁰ 1896. évi XXXIII. törvénycikk a bünvádi perrendtartásról. (Bp.)
- ²¹ STIPTA 2007. 444. p.
- ²² A magy. kir. igazságügyminiszternek 1874. évi októberhő 15-én 3436/I. m. e. 1874. szám alatt kelt rendelete a bírói ügyvitel tárgyában. MRT 1874. 495–564. p.
- ²³ Uo. (III. Függelék) m14–15. p.
- ²⁴ Bel- és igazságügyminiszteri rendelet az 1877. évi XXII. t. cz. életbeléptetése, végrehajtása s a kisebb polgári perek ügyekben követendő ügyvitel tárgyában. A községi bíróságok számára. MRT 1878. 52–65. p.; A magyar királyi pénzügyi és igazságügyi minisztereknek szabályrendelete 407. szám alatt a kisebb polgári peres ügyekben való eljárásnál lerovandó bélyegilletékek tárgyában. MRT 1878. 82–87. p. Hánrich József, pozsonyi királyi törvényszéki bíró hosszabb, több részletben megjelent tanulmányában olvasható, hogy 1878. szeptember 23-án az igazságügy-miniszter 3100. sz. rendeletével „felhívta a törvényszékek elnökeit, vagy azok közül egynéhányat, hogy az ügykezelés egyszerűsítése, és gyorsítása céljából az 1874. október 15-én 3436. sz. a. kiadott ügyviteli szabályzatnak gyakorlati alkalmazása körül észlelt hiányait egy-két jelesebb járásbíró meghallgatásával felterjesztendő véleményes jelentésben tüntessék ki”. A szerző szerint ezt a rendeletet valamennyi bírósághoz, ügyvédi és közjegyzői szervhez kellett volna intézni, mert általános panaszként jelentkezik, hogy az ügyvitel „felette complicált, nehézkes”, amiből adódnak az ügyhátalékok. A részletekhez l. HÁNCH József: Észrevételek a bírói ügyviteli szabályokra nézve. *Jogtudományi Közöny*, 1878. 47. sz. 381–383., 48. sz. 389–390., 49. sz. 399–400., 50. sz. 406–408., 51. sz. 412–416., 52. sz. 420–424. p.
- ²⁵ Vö. ANGYAL Pál: *A magyar büntetőjog tankönyve*. Budapest, 1909. Atheneum, 37. p.; MEZEY Barna: Egy jogászkarrier a 19. században. (Csemegi Károly 1826–1899). In MEZEY Barna (szerk.): *A Praxistól a kodifikációig. Csemegi Károly emlékére (1826–1899)*. (Jogtörténeti Értekezések 26.) Budapest, 2001. Osiris, 18. p.; KÉPESY Imre: Az osztrák büntetőjog hatása a magyar büntetőjogi kodifikációra. In FAZEKAS Marianna (szerk.): *Jogi Tanulmányok 2018*. Budapest, 2018. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 263. p.
- ²⁶ 1879. évi XL. törvénycikk a magyar büntető törvénykönyv a kihágásokról.
- ²⁷ 1880. évi XXXVII. törvénycikk a magyar büntető-törvénykönyvek (1878: V. törvénycikk és 1879: XL. törvénycikk) életbeléptetéséről.
- ²⁸ Indokolás „a magyar büntető törvénykönyvek életbeléptetéséről” szóló törvényjavaslathoz. 292. sz. iromány. *Főrendiházi irományok*. 1878. V. k. 224. p.
- ²⁹ A m. kir. igazságügyminiszternek 2265. számú rendelete, a királyi járásbíróságok hatásköréhez utalt vétségek és kihágások eseteiben követendő eljárás tárgyában. MRT 1880. 937–975. p.
- ³⁰ 1881. évi LX. törvénycikk a végrehajtási eljárásról.
- ³¹ A m. kir. igazságügyminiszternek 3274/I. M. E. számú rendelete, a bírói ügyviteli szabályoknak módosítása és kiegészítése tárgyában. MRT 1881. 1444–1459. p.
- ³² 1881. évi LIX. törvénycikk a polgári törvénykezési rendtartásról szóló 1868: LIV. törvénycikk módosítása tárgyában. 3. §.
- ³³ A m. kir. igazságügyminiszternek 2265. számú rendelete, a királyi járásbíróságok hatásköréhez utalt vétségek és kihágások eseteiben követendő eljárás tárgyában. 1. § MRT 1880. 937. p.
- ³⁴ 1890. évi XXV. törvénycikk a kir. ítélőtáblák és kir. főügyészségek szervezéséről.

- ³⁵ STIPTA István: *A magyar bírósági rendszer története*. Debrecen, 1998. Multiplex Media – Debrecen University Press, 128–130. p.; ANTAL Tamás: *Törvénykezési reformok Magyarországon (1890–1900). Ítéltáblák, bírói jogviszony, esküdtszék*. Szeged, 2006. Csongrád Megyei Levéltár, 21–63. p.; BALOGH Judit: A Debreceni Ítéltábla rövid története. In SZILÁGYINÉ DR. KARSAI Andrea (szerk.): *10 éves a Debreceni Ítéltábla*. Debrecen, 2015. Debreceni Ítéltábla, 14–26. p.; MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: Ítéltáblák és épületek Debrecenben egykor és napjainkban... In SZILÁGYINÉ DR. KARSAI Andrea (szerk.): *15 éves a Debreceni Ítéltábla épülete*. Debrecen, 2021. Debreceni Ítéltábla, 10–15. p.
- ³⁶ Kivonat indoklás a bírói és ügyész szervezet módosításáról szóló előadói tervezethez. *A Jog*, 1890. (augusztus 17.) 33. sz. 293–294. p.; ANTAL 2006. 138. p.
- ³⁷ A m. kir. igazságügyminiszternek 4291/I. M. E. számú rendelete, a bírói ügyviteli szabályok kiadása tárgyában. *MRT* 1891. 935–1089. p.
- ³⁸ A m. kir. igazságügyminiszternek 810. szám alatt valamennyi kir. törvényszék elnökéhez – a budapesti kereskedelmi és váltótörvényszék, továbbá a fiumei kir. törvényszék elnökének kivételével – kiadott utasítása, a kir. járásbíróságok ügyvitelének időszaki megvizsgálása tárgyában. *MRT* 1892. 9–41. p.
- ³⁹ A m. kir. igazságügy miniszternek 4510/I. M. E. számú rendelete, a bíróságok büntető ügyvitele tárgyában. *MRT* 1892. 2713–2823. p.
- ⁴⁰ A m. kir. igazságügyminiszternek 745. számú rendelete, a sommás eljárásról szóló 1893:XVIII. és a fizetési meghagyásokról szóló 1893: XIX. törvénycikkek életbeléptetése és az ezen törvényekre vonatkozó ügyviteli szabályok tárgyában. *MRT* 1894. I. 644–722. p.
- ⁴¹ A m. kir. igazságügyminiszter 1897. évi 73.465. I. M. számú rendelete, a kir. járásbíróságok ügyvitelének szabályozása tárgyában. *MRT* 1897. 984–1094. p.
- ⁴² A mintákat l. uott 1051–1094. p.
- ⁴³ 1896. évi XXXIII. törvénycikk a bünvádi perrendtartásról. (Bp.)
- ⁴⁴ 1897. évi XXXIV. törvénycikk a bünvádi perrendtartás életbeléptetéséről.
- ⁴⁵ A m. kir. igazságügyminiszternek 1899. évi 3700. I. M. E. számú rendelete, a büntető ügyviteli szabályok kibocsátása tárgyában. *MRT* 1899. 768–854. p.
- ⁴⁶ 1912. évi LIV. törvénycikk a polgári perrendtartásról szóló 1911. évi I. törvénycikk életbeléptetéséről.
- ⁴⁷ A m. kir. igazságügyminiszter 1914. évi 42.100. I. M. számú rendelete. A járásbírói ügyvitel szabályai. (Jüsz.) *MRT* 1914. 1589–1716. p.
- ⁴⁸ A m. kir. igazságügyminiszter 1914. évi 42.200. I. M. számú rendelete. A törvényszéki ügyvitel szabályai. (Tüsz.) *MRT* 1914. 1717–1835. p.
- ⁴⁹ A m. kir. igazságügyminiszter 1914. évi 42.300. I. M. számú rendelete, a bírósági iratok kézbesítéséről. *MRT* 1914. 1836–1972. p.
- ⁵⁰ A m. kir. igazságügyminiszternek 1914. évi 42.400 I. M. számú rendelete. A felsőbbbírói ügyvitel szabályai. (Füsz.) *MRT* 1914. 2006–2038. p.
- ⁵¹ A m. kir. igazságügy miniszter 1914. évi 68.700. I. M. számú rendelete, a polgári perrendtartásról szóló 1911:I. t.-c. (Pp.) s az ezt életbeléptető 1912:LIV. t.-c. (Pp.) alapján kibocsátott bírósági ügyviteli szabályok és kapcsolatos rendeletek életbeléptetése, valamint az átmeneti rendelkezések s a budapesti bíróságokra vonatkozó eltérések megállapítása tárgyában. *MRT* 1914. 2862–2895. p.
- ⁵² A m. kir. igazságügyminiszter 1914. évi 42.100. I. M. számú rendelete. A járásbírói ügyvitel szabályai. (Jüsz.) A mintákat l. *MRT* 1914. 1673–1716. p.
- ⁵³ Kép forrása: *MRT* 1914. 1677. p.
- ⁵⁴ A m. kir. igazságügyminiszter 1914. évi 42.200. I. M. számú rendelete. A törvényszéki ügyvitel szabályai. (Tüsz.) A minták l. *MRT* 1914. 1795–1835. p.

Zinner Tibor*

1945 és 1963 közötti kegyelmi intézkedések, különös tekintettel a nem hivatalos 1955–1958. évi és az 1963. évi általánosra¹

1. Bevezetés

Nem volt olyan büntetés-végrehajtási intézet cellájában őrzött jogerős bírósági ítélettel elmarasztalt személy, aki a szocializmus világában – függetlenül szabadságvesztés-büntetésének mértékétől – ne várta volna a soron következő, nem a hitélethez köthető az idő tájt ünnepnapot. Azért, mert abban bízott, hogy a mindenkori politikai vezetés kegyelmet gyakorol, és számára is megnyílhat a börtönrezsimek képest szabadabb világba való visszatérés lehetősége. Még akkor is, ha tudta, hogy elítélésének következményei társadalmi beilleszkedését még éveken keresztül megnehezítik.

2. A kegyelmezési politika és stációi 1945-től

Az 1944 szeptemberét követő időszakban a hadműveletek nyomán, külső erőhatalmi tényezők közreműködésével létrejött Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. február 15-én elfogadott 285/1945. M. E. számú rendelete „a volt tanácsköztársaság alatti magatartás és az azóta baloldali (kommunista, szociáldemokrata, antifasiszta) meggyőződés és tevékenység miatt elítéltek, illetve hátránnyal sújtottak rehabilitálásáról”² volt az egyetlen az 1945 és 1970 közötti negyedszázad kegyelmi intézkedései közül, amely nem függ össze az újonnan létrehozott politikai berendezkedés jogi, politikai és erkölcsi hátrányokat okozó, társadalmi rétegeket stb. meghurcoló büntetőpolitikájával.³ Az 1956 őszen történetekig eltelt időszakban kezdődött 1948. január 29-én és február 1-jén az 1948. évi VI. törvénycikk *a Magyar Köztársaság megalapításának és az 1848/49. évi szabadságharc és forradalom emlékére engedélyezendő közkegyelemről* (és a végrehajtási utasításokról) alkotott jogszabályokkal.⁴ Folytatódott 1950. március 25-én, amikor ismertté vált az 1950. évi 9. törvényerejű rendelet

*a felszabadulás ötödik évfordulója alkalmából közkegyelem gyakorlása tárgyában.*⁵ Az 1953. évi 11. törvényerejű rendelet *közkegyelem gyakorlásáról* a korábbi esztendőben folytatott büntetőpolitika következménye lett 1953. július 26-án.⁶ Még két esztendő sem telt el, amikor nyilvánosságot kapott 1955. április 3-án az Elnöki Tanács 1955. évi 8. sz. határozata *házánk felszabadulásának tízedik évfordulója alkalmából kegyelem gyakorlásáról.*⁷ Ezek mellett – eltekintve a büntetőbíróságok törvényességi óvások, perújítások során kihirdetett, gyakorta újabb törvénysértéseket is tartalmazó felmentő ítéleteitől – folyamatosan létezett az egyéni kegyelem gyakorlása is, kétféleképp: egyfelől eljárási, másfelől végrehajtási kegyelem formájában.

3. Adatok és tények az első évtizedből, 1945–1955 ősze

1945 utolsó negyedének kezdetére a letartóztatott, politikai és háborús bűntettek elkövetésével gyanúsítottak száma közelített a harmincezerhez (29 878 őrizetes). Közülük bűncselekmény hiányában szabadult 7850 (19,5%), minden ötödiket ártatlanul fogtak el. A népügyészségeknek minden hetediket adták át, minden másodikat internálták. A korabeli statisztika szóhasználata szerint 17 587 nyilaskeresztes, 3352 imrédysta, 4732 háborús bűntett elkövetésével gyanúsított veszítette el szabadságát. 1946 áprilisában kizárólag a budapesti titkosrendőrség által letartóztatottak száma már megközelítette a 38 ezret.

Az 1945. évi VII. tc. által törvényerőre emelt négy miniszterelnöki rendelet alapján a háborús és népellenes bűntettek elkövetőit a 24 működő népbíróság elé állították. Amikor végül Szegeden az első-, valamint a Népbíróságok Országos Tanácsánál a másodfokú népbíráskodás 1950. április 1-jén lezárult, akkor a megyei bíróságok, illetve a Legfelsőbb Bíróság vették át ezeknek a büntető-eljárásoknak a lefolytatását. A statisztikai adatok szerint 90 551 személyt állítottak a népügyészségek elé, közülük 87 417 büntetőügye befejeződött a népbíráskodás első időszakának lezárulásáig. A megvádoltak mellett a többiekkel szemben különbözőképp szüntették meg a büntetőeljárásokat. Minden második gyanúsítottat – 42 066 személyt – vád alá helyeztek. Ám úgy, hogy 23 939 esetben pótnyomozásra volt szükség, utána határoztak sorsukról. A népbíróságok elé végül 59 429 személyt állítottak, akik közül 27 999, a népügyészségeknek átadott személyek közel harmada elmarasztaló ítéletet kapott. Az elmarasztaltak 53,5%-a munkás vagy (25 holdnál kisebb területen gazdálkodó vagy földnélküli) paraszt volt.

A demokratikus államrend és köztársaság védelmére alkotott „hóhértörvény”, az 1946. évi VII. tc. alapján 1950 elejéig 5861 személyt ítélték el. 1956 őszeig azonban közel 38 ezerrel nőtt a politikai elítéltek száma, és (noha a katonai bíróságok adatai hiányosak) egy évtized alatt 42 679 személyt ítélték el. Közülük kétharmaduk (64,19%), míg a gazdasági jellegű cselekmények miatt meghurcoltak 59,81%-a munkás vagy paraszt volt. A Magyar Dolgozók Pártja (MDP) II. kongresszusával összefüggő „jogpoliti-

* Zinner Tibor tiszteletbeli tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jótörténeti Tanszék, a Kúria ny. főosztályvezetője.

ka” egy esztendő alatt azt eredményezte, hogy 1950-hez képest 5268-ról 1951-re 12 245-re nőtt a büntetés-végrehajtási intézetek celláiba zárt vagy külső munkahelyekre vezényelt „tökések, kulákok” száma. Amíg a „dolgozó paraszt” kategóriánál (1950 = 100%) a növekedés 195,8%, addig a „tökések, kulákok” esetében 232,4% volt.

1950 áprilisától 1956 októberéig eltelt 78 hónapból az „új szakasz” alig 21 hónapot jelentett. A Rákosi Mátyás és Gerő Ernő vezette rezsim 57 hónapja során naponta 578 személyt sújtottak különböző mértékű ítélettel. Ebben az időszakban „a büntető igazságszolgáltatás középpontjába az államhatalmi és államigazgatási szervek igazgatási és termelési feladatainak büntetőeszközökkel való megvalósítása került. Visszaesett a nyomozási munka színvonala, az alaptalan büntetőeljárások és bírói ítéletek az állampolgárok olyan széles tömegét érintették, amely a dolgozók körében növelte a bizalmatlanságot az állammal szemben.” Az „új szakasz” idején naponta 302 személyt marasztaltak el eltérő mértékű ítéletekkel. Ezekkel az elsőfokú ítéletekkel jogerőssé válásuk után 1949. január 1. és 1956. október 1. között végül 709 273 személyt sújtottak.

Ez idő tájt a büntetőpolitika csak arra szorítkozhatott, hogy próbált a helyzeten (már amennyire módja volt rá) enyhíteni. Az új irányelveket 1954. május 12-én fogadta az MDP Politikai Bizottsága (PB). Középpontjába „a társadalmi tulajdon határozottabb védelmét, a termelés zavartalanításának és [a] szabad piac forgalmának biztosítását, a dolgozók ellátásáról való gondoskodást és az állampolgárok alkotmányos jogainak védelmét” helyezték. A Rákosi–Gerő-tandem és számos kiszolgálója azonban éles támadást intézett már Nagy Imre bukása előtt a fegyveres testületek ítélkezésében megnyilvánuló „liberalizmussal” szemben. A katasztrófa politika visszatérését jelezte dr. Molnár Erik, régi-új igazságügyi tárcavezető 1955. márciusi beszéde, aki az igazságügyben érintettek országos értekezletén leszögezte, hogy „a bíró köteles ítéleteivel a kizsákmányolókat ellen és az épülő szocializmusért harcolni”.

1949. január 1. és 1956. október 1. között 709 273 személyt marasztaltak el, döntő többségüket gazdasági bűncselekmények elkövetésével előbb gyanúsítva, majd vádolva. Az igazságügyi terrort érzékelteti, hogy 1953. április 1-jén 41 639 őrizetben lévő közül 36 743 személyt katonai vagy polgári elítéltként, illetve a többi internáltként őrizték. Június 1-jén 2320 katonai és 31 811 polgári elmarasztalt volt, pár héttel később – a folyamatos szabadítások után – 7093 politikai és 24 498 köztörvényes elítélt adata ismert. Az internáltak közül 574 már 1946 és 1949 között elvesztette szabadságát, míg 4462 személyt 1950-től, akkor, a honi „táborvilág” kiteljesedésekor 1218-at internáltak.

Történt mindez Andrej Januárjevics Visinszkijt, a Szovjetunió 1935 és 1940 között volt főügyészének útmutatását követve, aki szerint „minden bírósági ügy az osztályharc egyik epizódja”. Az erőszakszervekre, mindekelőtt az Államvédelmi Hatóságra (ÁVH) és az igazságszolgáltatásban dicstelen szerepet vállalt ügyészekre s ülnökökkel ítélkező büntető- és hadbírói tanácsokra alapozott rendszer minden második, harmadik családot valamiképp meghurcolta, megnyomorította. A közismert,

különböző pártállású politikusokkal vagy pártonkívüliekkel, hívó emberekkel és vezetőikkel szemben indított büntetőeljárások, valamint a politikai jellegű tömeges eljárások, amelyek egyszerű emberek százezreit érintették, elválaszthatatlanok a Szovjetunióban megvalósított és ezért Rákosi és köre által Magyarországon is érvényesített gyakorlattól.⁸ Szemben a többi elmarasztalt személlyel, az elítéltek egy százalékát sem éri el a munkáspártok ismeretebb tagjainak száma.

4. Az 1955 ősze utáni sajátos kegyelmezés

Az MDP PB 1955. november 3-án hozott újabb határozata az őrizeteselek létszámának alakulásával is foglalkozott. Mutatja, hogy a „bal-jobb, bal-jobb” időszakából vizsátért a „bal”, szeptember 1-jén 35 783 – 7638 politikai és 28 145 köztörvényes vádakkal – elmarasztalt töltötte büntetését, mellettük félbeszakítással vagy halasztással „börtönbehívóra” várt 12 307 jogerősen elítélt, és a folyamatban lévő büntetőperekről szerzett ismeretek alapján további kb. 12 ezer szabadságvesztést kimondó elmarasztalás, továbbá december 31-ig kb. 5500 személy szabadulása volt várható. Ha lett volna hely, de nem volt, mert a börtönök és rabmunkahelyek 21 865 személyt tudtak befogadni, akkor 1955/1956 fordulóján 54 és félezer elítélt töltötte volna meg a büntetés-végrehajtási intézetek celláit. A dr. Pöcze Tibor belügyminiszter-helyettes által, szeptember 10-én jóváhagyott jelentés nem tagadhatta, hogy „a börtönökben lévők száma meghaladja Magyarországon bármikor a börtönökben lévők számát”. Egy későbbi, 35 051 személyre vonatkozó adat szerint kétkézi munkás (munkás, mezőgazdasági munkás, termelőszövetkezeti tag, kis- és középparaszt) volt 85,7%, azaz tíz büntetését töltő személyből kilenc. November 1-jén már 37 ezer elítélt volt őrizetben. A következmények részben ismertek: november 20. és december 15. között tizenötezer elítélt büntetőügyét felülvizsgálták, feltételeken minden másodikat szabadlábra lehetett volna helyezni, ez azonban végül 4315, 1956. február 15-ig 11 139 felülvizsgált büntetőügyből pedig 7432 személyt érintett, miközben március 1-jéig be kellett volna fejezni a tényfeltáró munkát. A kegyelmi előterjesztések határideje 1956. május 15. lett, de a párthatározat az osztálypolitika jegyében leszögezte, hogy „minden kedvezményből ki kell zárni az osztályidegen és visszaeső elemeket”.

A budapesti pártaktíván, 1956. május 18-án elmondott magyarországi hatyúdala tervezetében Rákosi felírta, hogy 1955 novemberében is volt „amnesztia”, és több mint tízezer ember szabadult. Az MDP Központi Vezetősége (KV) Adminisztratív Osztályának 1956. július 7-i feljegyzése már azt is tartalmazta, hogy az előző év november elején hozott párthatározat alapján „felülvizsgálták a börtönre ítélt egyes kategóriáit, s a felülvizsgálat során mintegy 22 ezer ember mentesült a kiszabott büntetés végrehajtása alól”. Melyik szám felel meg a tényeknek?

A börtönökben és büntetés-végrehajtási munkahelyeken fogvatartott személyek (elítéltek és előzetes letartóztatásban lévők) létszámának alakulása 1941–1955 között.

Évszám	Létszám	Évszám	Létszám
1941	10 475	1950	18 359
1942	13 507	1951	21 214
1943	13 597	1952	35 039
1944	12 720	1953	34 368
1945	8 247	1954	23 276
1946	10 682	1955. július	32 923
1947	12 641	1955. augusztus	34 108
1948	12 722	1955. szeptember	35 108
1949	15 802	1955. november 1.	37 000

1955. november 1-jén raboskodó 37 ezerhez 7933 újabb elítéltet fogadtak be december 1-jétől, és 1956. április 1-jén „börtönbehívóra” várt 6272 jogerősen elmarasztalt. Ezzel a kb. 51 ezres létszámmal szemben 16 133 büntetését töltő személy ügyét vizsgálták felül, közülük ugyan 8914 szabadult, de ebből feltételelesen 8564, míg 368 kegyelmi előterjesztés révén. A 12 807 jogerős, de meg nem kezdett börtönbüntetésből 1409 személynél (11%) rendelték el a végrehajtást, míg a további 11 398-nál (89%) eltérő előterjesztések készültek: a büntetés kegyelemből elengedésére, illetve pénzbüntetésre, felfüggesztett börtönbüntetésre vagy javító-nevelő munkára való átváltoztatásra. A kegyelem ekképp 20 312 személyt érintett.⁹ A perújítási tárgyalásokon felmentettek mellett – miként arról az MDP PB 1956. május 22-én határozott –, elhagyva a perújítást, a Népköztársaság Elnöki Tanácsa (NET) kapta feladatként azt, hogy további ötven, „jobbboldali” szociáldemokratáról határozzon a vonatkozó kegyelmi előterjesztést elfogadva, 1956. szeptember 1-jén.¹⁰

Piros László belügyminiszter, államvédelmi altábornagy dr. Nonn György legfőbb ügyésszel egyetértve javaslatot készített 1956. május 23-án az MDP PB másnapi ülésére. Ebben papírra vetette, hogy a már felülvizsgált, ekképp le is zárt büntetőügyeken túl az 1945 eleje és 1955. január 1. között politikai okokból egyéni vagy csoportos büntetőeljárásokban törvénysértő módon elmarasztaltak esetében is szükséges a felülvizsgálat. Közülük sokan a büntetés-végrehajtás rendszerében szabadságvesztés-büntetésük jelentős részét már letöltötték, a termelőmunkában dolgoztak, csökkent a társadalmi veszélyességük. Azok szabadulhattak volna, akiknek további fogva tartása már nem indokolt. Az 1955 előtti kegyelmi intézkedések a politikai elítéltekre nem vonatkoztak, az 1955-ös pedig csak néhány – korabeli elnevezéssel – kategóriájukra.

A javaslatban arról is tájékoztattak, hogy ezeknek a felülvizsgálatát a Legfőbb Ügyészség, a belügyi és az igazságügyi tárca három tagból összeállított bizottságai végzik. Meghallgatnak egyes elítélteket, tanulmányozzák az iratokat, utána elkészítik a javaslatokat, ez vonatkozhat egyéni kegyelemre, feltételes szabadságra bocsátásra, a büntetőügy felülvizsgálatára (perújítás vagy törvényessé-

1955. július 1-jén börtönökben volt elítéltek büntetés-időtartama szerinti megoszlása létszám szerint és százalékosan.

Időtartam	Létszám	Százalékos arány
1 évnél kevesebb börtönbüntetését tölti	9215 személy	31,5%
1–3 évig tartó börtönbüntetését tölti	6287 személy	21,5%
3–5 évig tartó börtönbüntetését tölti	4503 személy	15,4%
5–10 évig tartó börtönbüntetését tölti	4445 személy	15,2%
10 évtől életfogytig tartó börtönbüntetését tölti	3363 személy	11,5%

gi óvás), valamint a büntetés további letöltésére. A szabadítás folyamatosan történik.¹¹ A PB tudomásul vette Piros és dr. Nonn javaslatát.

Ezek után a Legfőbb Ügyészségen tartotta ülését a politikai elítéltek felülvizsgálatára alakult bizottság, 1956. június 15-én.¹² Jelen volt Piros és első helyettese, Gábris Mihály, a Belügyminisztérium Vizsgálati Főosztályának főosztályvezetője, Szalma József államvédelmi őrnagy, dr. Molnár igazságügyi tárcavezető, dr. Nonn legfőbb ügyész, valamint Bakos Pál, a Legfőbb Ügyészség Különleges Ügyek Osztályának főosztályvezető ügyésze. Utóbbi tudatta, hogy kb. hétezer személy felülvizsgálata várható, négyezerrel már beszéltek, 300 személy esetében elkészültek a javaslatok is. Márianosztra után a különböző megyei börtönökben és rabmunkahelyeken,¹³ a Budapesti Országos Börtönben („a Gyűjtőben”), Vácott, Tatabányán, Várpalotán és Csolnokon¹⁴ dolgoztak a bizottságok. A megvizsgáltak kb. fele szabadulni fog. Mindenkiről javaslat készül, de csak a hűtlenségi, szervezkedési s egyéb komoly ügyeket hozzák a főbizottság elé, a tiltott határlépési, statáriális és kisebb jelentőségű ügyekben albizottságok döntenek.

Piros szerint azoknak az ügyét kell a főbizottság elé vinni, akikkel szemben súlyos törvénysértések történtek, a kémkedési s a szervezkedési büntetőügyekből azokat, akiknek szabadulását javasolják.

Dr. Nonn összegzésében kitért arra, hogy jelezni kell azoknál annak tényét, akiknek büntetőperes iratai elvesztek, továbbá miként kell megítélni a jehovistákat. Közülük a fanatikusok – ahogy azt Piros javasolta – ne szabadulhassanak, a többiek, ha nagyobb részét letöltötték büntetésüknek (a katonaidő dupláját), feltételeesen szabadulhatnak. Az életfogytig tartó büntetéseket a NET változtassa meg kegyelemből, és azokkal ne terheljék a bíróságokat. Akik nem szabadulnak, azokról nem kell javaslatot készíteni. Felállítanak egy albizottságot: Bakos, Szalma és az Igazságügyminisztériumból Nádas András főosztályvezető, a Titkárság vezetője részvételével. Három ember dönthetett az alábbi büntettek elkövetőiről: a vezetők kivételével a háborús és népellenes bűnösök (pártszolgálatosok, keretlegények stb.), egyszerű jehovisták, erőszakos

bűncselekmények, fegyverrejtegetés, feljelentési kötelezettség elmulasztása, határsértés, izgatás és így tovább.¹⁵

Folyamatosan készültek az albizottsági ülésekről a jelentések: 1956. június 23-án,¹⁶ június 29-én¹⁷ és július 6-án.¹⁸ A Belügyminisztérium Katonai Elhárító Főosztály összegző jelentést állított össze az 1950. februártól 1956. szeptember 15-ig terjedő időszakról, amelynek során 1859 személlyel szemben folytattak vizsgálatot, 103 esetben terveztek javaslatot tenni, az albizottság 73 esetben intézkedett, ezért a további 30 személy esetében hozandó döntéshez szolgáltatott újabb adalékokat.¹⁹ A Legfőbb Ügyészségen a börtönviszonyokról szóló jelentésekhez irányelveket állítottak össze 1956. október 5-én.²⁰

A felülvizsgálat javában tartott, amikor – Sipos Levente szerint – október 1-jén hatályba lépett a 16. tvr. a kegyelmi jogkör gyakorlásáról (hatályos volt 1961. február 11-ig).²¹ Szemben a szerző állításával, a *Magyar Közlöny*-ben 1956. július 24-én közzétett 16. tvr. a szabálysértések megállapításának rendjéről és egyes büntettek szabálysértéssé minősítéséről rendelkezett.²² Sajnálatos módon Sipos ugyanis nem tett különbséget a NET által alkotott tvr., valamint a NET határozat között. A testület jelen esetben pedig nem tvr.-t, hanem 1956. szeptember 15-én határozatot fogadott el (miként erről foglalt utóbb állást).²³ Eljárási kegyelmet a legfőbb ügyész, végrehajtási kegyelmet ugyanő s az igazságügyi tárca vezetője terjeszthetett elő.

A hamu alatt izzó parázs ekkor fellobbant, kitört a forradalom. Félbeszakítva a felülvizsgálatot, az azzal kapcsolatos kegyelmi intézkedéseket. Mi történt ezekben a napokban? Az utóbb titkosított, a NET elnöke, Dobi István és titkára, Kristóf által hitelesített, 1956. október 26-i időponttal ellátott 1956. évi 30. tvr. szerint „az 1956. október 23. napjától kezdődően folyó fegyveres harc minden résztvevője amnesztiában részesül azzal a feltétellel, hogy a fegyvert legkésőbb 1956. október 26-án este 22 óráig leteszi”.²⁴ Az események elsodorták a hatályát, miként nem az elmarasztalt személyeket érintette két-két további tvr. 1956 ősze előtti s utáni időszakból. Ezek a jogellenesen külföldön tartózkodó magyar állampolgárok büntetlenségét helyezték kilátásba hazatérük esetére.²⁵

S noha a kádári megtorlás már kezdetét vette, ez egybefonódott azzal, hogy párhuzamosan még folyt, miután nem zárult le az 1945 és 1955 között politikai okból elmarasztaltak egyenkénti felülvizsgálata. A Legfőbb Ügyészség Politikai Főosztályának főosztályvezetője, dr. Rákos Ferenc levéllel fordult az 1956. december 20-án felmentett Garasin Rudolf országos parancsnok egyidejűleg kinevezett utódához, Kovács Gyula ezredeshez, a Belügyminisztérium Országos Büntetés-végrehajtás Parancsnokságának első emberéhez.²⁶ Kérte, hogy azoknál a felülvizsgált személyeknél, akik ennek nyomán büntetés-félbeszakítással már szabadultak, annak idejét egységesen 1958. január 1-jéig hosszabbítsák meg.²⁷ A parancsnok intézkedett május 30-án.²⁸ Az idő kevésnek bizonyult, a Legfőbb Ügyészség ezért 1957. december 4-én újabb, ezúttal 1958. március 31-ig történő hosszabbítást kezdeményezett.²⁹ Nem ment azonban minden gördülékenyen, fennakadások mutatkoztak. Ezt tette szóvá – közel ötszáz személy névsorát tartalmazó – melléklettel ellátott leve-

lében egy csoportügyész dr. Rákos főosztályvezetőnél a Legfőbb Ügyészség berkeiben 1957. december 22-én.³⁰ A folyamatos felülvizsgálat végül lezárult, a cellák azonban újabb és újabb, immár a kádári megtorlás során elmarasztaltak sokaságával teltek meg.

Az egyéni kegyelmezési mozzanatok közül az 1958. évi 16. tvr. utóbb azonban a legfőbb ügyészt kiiktatta a végrehajtási kegyelmi mozzanatokból, mert az eljárás megszüntetésére – hivatalból vagy kérelemre – a legfőbb ügyész, a büntetés elengedésére – hivatalból vagy kérelemre – az igazságügyi tárcavezető tesz előterjesztést a NET testületéhez.³¹ A benyújtott kérelmek száma évente 12–14 ezer körüli volt, 1958-ban is majdnem elérte a 10 ezret (9717), de a miniszter 6265 esetben azokat nem támogatta.³²

5. Az '56 ősze utáni kegyelmekről

Az 1959 és 1963 között végrehajtott három kegyelmi rendeletből³³ kettőt (1960-ban és 1963-ban) az ország belső politikai helyzetének alakulása mellett nem kismértékben a nemzetközi közvélemény Szovjetunióra (és így birodalmára) gyakorolt nyomásának hatására hirdettek ki. A politikai jellegű büntetőügyekben újonnan elmarasztaltak száma ezzel összefüggve 1963-ban a „mélypontra” zuhant. Ám a megtorlást szenvedettek közül sokan továbbra is börtönben maradtak, és 1964-től egy újabb, erőteljes emelkedést mutató politikai ítélkezési folyamat vette kezdetét. „Csupán” 1964 januárja és 1966 decembere között 6077 személyt ítéltek el politikai jellegű büntetőügyekben. 1961 és 1966 vége között 2711 állam elleni, 7819 személy politikai jellegű büntetőügyben kapott elmarasztalást. Okkal adott a kérdés: 1963 tavasza a „belső reakció elleni harcban” a (szovjet) külpolitika igényei miatti intermezzo volt-e, vagy a megtorlás végének és a „konszolidáció” kezdetének tekinthető-e? Van, aki az utóbbi mellett tör lándzsát.³⁴ Egy másik lehetséges válasz az, hogy 1963 csak egy „állambiztonsági” mélypont, és az „alélt állapotot” hamarosan a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) PB 1960 nyári határozatára épülő állambiztonsági szervek folytatta élénk operatív tevékenység, majd büntetőbíráskodás követte, s a közkegyelem ezért csupán intermezzo volt. A másik (az előbbivel azonos jelzésértékű) választ a hatalom adta 1970-ben,³⁵ amikor újabb közkegyelmet hirdetett.³⁶

6. Az 1959-es részleges közkegyelem

A tragikus következményekkel járó büntetőbírószági határozatok „végrehajtását” követően, az MSZMP PB 1959. március 17-én tartott zárt ülésén elfogadott határozata alapján,³⁷ 1959. április 3-án jelent meg a napilapokban a hír, hogy a NET részleges közkegyelmet hirdetett.³⁸ A testület a titkos tárgyalás után végrehajtott ítéleteket követően a sajtóban közétett legismertebb per, a Naggyal és társaival szemben indított büntetőeljárás során elítélt Tildy Zoltán, az egykori köztársasági elnök, utóbb állammi-

niszter hátralévő büntetésének végrehajtását „megbánó magatartása és idős kora miatt” már 48 órával korábban, április 1-jén felfüggesztette. Sőt, az év elején, 1959. január 10-én egyéni kegyelemmel már elhagyta celláját a hadbíróóság által 1953. december 24-én, majd 1954. január 15-én elítélt Péter Gábor, az ÁVH volt vezetője is. Hány ember szabadult?

Az adatokról az MSZMP PB számára 1959. április 23-án, majd utóbb, júliusban készültek korabeli jelentések. Előbbi szerint kegyelemben 3330 személy, közöttük 190 katonai bíróság által elmarasztalt személy részesült. A börtönbüntetés végrehajtása alól mentesült 2731 személy, a börtönbüntetését 599 elítéltnak csökkentették felére. Kizáró ok folytán 2014 elítélt, közöttük 109 katonai bíróság által elítélt nem részesült kegyelemben.

A kegyelemben részesült elítéltek megoszlása az elítélést képező bűncselekmények alapján:

a) politikai bűncselekmények	
• államrend elleni szervezkedés	876 személy
• izgatás	336
• fegyverrejtegetés	83
• tiltott határátlépés	88
• egyéb, a Népköztársaság elleni bűntettek	5
• összesen:	1388
b) köztörvényi bűncselekmények	1942
• a) és b) összesen:	3330 személy ³⁹

Ezt követően azonban még két újabb, egy összefoglaló és egy kiegészítő jelentés is elkészült az igazságügyi tárcánál. Az egyik 1959. július 21-én,⁴⁰ a másik három nappal később, július 24-én.⁴¹ Azzal magyarázták az április 3-án kiadott rendelet végrehajtásának elhúzódását, hogy „akiknél az osztályhelyzet, vagy az előélet tisztázása végett iratbeszerzés vált szükségessé”, azoknál nem volt lehetőség azonnali intézkedésre. Május 31-ig 4428, ebből 223 katonai bíróság által elítélt személy részesült kegyelemben. Közülük a börtönbüntetés végrehajtása alól 3693 mentesült, felére csökkent a börtönbüntetése 735 elítéltnak. Nyomban szabadult a börtönből a 4428 elítélt közül 2557, szabadlábon volt 968.

A kegyelemben részesült elítéltek megoszlása az elítélést képező bűncselekmények alapján:

a) politikai bűncselekmények	
• államrend elleni szervezkedés	1017 személy
• izgatás	380
• fegyverrejtegetés	98
• tiltott határátlépés	106
• egyéb, a Népköztársaság elleni bűntettek	9
• összesen:	1610
b) köztörvényi bűncselekmények	2818
• a) és b) összesen:	4428 személy

A dr. Nezvál Ferenc igazságügyi miniszter által aláírt jelentés végül azt is tartalmazta, hogy a különböző bírósági fórumok által négy évet meghaladó tartamú szabadságvesztés-büntetésre ítélt 126 arra érdemes személy esetében kegyelmi javaslatot terjesztett a NET elé, 97 esetben a hátralévő büntetés teljes elengedését, a további 29-nél annak mérséklését javasolta azzal, hogy utóbbiak egy éven

belül szabadulnak.⁴² Ezt a jelentést egészítette ki a miniszter első helyettese, dr. Réczei László napokon belül. Azzal, hogy 36 politikai és 1 köztörvényes további börtönbüntetésének elengedését és 24 politikai jellegű cselekményt elkövető börtönbüntetésének mérséklését javasolta, összesen 61 elítélt személy további sorsának eldöntését szorgalmazta.⁴³ Az 1956 miatt elmarasztaltak közül 1610 személy szabadulhatott.⁴⁴

A rendelet lényeges eleme volt, hogy tartalmazta az egyénikegyelem-gyakorlás lehetőségét. Az igazságügyi miniszter, a belügyminiszter és a legfőbb ügyész 0042/1959. I. M. TÜK sz. együttes utasításában rögzítette a részleges közkegyelem gyakorlásáról szóló tvr. végrehajtását.⁴⁵ A részleges kegyelem a szabadlábon lévő jogerősen elítéltek meghatározott körére, a börtönben büntetésüket töltő jogerősen elítéltekre vonatkozott, de közülük nem terjedt ki a „megdöntött fasiszta rendszer vezetőire és a volt kizsákmányolókra”, tételes magyarázatát adva egyúttal annak, hogy kiket értenek alattuk. A Legfelsőbb Bíróság iránymutató állásfoglalással segítette a tvr. alkalmazása során felmerült vitás kérdések tisztázását.⁴⁶

A legsúlyosabb büntetőügyekben a Legfelsőbb Bíróság ítélkezett elsőfokú eljárásban. Ott a „proletárdiktatúra osztálypolitikájának maradéktalan érvényesítése érdekében” bizottságokat állítottak fel. Ezek feladatul kapták –a tételesen meghatározott társadalmi-foglalkozási csoportok kegyelemben nem részesíthető tagjain kívül –, hogy egyéni kegyelemre terjesszék fel az arra érdemeseket a NET testületéhez. A Legfelsőbb Bíróság elnöke kijelölte a Büntető Kollégium mellett megalakult bizottság elnökének dr. Vida Ferenc tanácsvezetőt, a tagok: dr. Béres Miklós osztályvezető, legfőbb ügyész és dr. Korom Mihály rendőr alezredes, a Belügyminisztérium Politikai Nyomozó Főosztályának vezetője voltak. A Katonai Kollégium bizottságát fenti tagok mellett dr. Sömjén György hadbíró őrnagy vezette. A két bizottság első jelentését 1959. május 8-án készítette el azzal, hogy tizenkét, aláhúzott nevű személy esetében lát „esetleg méltánylandó személyi” körülményeket arra, hogy a tvr. rájuk is vonatkozzon.

Ki volt a tizenkét személy (zárójelek között az esetleges méltánylandó okok)? A jegyzőkönyv sorrendjében: Déry Tibor (65 éves); Vásárhelyi Miklós (három kiskorú gyermek); Pozsár István (munkás származású, egy gyermek, felderítő jellegű vallomás); Bohó Róbert (megbánó, felderítő jellegű vallomás); Szitovszky Zoltán (vasesztergályos, két kiskorú gyermek); Herpai Sándor (öt év internálás, rehabilitált, súlyos beteg [tüdőbaj]); Józsa Péter (a bíróság a törvényi minimumot, ötévi börtönbüntetést szabta ki elmarasztalásakor); Haraszi Sándor (halálraítélt, majd rehabilitált, 62 éves); Zimányi Tibor (munkás osztályhelyzetű, két kiskorú gyermek, a bíróság a törvényi minimumot, ötévi börtönbüntetést szabta ki elmarasztalásakor); Sárközi Károly (bányász, a bíróság a törvényi minimumnál egy évvel többre, hat esztendőre marasztalta⁴⁷); Virág János (lakatos, két gyermek) és Solymosi János (vasöntő, négy gyermek).⁴⁸

A „tüzetes vizsgálat” hosszabb ideig tartott, mert annak összegző második üléséről, három nappal a kijelölt

határidő után, május 18-án készült el a bizottságok újabb feljegyzése. A tagok arra a megállapodásra jutottak, hogy „nevezettek kegyelemre méltónak nem tartják”.⁴⁹ Nem meglepő. Azért, mert tizenkét elítéltnél, akinél netán méltánylandó okokra utaltak, hónapokkal korábban épp dr. Vida ítélkezett tanácsával Bohó, Déry, Haraszi, Herpai, Józsa, Pozsár és Vásárhelyi, dr. Ledényi Ferenc és tanácsa Solymosi és Virág, valamint dr. Borbély János és tanácsa Szitovszky és Zimányi büntetőügyében. Ekképp dr. Vida hétnél, több mint a felénél hirdetett ítéletet (a már szabadult Tildyt is figyelembe véve, nyolcnál). Kecskére bízták a káposztát. Ha netán a többi bizottsági tag akarta is volna, ő mindenképp akadályt gördített a kegyelmi intézkedés elé, miután a maga vezette tanács ítéleteit kellett volna felülbírálnia. A dr. Vida és dr. Sömjén vezette két bizottság ezzel tevékenységét befejezte. Az 1959. július 22-én az igazságügyi tárcához felterjesztett iratok tanúsága szerint úgy döntöttek, hogy a megvizsgált 46 személy között „olyan elítelt, akinek kegyelemben részesítése iránt esetleg teendő javaslat előkészítése szükséges lenne – nincs”.⁵⁰

Egy utóbb, 1965 nyarán készült feljegyzés szerint az 1959-es, alapvetően belpolitikai tényezők motiválta⁵¹ részleges közkegyelemben 3950 személy különbözőképp részesült, az adat az egyéni kegyelmet kapott személyeket is tartalmazta.⁵²

7. Az 1960-as részleges közkegyelem és a váci börtönsztrájk⁵³

A másodfokon halálra ítélték száma 1960. április 1-jén 187 fő volt. Ezen a napon vált ismertté az újabb részleges közkegyelmi intézkedés, az 1960. évi 10. tvr. A testület ugyan a kormány előterjesztése alapján járt el, a döntést – a szokásoknak megfelelően és a hatalom tényleges központját is jelezve – az MSZMP KB hozta 1960. március 30-i zárt ülésén.⁵⁴ A *Népszabadság* nem feltűnő helyen, a 8. oldalon, pontokba szedve tárlta a Magyar Távirati Iroda híreként a NET alkotta jogszabályt.⁵⁵

Kegyelemben részesültek az 1960. március 31. előtt javító-nevelő munkára ítélték; törölték a szabálysértési büntetéseket; megszüntették az internálást; az egy évet meg nem haladó büntetést kapott édesanyák – ha tízévesnél fiatalabb gyermekük volt – szabadulhattak; amennyiben a büntetésük felét letöltötték, az 1952. december 31. előtt elítélt háborús és népellenes bűnösök úgyszintén szabadulhattak. A NET felfüggesztette azon elítéltek büntetésének végrehajtását, akiket a bíróság 1957. május 1. előtt elkövetett államellenes bűncselekmények miatt hat évet meg nem haladó börtönbüntetésre ítélt. Egyéni kegyelemmel – ítéletének felfüggesztésével, tehát nem törlesztéssel – szabadult Déry, dr. Donáth Ferenc, dr. Jánosi Ferenc, Váradi Gyula, Vásárhelyi, illetve Farkas Mihály, valamint fia, Vladimír.⁵⁶

Az okok, amelyek a kegyelemhez vezettek, egészen 1959. október közepéig nyúltak vissza. Maga Kádár János is emlékeztetett arra, hogy öt hónapja foglalkozik vele

az MSZMP PB. Ő akkor egy nem nevesített személyre hivatkozva vetette fel, hogy „valamiféle kis amnesztiát kellene adni a kongresszus alkalmából”.⁵⁷ Miután az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) közgyűlése 1959. december 9-én az ún. magyarkérdésben elmarasztalta mind Magyarországot, mind a Szovjetuniót, másrészt a szovjet politikai vezetés nagyszabású „békeoffenzívát” kívánt nyitni 1960-ban,⁵⁸ az MSZMP VII. kongresszusára Magyarországra érkezett Nyikita Szergejevics Hruscsov ráhatása egyértelmű.⁵⁹

Az MSZMP KB vitáján elhangzottak lényegét Kádár összegezte: „az, hogy az írók kegyelmi ügyét összekapcsoljuk a Farkas-üggyel, ez még a látszatát is kerüli annak, hogy az ellenség nyomására cselekedtünk”. „A látszatát” ugyan elkerülte, de azt sem hallgathatta el, hogy „a vitában felmerült, hogy a bíróságaink nem mindenkor ítélkeztek megfelelően. Mi a bíróságaink ítéleteit nem áthatjuk alá, még ha abban van is bizonyos egyenetlenség.” Az előterjesztő, Biszku Béla belügyminiszter beszédének kulcsmondata így hangzott: „ez a lépésünk a mi és barátaink nemzetközi pozícióit javítja”. Az érem egyik oldala ez volt.

A másik oldala pedig a Farkas-ügy. Ennek háttere ma már közhely: az idősebb Farkas „megmentette” Rákosit 1956 nyarán, őt viszont a szovjet ígéret ellenére előbb 1956 októberében letartóztatták, majd végül jogerősen, 1957 áprilisában elítélték. 1960. március 31-én, a KB zárt ülésén a hozzászólóknak a két Farkassal, az apával és fiával szemben kifejtett fulmináns támadásai célt tévesztettek. Vitatkoztak ugyan az előterjesztettekről, de utána egyhangú határozattal elfogadták a javaslatot. Kádár a legfontosabból sem feledkezett meg: utolsó felszólalásában kíváncsún tartotta, hogy a kiadandó közlemény „ne tartalmazza, hogy a párt a közkegyelem kérdésével foglalkozott”. Felszólítása logikus volt, mert ha ezt tették az ítélkezés „vonalának” elfogadásakor, most sem történhetett másképp.⁶⁰ Ő Hruscsovnál is többet tudott, mi több – tett. Annak idején Farkas Mihállyal együtt.⁶¹ Sőt, mielőtt a részleges közkegyelmi intézkedést megvitatták volna, Gerőnek és feleségének, Fazekas Erzsébetnek a Szovjetunióból történő idő előtti hazatéréséhez is hozzájárultak.⁶² Ha az „ellenforradalmárok” szabadlábra helyezése megkezdődött, akkor nem maradhattak bent a – kizárólag a munkásmozgalmi emberekkel szemben indított büntető- és internálási eljárások miatt⁶³ – legfőbb bűnösöknek kikiáltott és elítélt törvénysértők sem. Azért, mert az annak idején velük együtt súlyos cselekményeket elkövetők komoly állami vagy párttiszségekben voltak, felelősségre vonásuk elmaradt, illetve a belügyesek, igazságügyiék és pártvezetők igen szűk csoportját érte – később – az 1962 késő nyári „tisztogatás”.

Az internáltak, bebörtönöztek sorsának alakulásában – kizárólag személyi oldalról – az 1960. áprilisi intézkedés a szabadulást jelentette. A kegyelmi intézkedés azonban összességében epizódjellegű volt, mert noha függött is a belső társadalmi folyamatoktól, a politikai s büntetőjogi megtorlás lanyhulásától, alapvetően mégis nemzetközi okok motiválták. A kádári idézettel szemben – „nem az ellenség”, hanem – „barátaink” nyomására következett

be. Részlegessége miatt tartós elemként nem járult hozzá a csírázó társadalmi megbékéléshez. Sőt, a kádári megtorlás végrehajtott halálos ítéletekkel folytatódott, még hosszú hónapokon át. Ezért a kegyelmi intézkedés sem a tragikus történeteket, sem az utóbb bekövetkezőket nem ellensúlyozhatta. Miként az sem, hogy Magyarországon az MSZMP titokban „ítélkező” Koordinációs Bizottsága helyett – az MSZMP PB határozata nyomán – dr. Szénási Géza legfőbb ügyész vált élet és halál urává 1960. május 5-től.⁶⁴

Ha „az ellenforradalom” leverése tette lehetővé, majd szükségessé a „proletárdiktatúra” elnyomó funkcióinak előtérbe kerülését, és ezt a szovjet katonai beavatkozás alapozta meg, a kegyelem sem volt mentes a nemzetközi politikától. Csak itt más szempontok hatottak: a józan, nem „szocialista” politikai tényezők kényszerítették a szovjet és rajta keresztül a magyar vezetést arra, hogy a közbiztonsági őrizet megszűnjön, hogy a tömlőcajtók megnyíljanak. Ha 1959 nyarán az egyéni kegyelemre a bizottságok nem tartották alkalmasnak a legsúlyosabb ítéletek miatt szabadságvesztés-büntetésüket töltő elítélteket, akkor (miként 1957 nyarán Gáli Józsefnél és társánál, úgy most is tekintetbe vett határon túli) nyomós indokokra – mint az ENSZ Magyarországot elmarasztaló határozata, a szovjet „nagypolitika” érdekei stb. – volt szükség ahhoz, hogy más döntés szülessen. A washingtoni ideiglenes magyar ügyvivő, Zádor Tibor is az amnesztiarendelethez a kedvező tengerentúli fogadtatásától tájékoztatott.⁶⁵

1960. június 21-én ülésezett és a szokásoknak megfelelő módon határozatokat is hozott az MSZMP PB. Ez alkalommal – mondhatni ismét, a szokásoknak megfelelően – „a belső reakció elleni harc néhány kérdéséről” is. Az ebben foglaltak egyfelől önmagukért beszélnek, másfelől azokról, akikért a harang szól.

„Az ellenforradalom idején elkövetett bűncselekményekért a felelősségre vonás általában befejeződött. *A B. M. szervei a feladatot lényegében a párt politikája alapján hajtották végre* [saját kiemelés – (Z. T.)]. Felelősségre vonták az ellenforradalmi fegyveres csoportok, hatalmi szervek vezetőit, osztályidegen tagjait, a gyilkosságokat elkövetők többségét. Elősegítették az ellenforradalomban részt vett ellenséges elemek kiszorítását számos fontos helyről. Csapásokat mértek a visszavonuló, majd illegálisan dolgozó ellenséges erőkre. [...] A bel- és külpolitikai fejlődés, s részben az adminisztratív intézkedések a belső reakciós erők között lényes változásokat eredményeztek [...] a volt fegyveres ellenforradalmárokból álló csoportosulások száma az elmúlt évben nőtt. E csoportok egy része szervezetszerű ellenséges tevékenységet fejt ki.”

Nem érdektelen, hogy miképp látta mindezt a belügyi elhárítás. Miért élénkültek meg a megtorlás idején, mit tettek ezek a „szervezetszerű” erőfitogtatók? „Egy új világháború vagy ellenforradalom lehetőségében reménykednek, igyekeznek egymást segíteni, erőiket összetartani. Bátrabban tartanak egymással kapcsolatot, élénken reagálnak a kül- és belpolitikai hírekre, rémhíre-

ket terjesztenek, csoportosan hallgatják a Szabad Európa Rádió adásait.” Csoda, hogy ezeknek az embereknek a levegővételt azért engedélyezték. Ráadásul „az ifjúság egy részében visszhangra találnak a nacionalista, egyes csoportoknál a fasiszta eszmék”. Ha igaz, akkor a magyar oktatásügy nagy dicsőségére vált. „Ezek szüleinek mintegy 40%-a horthysta tiszt, fasiszta párt tagja vagy ellenforradalmár volt.”

A belügyi tárca előterjesztése egyetlen célt szolgált az 1945 előtti időszak és az „ellenforradalom” résztvevőinek tudatos összekeverésével, összegzésével: ismételten alátámasztani egyfelől az „1600 fasisztával” szemben kíméletlen szigort hangoztató Kádárt, másfelől a pártkiadványt író belügyminisztert, aki nem véletlenül vetette papírra azt, hogy „fasiszta diktatúra” uralkodott volna el, ha győz „az ellenforradalom”. Miután a hatalom a „megtévedtekkel” szemben kezdetben még nem, de 1957 májusától, amikor szembesült a helyzettel, már másfajta mércét alkalmazott, nem maradt más hátra, mint azon tétel megfogalmazása, hogy az „ellenforradalom” osztályidegenek, fasiszták műve volt, akikkel szemben mindenkor kíméletlen megtorlásnak van helye.⁶⁶

Arról azonban nem szólt, hogy ez még további büntetőeljárásokat eredményezett azokkal szemben is, akiket a megtorlás idején közel másfél évtizeddel korábban elkövetett cselekményeikért háborús és népellenes bűntettekkel vádoltak meg, majd ítélték el. Ezek a büntetőperek ugyanis nem feledtethették az 1956 decemberétől eltelt pár évben történeteket. Mi több, tetézte azzal, hogy utóbb a kivégzettek számát gyarapította. Háttérét ennek is az 1957. május 15-i állambiztonsági tervezet⁶⁷ és az annak tartalmát párthatározattá emelő 1957. július 2-i MSZMP PB állásfoglalás 3. pontjában⁶⁸ rögzítettek alapozták meg. Ennek alapján a belügyminiszter utasítására 1958 májusától ugyanis 385 olyan személlyel szemben indult nyomozati tevékenység, akiket az 1945. évi VII. tc. hatálya alá tartozó bűncselekmények elkövetésével gyanúsítottak meg. 1959. január 21–22-én 69 (más források szerint 66) személyt vettek őrizetbe, azaz a gyanúsítottak 17,9%-át, minden ötödiket. Kivégeztek szeptember 29-től 1960. október 26-ig huszonöt volt csendőrt és öt további olyan személyt, akik egyéb politikai büntetést követek el.

Ezzel szemben, talán érezve, hogy az előterjesztésben több a rémhír, mint amiről valójában tényekkel bír a belügyi tárca, a feladatok között már az szerepelt, hogy „a háborús és népellenes, valamint az ellenforradalmi bűncselekményekért a felelősségre vonást a párt határozatai és a törvényes előírások alapján egyértelműen befejezettek kell tekinteni”. Ám azért nehogy munkanélkülivé váljon a mérhetetlenül felduzzasztott állomány „a B. M. szerveinek továbbra is feladata – nem nyílt eszközökkel – dokumentálni minden főbenjáró bűncselekményt, az azt elkövetőket a legveszélyesebb kategóriába sorolni”. Ez pedig operatív eszközökkel: egyfelől technikával, másfelől ügynökökkel lehetséges. Sőt, további kiskaput is kapott a Belügyminisztérium, nehogy munkanélkülivé váljon apparátusának egy jelentős, a megtorlásban „kipróbált harcos” része, „azokban az esetekben, amikor különösen súlyos ellenforradalmi bűncselekmények elkövetőit de-

ritének fel (*sic!*), velük szemben egyéni elbírálás alapján kell intézkedést foganatosítani”.⁶⁹ A belügyi tárca előterjesztésében 7360 1956 miatt elítéltet említett, akik közül még 279 volt még elítéltként őrizetes 1960 júniusában.⁷⁰ A vitában felszólaló Kiss Károly szerint ugyanakkor „köz-tudomású, hogy hazánkban a belső reakció az ellenforradalom után hatalmas csapásokat kapott”.⁷¹ Az MSZMP KB Adminisztratív Osztályának osztályvezetője, Kaszás Ferenc és a belügyi tárcától a miniszter első helyettese, Földes László által aláírt, Marosán György és Biszku által is támogatott jelentés ugyancsak élénk vitáján Kádár nem volt jelen. Szerencséje volt, mert a közölt adatok egy hazugsághalmazt takartak. Mit mutattak az elítéltekre vonatkozó adatok a megtorlás kezdetétől az esztendő végéig?

Elítéltek szabadságvesztésre 16 195 személyt, közülük államrend elleni szervezkedésért 4223, lázadás, hazaárulás és kémkedés elkövetéséért 32, izgatásért 4750, terrelőszövetkezések elleni izgatásért 354, fegyverrejtegetésért 2344, tiltott határátlépésért 4504, háborús és népellenes büntetést 60, egyéb népköztársaság elleni bűncselekmény elkövetéséért 38 személyt. Éves bontásban 1957-ben 5524, 1958-ban 7053, 1959-ben 2300 és 1960-ban 1318 személyt.⁷² Csupán a népköztársaság elleni büntettek elkövetéséért már felelősségre vontak 1958. október 1-jéig 16 798 vádlottat, a polgári bíróságok 14 248-at rendes, 955 személyt gyorsított vagy népbírói eljárásban, a katonai bíróságok pedig 1216-ot rendes, 379 személyt pedig rögtönbíráskodás során.⁷³ Ezek tények, miként az is, hogy vérlázító adatot tartalmazó jelentést terjesztett elő a belügyi tárca, fátylat borítva a múltra. Itt részleteiben ki sem térve arra, hogy a „megtévedt dolgozó” fogalom miként és miért vált hatályossá a büntetőeljárások során. Azért, mert az elítéltek társadalmi összetételének vizsgálata a napnál is világosabbá tette azt, hogy közöttük a munkások és parasztok óriási arányban voltak, ők voltak a motorjai 1956-nak, őket hurcolták meg az „ellenforradalmár” címkét rájuk aggatva.

Ebben a történelmi keretben kell megérteni azt, hogy mi történt Vácott 1960. április 7-től, érdemben kb. április 9-én délig. A szabadulási várakozások az elítéltek körében ez alkalommal főként az ország német nemzetiszocialistáktól és honi csatlósaitól történt megszabadításának tizenötödik évfordulójához voltak köthetők, amit egynémelek az őrszemélyzet közül is sugalmaztak az elítélteknek. Tudott volt körükben a korábbi gyakorlat alapján egyfelől az ismert okokkal magyarázható 1953-as, valamint az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc századik, valamint a náciktól történt megszabadulás ötödik, tizedik évfordulója emlékére ismertté vált kegyelmi intézkedések. Másfelől azért is reménykedtek, mert az előző évben, a részleges közkegyelem során 1610 1956-os, politikai jellegű büntetett elkövetése miatt elmarasztalt szabadult. Ez alkalommal azonban számuk jóval kevesebb, mindössze 503 személy lett.⁷⁴ A kegyelmi intézkedés folyamatában a Belügyminisztérium Büntetés-végrehajtási Parancsnokságának korabeli jelentése szerint 401 személy szabadult 1960. április 12-ig, május végéig pedig valamennyi internáltat is szabadlábra helyezték.⁷⁵ Az utóbb, már citált 1965 nyári jelentés szerint végül 593 börtönbüntetését töl-

tő elítélt, míg a javító-nevelő munkára marasztaltak közül 2301 szabadult.⁷⁶

Vácról – ahol az öt éven felüli szabadságvesztésüket töltő elítélteket, a „nagyidőseket” őrizték – 193 elítéltet helyeztek szabadlábra április 1-jén és 2-án, de közülük nem csupán 1956-osok, hanem az 1945. VII. törvény és egyéb jogszabályok alapján 1956. október 23-a előtt elmarasztaltak is voltak.⁷⁷ Mi több, amíg a kisidős elítélteket őrző budapesti Gyűjtőfogház szinte kiürült, addig Vácott ez nem következett be. Itt a nagyidős elítéltek 80%-a csatlakozott az éhségsztrájkhoz, illetve a munkabeszüntetéshez.⁷⁸ A sztrájk április 9-i lezárulása után a leginkább elszánt elítéltek közel egy hétig még folytatták tiltakozásukat. A sztrájk leverését a belügyminiszter első helyettese, Földes László a helyszínen irányította, akinek emlékei szerint az éhségsztrájk 36 óra alatt összeomlott.⁷⁹ A Belügyminisztérium Büntetés-végrehajtás országos parancsnoki értekezletén, május 10-én megvitatták a váci tanulságokat. A Vácott maradt 1956-os elítélteket három hónappal később a budapesti Gyűjtőfogházba szállították át. A váci intézet politikai elítélteket őrző börtönként nem működött tovább.

A különböző okokkal magyarázható váci sztrájk az 1956-os forradalom lángjának utolsó fellobbanása volt, következménye azonban nem a kádári rendszer börtön-rezsimjének enyhültét, hanem épp ellenkezőleg, annak szigorúbbá válását eredményezte, s egyúttal 1963. március végéig odázta el a továbbra is börtöncellákban maradt elítéltek szabadlábra kerülését. És még akkor sem szabadulhatott minden 1956-os elítélt. Így nem csupán a Vácott történetekben részt vett kb. nyolcszáz elmarasztalt, hanem a magyarországi büntetés-végrehajtási intézetben lévő valamennyi 1956-os elítélt megsínylette a restaurált hatalommal szembeni pár napos ellenszegülést.⁸⁰

8. Az 1963-as általános közkegyelem

A szélesebb ívű megbékélés igényként a honi társadalmi-politikai környezet változásával, a terror mérséklődésével, a pártkongresszus táján jelentkezett. Az 1960. május 5-i kezdetektől, majd az 1961. augusztus és 1962. szeptember 7.⁸¹ közötti időszakban s utána az esztendő vége között folyt titkos magyar–amerikai tárgyalások után,⁸² továbbá a nemzetközi karanténból történő kitörés, az ENSZ főtítkáranak tervezett budapesti látogatása érdekében, amikor ezek miatt már nem csupán részleges közkegyelmet hirdettek Budapesten. Az ítéletek döntő hányadát azonban csak 1989. október 20. után (majd az egykori, adott politikai viszonyoknak megfelelő XXXVI. törvény szűkkeblű tartalmát már meghaladva, 2000. december 20-át követően, a CXXX. törvény hatálybalépésétől) nyilváníthaták semmissé.⁸³ Ekkorra Nagyot és társait felmentették a vádak alól, Kádár pedig nem élt, a népköztársaság is már csak két napig...

A NET 1961-ben és 1962-ben is élt az egyéni kegyelemzés lehetőségével. Amíg 1961 nyarán 1672, addig 1962 decemberében a jogerősen elítélt 1628 politikai elítéltekből 868 olyant őriztek cellájában – meghatározó hányadukat a

Budapesti Országos Börtönben –, akiknek szabadságvesztés-büntetése három esztendőnél hosszabb volt.⁸⁴ Fehér Lajos miniszterelnök-helyettes fogta össze az általános közkegyelem előkészítését. Arról, hogy előbb 1963. február 19-én az MSZMP PB tagjai elé melléklettel ellátott, ám abban számos félrevezető adatot rögzítő javaslat,⁸⁵ valamint hasonlóképp az MSZMP KB, a Központi Revíziós Bizottság és a Központi Ellenőrző Bizottság (KEB) 1963. márciusi együttes javaslata a közkegyelemről mit és mit nem tartalmazott, végül az MSZMP KB 1963. március 8-i ülésén jelen voltak határozottak.⁸⁶ Az ugyanis mindennapos gyakorlat volt, hogy a titkos párthatározatról hallgatva annak tartalmát az igazságügyi tárca érdemi előkészítése után a NET hirdette ki. Ezt követően jelenhetett meg március 22-én az 1963. évi 4. tvr. Mi több – miként utóbb ismertté vált –: a maga részéről a pártvezetés nem az 1963. tavaszi általános közkegyelem végrehajtásával „fejezte be” a kádári megtorlást. Sőt, még az 1970-ben hirdetett közkegyelemmel sem zárta azt le, mert még akkor sem szabadult a forradalom és szabadságharc után valamennyi azzal összefüggő, de különböző vádpontok alapján elmarasztalt személy a büntetés-végrehajtás intézeteiből.

A végső tervek szerint – amikor a letartóztatott, valamint jogerősen elítélt politikai foglyok száma 2308 volt – szabadult volna közülük 1956. október 23. előttről 140, 1956. október 23. és 1957. május 1. közötti időszakból 775, és a későbbi hónapokból további 720, összesen 1635 jogerősen elítélt. A 2308-ból 1057-et 1956 miatt vontak felelősségre, közülük 282 személyre eleve nem terjedt volna ki a kegyelmi intézkedés. A végrehajtást belügyi vonalon Pap János miniszter, míg az igazságügyi tárcánál a Bírói Felügyeleti Főosztály főosztályvezető-helyettesi beosztásából 1962 augusztusában a minisztere első helyettesévé előlépett dr. Szilbereky, az ellentmondást nem tűrő, erőskezü jogász felügyelte. Egyfelől jelentett főnökének, dr. Nezválnak, és kifelé is ő tájékoztatt.

Előkészítő bizottságot állított fel büntetőjogászokból, berendeltként a tárcánál dolgozó bírókból, akik az idő tájt, április elejétől június 19-ig áttekintették azoknak az 1956-ot követően halálraítélteknek a büntetőügyeit, akiknek a NET kegyelemből szabadságvesztésre enyhítette büntetésüket. Mellettük megvizsgálták azoknak a büntetőpereit is, akiket nem halálra ítélték, hanem súlyos szabadságvesztés-büntetéssel azért marasztaltak el a büntetőperok során, mert ők a *Hatályos Anyagi Büntetőjogi Szabályok Hivatalos Összeállításába* (BHÖ) foglalt valamelyik állam elleni büntetett és azzal halmazatban egyéb bűncselekményeket is elkövettek. Az április 2-án készült összegzés szerint addig 133 személyt, majd április 10-ig végül összesen 140 elítéltet vontak ezért vizsgálat alá. Annak eldöntésénél, hogy az „ellenforradalmi tevékenységgel” összefüggésben az elítélt milyen más büntetést is követett el, nem volt elégséges a bírósági ítéletnek a büntetettre vonatkozó minősítése, hanem az egész bűnügyi iratanyag – beleértve a bírósági ítélet indoklását is – tanulmányozása vált szükségessé. A három miniszterhelyettesből felállított bizottság ezért felülvizsgálta 140 olyan elítélt büntetőügyét, ahol a bírósági ítélet jogi minősítésében az ellenforradalmi szervezkedésben, illetve mozgalomban való részvétel büntette

mellett a bíróság a gyilkosság, illetve a szándékos emberölés büntetnének kísérletét is megállapította. 59 személy-nél az elmarasztalásuk alapját képező cselekményüknél nem volt nevesített áldozat, tehát hiányoztak az ítéletekből a tények, hanem általános – politikai, illetve jogi – frázisokkal pótolták azokat. Ezért őket azonnal szabadlábra helyezték az illetékes bíróságok, mert sem a gyilkosság – emberélet kioltása – nem következett be, sem annak kísérlete nem terhelte őket, szemben a korábbi téves jogi minősítéssel. Szerencsájukra megélhették... Kizárólag azok esetében foglaltak állást arról, hogy nem részesíthetők kegyelemben, akiknél a korábbi nyomozati, vádhatósági és bírósági eljárások tényeken alapultak.

Azt, hogy a közkegyelem gyakorlásáról szóló tvr. kikre vonatkozik, a jogszabály ugyan megfogalmazta, de így is adódtak az elítéltek jövőjét meghatározó anomáliák. Ezt „a közkegyelem gyakorlásáról szóló 1963. évi 4. sz. tvr. 1. § (1) bek. c) pontja rendelkezésével kapcsolatos végrehajtás problémájáról” keletkezett jelentés tartalmazta. Ezt dr. Szilbereky 1963. április 10-én adta át miniszterének. A felülvizsgáló bizottság 81 esetben ellenkezőleg azt állapította meg, hogy „a vádlottak cselekményének eredményeként vagy meg nem határozható számú szovjet katonára esett áldozatul, vagy pedig támadásuk meghatározott személy – párttitkár, tanácselnök stb. – ellen irányult, s azok súlyosan megsebesültek, vagy életüket veszítették”. A dokumentum mindkét esetben példákat tartalmazott, alátámasztva a mondanivalót. A bizottság négy, részletesen tárgyalt büntetőügyben a szabadításból való kizárás álláspontjára helyezkedett.⁸⁷

Április 1-jén készült el a „feljegyzés azokról az elítéltekről, akik kegyelemben részesítését javasoljuk”. Végül az 53 elmarasztalt közül kegyelmet kapott és nyomban szabadulhatott 46 személy.⁸⁸ Kizártak a kegyelemből negyvenkét büntető-⁸⁹ és egy hadbíró által elítéltet, valamint továbbra sem kapott kegyelmet a még 1948-ban a Pócspeitriben történtek miatt köztörvényi cselekmény elkövetésével elítélt Som István.⁹⁰ Függőben volt harminchétt elítélt kegyelem alá vonhatósága, ők „az ellenforradalmi cselekményük mellett gyilkosság büntetést, illetve annak kísérletét is megvalósították”. Büntetőügyüket a miniszterhelyettesekből felállított operatív bizottság elé terjesztették két részletben, április 2-án és 4-én,⁹¹ és további hét személyét ugyancsak két részletben, április 2-án és április 9-én.⁹² A vizsgálat alá vontakon túl több, összegző jelentést is összeállítottak az idő tájt: 1963. április 1-jén, április 10-én, valamint május 7-én.⁹³ E szerint összesen 3479 személy szabadult.⁹⁴

A jelentés a végrehajtási kegyelemre vonatkozó további, római számmal jelölt részleteiben a 4629 javító-nevelő munkára, a 4094 pénzfőbüntetésre és a közel 85 ezer szabálysértés miatt pénzbírságra elítélt személyről tájékoztatót. Az eljárási kegyelem 10 044 személyt érintett, továbbá „a tanácsok igazgatási osztályainak hatáskörébe tartozó szabálysértési eljárásoknál 26 629 esetben került sor folyamatban lévő eljárás megszüntetésére, illetve 1963. március 21. előtt elkövetett szabálysértés miatt tett feljelentés elutasítására”. A NET részére június 5-ét követően küldték meg a végső összegzést.⁹⁵

Az 1963. április 2-án készült összegzésben nevesített 133 elítéltről táblázatot is összeállítottak, mindenkinél feljegyezve a bizottság (kékszínű „B” jelzéssel rögzített) állásfoglalását. A tizenhat oldalas táblázat tartalmazta az illető elítélt neve mellett születési helyét és idejét, édesanyjának nevét, az első- és a másodfokú bíróságot és az ítéletek ügyszámát, a minősítést, a jogerős büntetést és egy megjegyzés rovatot.⁹⁶

A végrehajtás során több kérdés merült fel. A legjelentősebb az volt, hogy „az 1. § (1) bek. c) pontjának rendelkezését a bírák úgy értelmezték – mivel az eligazítás is erre engedett következtetni –, hogy azok az elítéltek is közkegyelemben részesülnek, akik az 1956. évi ellenforradalom miatt az államellenes büntett mellett gyilkosság, szándékos emberölés büntettét is elkövették. Ezért fordult elő, hogy néhány ilyen elítélt 1963. március 25-én szabadult a börtönből. Miután tisztázódott, hogy ezekre az elítéltekre a közkegyelem nem terjed ki, a továbbiakban már ezeket nem szabadították. Intézkedés történt annak a néhány (öt, [kézzel írva]: illetve a katonai bíróságoknál 10) elítéltnak a börtönbe való visszavitelére is, akik korábban szabadultak.” Az eljárási kegyelem végrehajtása – a tervek szerint – 1963. május hó végén befejeződik. A NET 1963. május 7-i tájékoztatása azzal zárult, hogy „a bíróságok (kézzel utóbb beírva:) legközelebb június 5-én szolgáltatnak az eljárási kegyelemről statisztikai adatokat. Ezért véglegesnek tekinthető, számszerű adatok csupán június 5-én állnak rendelkezésre.”⁹⁷

Egy 1965. nyári feljegyzés szerint a szabadságvesztésre ítélték közül 4123, a javító-nevelő munkára elmarasztaltak közül 4629, a pénzfőbüntetésre ítélték közül 4094 személyt részesítettek kegyelemben. Eljárási kegyelemben 10 044 fő részesült.⁹⁸ A végrehajtási kegyelemmel összefüggő felülvizsgálat során 5313 elítélt büntetőügyével foglalkoztak, 4123 kegyelemben részesült, közöttük 740 volt politikai elmarasztalt.⁹⁹

Az ítéleteket elemző bírók a munkájukról jelentéseket állítottak össze. Ezekből kitűnik, hogy minden elítélt bírósági határozatáról véleményes jelentést készítettek, majd ezeket feljegyzésekben összegezték. Említhetők: „Feljegyzés azokról az elítéltekről, akiknek kegyelemben részesítését javasoljuk, 1963. április 1-én.”¹⁰⁰ Az 53 személyből hét esetben végül elvetették a szabadulás lehetőségét. Készült folytatólagos „feljegyzés azokról az elítéltekről, akiknek ügyét operatív értekezleten döntésre javaslom, 1963. április 2-án, valamint 9-én. Aláírást nem tartalmaz, hét személyre vonatkozott. Készült április 2-án és április 4-én ugyancsak folytatólagos „feljegyzés azokról az elítéltekről, akik az ellenforradalmi cselekményük mellett gyilkosság büntettét, illetve annak kísérletét is megvalósították”. Összesen harminchét személyre vonatkozott, közülük tizenegynél támogatták azt, hogy sza-

badulhassanak, az elutasítottak között volt Wittner Mária is. „Feljegyzés az ellenforradalmi bűncselekménnyel összefüggésben más büntettet is elkövetett elítéltekről, akiknek közkegyelemben való részesítése kizártnak tekinthető, 1963. április 13.” Negyvenkét elítélt büntetőperének elemzését tartalmazza.¹⁰¹

A vitás esetekben bizottsági többségi álláspontot alakítottak ki. A tvr. megszabta kereteken túl, egyes elítéltek esetében tárcabeli, igazgatási feladatokat végző bírók mondtak utóbb érdemi bírálatot büntetőítélkezést folytató társaik és a népbírók/ülnökök közös, tanácsként kihirdetett határozatairól, időnként felülbírálvá azoknak elretentő mértékét. Ötvenkilenc elmarasztaltnál javukra, s ekképp értékelték át a korábban, a megtorlás során velük szemben eljárók, jogszabályokkal fedett pártfeladatot teljesítők ítélkezési gyakorlatát.

9. Epilógusként

A három, 1956 utáni közkegyelmi tvr. hatálybalépésével a szabadságvesztésre ítélték közül 9156 – 1959-ben 3950, 1960-ban 593, míg 1963-ban 4123 – személy szabadult. A számok alapján azonban nem állapítható meg, hogy közülük hányan voltak azok, akik a megtorlással kapcsolatban lefolytatott büntetőeljárások során veszítették el szabadságukat. Az viszont rögzíthető, hogy a kegyelmi rendelkezések nem valamennyi 1956-os elmarasztalt számára teremtették meg a szabadulás lehetőségét, sokan hosszú-hosszú éveket tölthettek még celláikban. „Ez volt a fájdalmasan gyenge pontja az egyébként valóban széles körű politikai amnesztiának”¹⁰² – írta Sipos Levente. Több volt annál, nem csupán gyenge pontja, hanem igazságtalan volt. De hát amilyen volt a rendszer, olyan volt a büntetőbíráskodása, nem lehetett ezért más a kegyelmi intézkedése sem.

Az előbbiekből kitűnik, hogy a börtönbe vetetteknek több mint háromnegyedét, esetenként még ennél is többet, majd a kegyelmekkel érintettek meghatározott részét a munkások és parasztok alkották. A honi börtönvilág mind 1956 ősze előtt, mind utána jórészt őket tömörítette celláiban. A *Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány*t nem a magyar nemzet választotta, tagjait Moszkvában jelölték ki, idegen fegyverek juttatták hatalomra. A bábkormány – hathatós táborbeli támogatással – nem tért le a Rákosi s Gerő választotta útról, ezért „a kádári megtorlás nem volt más, mint a Rákosi-féle rendszerű retorziók rémséges restaurálása”.¹⁰³ Munkások és parasztok fent, munkások és parasztok bent. A kormány elnevezése s a büntetés-végrehajtásának celláiban őrzött személyek, valamint az internáltak társadalmi összetétele egybeesgett. Miért lett volna más?

ZINNER, TIBOR

Begnadigungsmaßnahmen zwischen 1945 und 1963, unter besonderer Berücksichtigung der inoffiziellen Begnadigungen von 1955–1958 und der allgemeinen Begnadigung von 1963
(Zusammenfassung)

In Ungarn wurden ab 1945 zunächst gezielt Personen und dann die zivile und militärische Strafjustiz in großem Umfang eingesetzt, nicht nur zur Beilegung politischer Kämpfe und zur Errichtung einer Einparteiendiktatur, sondern auch zur Erfüllung tagespolitischer Aufgaben. Das ungarische Strafvollzugssystem war mit der Zahl der unschuldig Inhaftierten überfordert. Ab Herbst 1955 durften mehr als 20 000 Häftlinge entgegen den gesetzlichen Begnadigungsmaßnahmen per Parteierlass ihre Zellen verlassen. Die während der Kádár-Repressalien

Verurteilten wurden durch zwei Teilamnestien und eine Generalamnestie freigelassen. Die Maßnahme vom März 1963 stand im Zusammenhang mit der internationalen Lage des Landes. Die Freilassung von Gefangenen, die zuvor zum Tode verurteilt, aber glücklicherweise begnadigt worden waren, brachte die gegen sie begangenen Straftaten ans Licht, die verheimlicht worden waren. Diejenigen, die nicht freigelassen wurden, hatten ihre Strafe vollständig verbüßt und fielen nicht unter die Begnadigung von 1970.

ZINNER, TIBOR

Pardon measures between 1945 and 1963, with special reference to the unofficial ones of 1955–1958 and the general one of 1963
(Abstract)

In Hungary, from 1945 onwards, first targeted persons and then the civil and military criminal justice systems were used on a massive scale not only to settle political struggles and establish a one-party dictatorship, but also to carry out day-to-day political tasks. The Hungarian penitentiary system was overwhelmed by the number of innocent prisoners. From the autumn of 1955, more than 20,000 prisoners were allowed to leave their cells by party decree, contrary to the pardon measures promulgated by

law. Those sentenced during the Kádár reprisals were released by two partial and one general amnesty. The March 1963 measure was linked to the country's international situation. The release of prisoners who had previously been sentenced to death but had fortunately been pardoned revealed the offences committed against them, which had been concealed. Those who were not released had served the full term of their sentences and were not covered by the 1970 pardon.

Jegyzetek

- ¹ A tanulmány a szerző korábban megjelent publikációjának némiképp eltérő változata. Vö. ZINNER Tibor: Munkások és parasztok: bent és fent, 1956–1963. In M. KISS Sándor – NAGYMIHÁLY Zoltán (szerk.): *Sorsok és horizontok. Tanulmányok a magyar forradalom hatvanötödik évfordulóján*. Budapest, 2021. RETÖRKI, 71–98. p. E sorok szerzőjét 1989 tavaszán nevezte ki a kormány a történetész tényfeltáró albizottság elnökének. Munkatársaimmal és a jogász albizottság tagjaival arra kaptunk megbízást, hogy tárjuk fel az 1945 és 1963 közötti törvénysértő büntetőperek hátterét. Olyan szakanyagokat készítsünk a törvényhozás számára, amelyek alapján semmissé nyilváníthatja a korábbi évtizedek százazreket sújtó ítéleteit. Munkánkat az iratörzök mellett azok is támogatták, akiknek erről az időszakról iratmások álltak rendelkezésükre. Közéjük tartozott új munkahelyem, a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának elnöke, dr. Szilbereky Jenő is. 1962-től az igazságügyminiszter első helyettese, majd államtitkár volt. 1963-ban ő felügyelte a tárcánál a közkegyelem lebonyolítását, másolatait átadta nyugállományba vonulásakor. Segítségével nyertem bebocsátást a helybéli titkos ügykezelésbe, valamint korábbi munkahelyének egyik irattára, a Legfőbb Ügyészség Büntetőügyek Irodájába is. A hivatkozott dokumentumok jórészt ezekből származnak.
- ² Az ideiglenes nemzeti kormány 285/1945. M. E. sz. rendelete a volt tanácsköztársaság alatti magatartás és az azóta baloldali (kommu-

- nista, szociáldemokrata, antifasiszta) meggyőződés és tevékenység miatt elítéltek illetve hátránnyal sújtottak rehabilitálásáról. (Elfogadva: február 15.) *Magyar Közlöny*, 1945. (február 27.) 7. sz. 1–2. p.
- ³ ZINNER Tibor: Büntetőjog és hatalom. *Múltunk*, 1998. 2. sz. 184. p. 6. jegyzet.
- ⁴ BACSÓ Ferenc – SZABÓ Imre – MIKOS Ferenc – NÉMETHY László – SZABÓKY Jenő (szerk.): *Az 1948. év hatályos jogszabályai*. I–II. k. Budapest, 1949. Grill, 941–951. p.
- ⁵ *Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye 1950*. Budapest, 1951. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 51–53. p.
- ⁶ *Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye 1953*. Budapest, 1954. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 14–15. p.
- ⁷ *Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye 1955*. Budapest, 1956. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 96–97. p.
- ⁸ ZINNER Tibor: *XX. századi politikai perek. A magyarországi eljárások vázlata 1944/1945–1992*. Budapest, 1999. Rejtjel Kiadó, 13–41. p.
- ⁹ RÉVAI Valéria (szerk.): *Törvénytelen szocializmus. A (Németh-kormány által kinevezett Történetész) Tényfeltáró Bizottság jelentése*. Budapest, 1991. Zrínyi Kiadó–Új Magyarország, 277–281. p.
- ¹⁰ Uo. 292–293. p.
- ¹¹ MNL OL M–KS 276. f. 53. csoport (cs.) 288. őrzési egység (ő. e.) 26–27. II./b. A belügyminiszter és a legfőbb ügyész javaslata az

- MDP PB 1956. május 24-i ülésére a még letartóztatásban lévőkre vonatkozó eljárásról, 1956. május 23.
- ¹² Legfőbb Ügyészség Büntetőügyek Irodája, 004283/1956. Jegyzőkönyv a Legfőbb Ügyészségen, a politikai elítéltek felülvizsgálatára alakult bizottság üléséről, 1956. június 15.
- ¹³ Uo. Jelentés a politikai elítéltek 1956. július 31. után tartott felülvizsgálatáról a megyei börtönökben és rabmunkahelyeken, 1956. szeptember 3.
- ¹⁴ Uo. A Szénbányászati Minisztérium minisztere első helyettesének, Kocsis Lajosnak levele dr. Non György legfőbb ügyészhez a csolnoki bányauzemet érintő rabszabadításokról, 1956. szeptember 11.
- ¹⁵ Uo. Jegyzőkönyv a Legfőbb Ügyészségen, a politikai elítéltek felülvizsgálatára alakult bizottság üléséről, 1956. június 15.
- ¹⁶ Uo. Jelentés a politikai elítéltek felülvizsgálatára alakult bizottság /albizottság:/ 1956. június 23-án tartott üléséről, 1956. június 30.
- ¹⁷ Uo. Jelentés a politikai elítéltek felülvizsgálatára alakult bizottság /albizottság:/ 1956. június 29-én tartott üléséről, 1956. július 2.
- ¹⁸ Uo. Jelentés a politikai elítéltek felülvizsgálatára alakult bizottság /albizottság:/ 1956. július 6-án tartott üléséről, 1956. július 9.
- ¹⁹ Uo. A Belügyminisztérium Katonai Elhárító Főosztályának jelentése a Vizsgálati Osztályán 1950. februártól 1956. szeptemberig tartott nem tárgyalagos vizsgálatok felülvizsgálatáról, 1956. szeptember 15.
- ²⁰ Uo. A Legfőbb Ügyészség irányelvei a felülvizsgáló bizottságok börtönviszonyokról szóló jelentéseinek összeállításához, 1956. október 5.
- ²¹ MNL OL XVIII–2–a. A NET határozatai, 19. doboz, 001-2/32/1956. In SIPOS Levente: Az 1963-as közkegyelem. *Múltunk*, 2012a. 2. sz. 172. p. Szemben Sipossal, hatályában nem tarthatták fenn 1961-ben az 1958. évi 39. tvr. 23. §-át, mert a vonatkozó, mindössze két paragrafust tartalmazó tvr. „az ügyvédi kamarai szervek tisztségeinek és tisztviselői létszámának megállapításáról” rendelkezett. Az eljárási kegyelmekhez semmi köze nem volt. *Magyar Közlöny*, 1958. (december 20.) 113. sz. 817. p.
- A szerző írása folytatása a két korábbi kegyelmi intézkedésről írott feldolgozásának. Vö. SIPOS Levente: Részleges közkegyelem 1959-ben és 1960-ban. In BARÁTH Magdolna – MOLNÁR Antal (szerk.): *A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére*. Győr–Budapest, 2012b. Magyar Országos Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára, 821–835. p.
- ²² A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1956. évi 16. számú törvényerejű rendelete a szabálysértések megállapításának rendjéről és egyes büntettek szabálysértéssé minősítéséről. *Magyar Közlöny*, 1956. (július 24.) 63. sz. 387–388. p.
- ²³ MNL OL XVIII–2–a–001–2–31, 32, 33. A NET 16. sz. határozata, Barcs Sándor példány. A NET megválasztotta a kegyelmezési bizottság tagjainak Barcsot, Gosztonyi Jánost és Kristóf Istvánt.
- ²⁴ Köztársaság Elnöki Hivatal Irattára. A NET rendeletei és határozatai. 1956. IV. negyedév. A NET elnöke s titkára a saját aláírásával hitelesítette a titkosított tvr.-t.
- ²⁵ Az 1955. évi 11. tvr. (1955. április 3.) és az 1956. évi 7. tvr. (1956. április 4.), valamint az 1956. évi 27. tvr. (1956. december 1.) és az 1957. évi 24. sz. tvr. (1957. április 1.).
- ²⁶ MNL OL XIX–B–1–az–13–3–H–1/1957 BM Bv. 1148. *Belügyminisztérium Büntetés-végrehajtás Parancsnokság I. sz. heti parancsa*, 1957. február 1. 13–3–H–1. 2. Felmentés, megbízás.
- ²⁷ Legfőbb Ügyészség Büntetőügyek Irodája, 004283/1956. A Legfőbb Ügyészség Politikai Főosztálya főosztályvezetőjének levele Kovács Gyula ezredeshez, a Belügyminisztérium Országos Büntetés-végrehajtás Parancsnokság parancsnokához a büntetésfélbeszakítással szabadított elítéltek büntetésfélbeszakítási idejének 1958. január 1-ig történő meghosszabbításáról, 1957. május 21.
- ²⁸ Uo. Kovács Gyula ezredesnek, a Belügyminisztérium Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokság parancsnokának utasítása valamennyi Országos, Megyei, Körzeti Börtön, Bv. Munkahely és Bv. Kórház parancsnokának a büntetésfélbeszakítással szabadított elítéltek büntetésfélbeszakítási idejének 1958. január 1-ig történő meghosszabbításáról, 1957. május 30.
- ²⁹ Uo. A Legfőbb Ügyészség Politikai Főosztálya főosztályvezetőjének levele Kovács Gyula ezredeshez, a Belügyminisztérium Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokság parancsnokához a büntetésfélbeszakítással szabadított elítéltek büntetésfélbeszakítási idejének 1958. január 1-ig történő meghosszabbításáról, 1957. december 4.
- ³⁰ Uo. Dr. Kovács Gyula csoportügyész feljegyzése a Legfőbb Ügyészség Politikai Főosztályának főosztályvezetője, dr. Rákos Ferenc részére a büntetésfélbeszakítással szabadított elítéltek büntetésfélbeszakítási idejével összefüggő panaszairól, 1957. december 22.
- ³¹ A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1958. évi 16. számú törvényerejű rendelete a büntető eljárás egyes rendelkezéseinek módosításáról. 23. § (1) bekezdés. *Magyar Közlöny*, 1958. (május 25.) 47. sz. 357. p. A súlyosítási tilalom feloldásánál szükségessé vált – nem kismértékben a nyugati világ éles kritikája miatt –, hogy az ügyész a vádlott terhére fellebbezzon.
- ³² SIPOS 2012a. 174. p.
- ³³ Az 1959. évi 12. sz. tvr. részleges közkegyelem gyakorlásáról. *Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye 1959*. Budapest, 1960. Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Titkársága kiadása, 117–118. p.; 1960 évi 10. sz. tvr. részleges közkegyelem gyakorlásáról és a közbiztonsági őrizet megszüntetéséről, 1960. április 1. *Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye 1960*. Budapest, 1961. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 87–88. p.; 1963. évi 4. sz. tvr. a közkegyelem gyakorlásáról, 1963. március 22. *Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye 1963*. Budapest, 1964. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 25–26. p.
- ³⁴ SIPOS 2012a. 180. p.
- ³⁵ ZINNER 1998. 204. p.; 1970. évi 7. tvr. a közkegyelem gyakorlásáról, 1970. március 25. *Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye 1970*. Budapest, 1971. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 57–58. p. (A csatlakozó végrehajtási utasítások nélkül.)
- ³⁶ A Legfőbb Ügyészség összefoglaló jelentése az 1970. 7. sz. törvényerejű rendelet végrehajtásáról, 1970. augusztus 5. In HORVÁTH Ibolya – SOLT Pál (a szerkesztőbizottság elnöke) – SZABÓ Győző – ZANATHY János – ZINNER Tibor (szerk.): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 1. (Iratok 1.)*, Budapest, 1992. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 745–754. p.
- Összesen 34 998 személyt érintett, végrehajtási kegyelmet 10 064 személy kapott, közülük a büntetés-végrehajtási intézetek celláiból 1878 szabadult, csökkentették büntetését 717 elítéltnak, akiket utóbb folyamatosan helyeztek szabadlábra. Miként oszlott meg a 10 064 végrehajtási kegyelmben részesített személy? Szabadságvesztésre 4030, a javító-nevelő munkára 4260, míg a pénzbüntetésre 2566 volt az elítéltek száma.
- Eljárási kegyelmben a rendőrség 1788, az ügyészség 9034, a bíróság 13 648 személyt részesített, összesen 24 470-et.
- Az 1970. március 25-én hatályba lépett tvr. végrehajtásáról készített ügyészégi jelentés nem részletezte azt, hogy a szabadult személyeket korábban milyen vádak alapján marasztalták el. Az ügyészségek vezetői részére tartott országos értekezleten is csupán annyi hangzott el a bevezetőben, hogy „most azonnal 1600–1800 fő fog szabadulni, folyamatosan pedig további 1000. A rehabilitáció viszont kb. 100–110 000 személyt érint.” Ez a kegyelmi intézkedés így nem csupán a büntetőbíráskodás, hanem a közigazgatás által sújtott valamennyi személyre is vonatkozhatott.
- ³⁷ MNL OL M–KS 288. f. 5/122. ö. e.; SIPOS 2012b. 826–831. p.
- ³⁸ Az Elnöki Tanács rendelete részleges közkegyelemről. Az Igazságügyminisztérium közleménye. *Népszabadság*, 1959. (április 3.) 78. sz. 3. p.
- ³⁹ MNL OL M–KS 288. f. 30/1959/1. ö. e. Az Igazságügyminisztérium jelentése a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának az 1959. évi 12. számú törvényerejű rendelet végrehajtásáról, 1959. április 23. In HORVÁTH Ibolya – SOLT Pál (a szerkesztőbizottság elnöke) – SZABÓ Győző – ZANATHY János – ZINNER Tibor (szerk.): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 4. (Iratok 4.)*, Budapest, 1995. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 987–990. p.
- ⁴⁰ MNL OL M–KS 288. f. 30/1959/1. ö. e. Az Igazságügyminisztérium jelentése a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának

- az 1959. évi 12. számú törvényerejű rendelet végrehajtásáról, 1959. július 21. (In *Iratok* 4. 992–994. p.)
- 41 MNL OL M–KS 288. f. 30/1959/1. ö. e. Az 1959. évi 12. számú törvényerejű rendelet végrehajtásáról a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottsága részére készült 1959. július 21-i I. M-jelentés kiegészítése, 1959. július 24.
  - 42 MNL OL M–KS 288. f. 30/1959/1. ö. e. Az Igazságügyminisztérium jelentése a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának az 1959. évi 12. számú törvényerejű rendelet végrehajtásáról, 1959. július 21. (In *Iratok* 4. 992–994. p.)
  - 43 MNL OL M–KS 288. f. 30/1959/1. ö. e. Az 1959. évi 12. számú törvényerejű rendelet végrehajtásáról a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottsága részére készült 1959. július 21-i I. M-jelentés kiegészítése, 1959. július 24.
  - 44 SIPOS 2012a. 175. p.
  - 45 Legfelsőbb Bíróság Titkos Ügykezelés 1959. El. XVI. C. 36/1. Az igazságügyminiszter, a belügyminiszter és a legfőbb ügyész 0042/1959. I. M. TÜK számú utasítása a részleges közkegyelem gyakorlásáról szóló törvényerejű rendelet végrehajtásáról, 1959. április 3–8. között. (In *Iratok* 4. 962–969. p.)
  - 46 Legfelsőbb Bíróság Titkos Ügykezelés. Nem iktatott. A Legfelsőbb Bíróság iránymutató állásfoglalása az 1959. évi 12. számú törvényerejű rendelet alkalmazása során felmerült vitás kérdésekben, 1959. június 15. (In *Iratok* 4., 972–974. p.)
  - 47 A Nemzeti Emlékezet Bizottsága (NEB) tényfeltárása: Pálházi Ferenc és társai büntetőperében ítélték el, 1934-ben született és szobafestő volt. https://perek56.hu/ords/f?p=1051:2:15843185877269::NO:RP;2:P2_PER_ID,P2_SZEMELY_ID:81524,81962.
  - 48 Legfelsőbb Bíróság Titkos Ügykezelés, T. 1959. El. XVI. C. 36/1. A részleges közkegyelem gyakorlásáról alkotott 1959. évi 12. számú törvényerejű rendelet végrehajtására alakult bizottság első üléséről készült feljegyzés, 1959. május 8. (Másodközlés: *Iratok* 4. 978–983. p.)
  - 49 Legfelsőbb Bíróság Titkos Ügykezelés, T. 1959. El. XVI. C. 36/2. A részleges közkegyelem gyakorlásáról alkotott 1959. évi 12. számú törvényerejű rendelet végrehajtására alakult bizottság második üléséről készült feljegyzés, 1959. május 18. (Másodközlés: *Iratok* 4. 986. p.)
  - 50 Az ún. '56-os büntetőperekben elítélt legismertebb személyeket, valamint Farkas Mihály volt honvédelmi minisztert nem javasolták egyéni kegyelemre.
  - 51 SIPOS 2012a. 163. p. 28. j.
  - 52 MNL OL XIX–E–1–z Igazságügyi Minisztérium, TÜK iratok. Dr. Ságvári Magda osztályvezető feljegyzése, 1965. június 18. In Mikó Zsuzsanna: *A terror hétköznapijai. A kádári megtorlás. 1956–1963.* Budapest, 2016. Libri Kiadó–Magyar Nemzeti Levéltár, 144. p.
  - 53 Lásd bővebben ZINNER Tibor: *Most akkor „vérbírók” voltak, avagy nem 1956 őse után?* (Kézirat. Készült a NEB megbízásából, 2021. megjelenés alatt)
  - 54 MNL OL M–KS 288. f. 4/31. ö. e.
  - 55 A Magyar Távirati Iroda közleménye az Elnöki Tanács részleges kegyelmi rendeletéről. *Népszabadság*, 1960. (április 1.) 78. sz. 8. p.
  - 56 Farkas Vladimir volt államvédelmi alezredest 1956. október 5-én tartóztatták le. A Legfelsőbb Bíróság 1957. április 13-án tizenkét évi börtönbüntetésre ítélte. 1960. április 1-jén egyéni kegyelemmel szabadult.
  - 57 MNL OL M–KS 288. f. 5/153. ö. e. 1959. október 20. 11. *Jegyzőkönyv az MSZMP PB üléséről, Kádár János első hozzászólása a törvényi rehabilitáció kereteinek bővítéséről készült előterjesztés vitája során*, 1959. október 20.
  - 58 Ennek állomása: Hruscsov bejelenti a hadsereg létszámának csökkentését; látogatása Indiában, Burmában és Indonéziában, majd Franciaországban.
  - 59 Vö. SIPOS 2012a. 163. p. 28. j.
  - 60 MNL OL M–KS 288. f. 4/33. ö. e. 7–12. *Jegyzőkönyv az MSZMP KB zárt üléséről, 1960. március 31. 4. napirendi pont. Biszku belügyminiszter előterjesztése hazánk felszabadításának 15. évfordulója alkalmából részleges közkegyelemre s annak vitája.*
  - 61 ZINNER Tibor: Egy részleges kegyelem hátteréhez. *História*, 1992. 1. sz. 22–24. p.
  - 62 MNL OL M–KS 288. f. 4/33. ö. e. 6. *Jegyzőkönyv az MSZMP KB zárt üléséről, 1960. március 31. 3. napirendi pont.*
  - 63 *Iratok* 1. 735–740. p. Az MSZMP KB által kiküldött bizottság elnökének, Biszku Bélának jelentése „A munkásmozgalmi emberek ellen” indított ügyekről. 1964. június 15. Örizzetbe vettek 881 személyt, akik közül 413 főt ítélték el. Az adat az 1949–1953 közötti időszakra vonatkozott. Torz, mert kimaradt belőle számos ártatlanul elítélt, így az évtizednél is többet cellákban töltő Demény Pál, a ki-végzett Radó Zoltán és még sokan mások is.
  - 64 ZINNER Tibor: A Kádár-uralom legtitkosabb törvénysértő testülete. *Jogtörténeti Szemle*, 2022. 4. sz. 24–31. p. DOI: <https://doi.org/10.55051/JTSZ2022-4p24>.
  - 65 BORHI László (szerk.): *Iratok a magyar–amerikai kapcsolatok történetéhez 1957–1967, Dokumentumgyűjtemény.* Budapest, 2002. Ister, 254. 284/1960 Sz. T. Zádor Tibor ideiglenes ügyvivő feljegyzése a Külügyminisztériumhoz a magyar–amerikai viszony időszzerű kérdéseiről, Washington, 1960. május 25.
  - 66 ZINNER Tibor: Az MSZMP mindmáig számba nem vett öröksége... In MEDGYESY Zsófia – PÁSZTI László (szerk.): „Emlékeztek róla, ha újra csatára keltek!” *Tanulmányok Hermann Róbert 60. születésnapja tiszteletére.* II. kötet. Budapest, 2023. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum–HM Zrínyi Nonprofit Kft.–Zrínyi Kiadó, 449–455. p.
  - 67 MNL OL XIX–A–2–q G–920/1957. A Belügyminisztérium II. Főosztály tervezete: az ellenforradalom vezető erői elleni harc további feladatai, 1957. május 15. In HORVÁTH Ibolya – SOLT Pál (a szerkesztőbizottság elnöke) – SZABÓ Győző – ZANATHY János – ZINNER Tibor (szerk.): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 2. (Iratok 2.)*, Budapest, 1993. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 760. p.
  - 68 MNL OL M–KS 288. f. 5/33. ö. e. 47–49. *Az MSZMP PB határozata, 1957. július 2. A testület 1964. április 14-i határozatával érvénytelenítette.* (In *Iratok* 1. 587–592. p.)
  - 69 MNL OL M–KS 288. f. 5/188. ö. e. 46–54. *Az MSZMP PB határozata a „belső reakció elleni harc” néhány kérdéséről, 1960. június 21.*
  - 70 MNL OL M–KS 288. f. 5/188. ö. e. 73. *A Belügyminisztérium és az MSZMP KB Adminisztratív Osztály jelentése a Politikai Bizottság-nak a belső reakció elleni harc néhány kérdéséről, 1960. június 15.*
  - 71 MNL OL M–KS 288. f. 5/188. ö. e. 31. Kiss Károly felszólalása az MSZMP PB ülésének vitája során, 1960. június 21.
  - 72 ZINNER Tibor: *A kádári megtorlás rendszere.* Budapest, 2001. Hamvas Béla Kultúrákutató Intézet, 438. p.; KAHLER Frigyes: *Joghalál Magyarországon 1945–1989.* Budapest, 1993. Zrínyi Kiadó, 96–97. p.
  - 73 MNL OL M–KS 288. f. 30/1958. 11. ö. e. 113–119. *Feljegyzés Marosán elvtárs részére az ellenforradalmi büntetőügyekről, 1958. október 9. (ZINNER 2001. 436. p.)*
  - 74 A törvénysértő pereket felülvizsgáló Tényfeltáró Kormánybizottság Történész Albizottságának elnöke, Zinner Tibor számára a Belügyminisztérium Állambiztonsági Operatív Nyilvántartója által közölt 1990 tavaszi adat. Sipos szerint „körülbelül 500 1956-os politikai fogoly részesült kegyelemben”. Vö. SIPOS 2012a. 175. p.
  - 75 SIPOS 2012b. 833–834. p. Az 1960. április 12-i jelentést utóbb újabbak követték, amelyek több mint 60, folyamatban lévő kegyelmi eljárásról tájékoztattak. Ez az együttes, félezerhez közelítő adat az 1989-es belügyi tájékoztatásban közölt számot nem kérdőjelezi meg. Az 1953 nyári, kora őszi megszüntetés után újból bevezetett internálás során, 1957 és 1960 között 12 479 személy volt eltérő ideig őrizetben Tökölön vagy Kistarcsán.
  - 76 MNL OL XIX–E–1–z Igazságügyi Minisztérium, TÜK iratok. Dr. Ságvári Magda osztályvezető feljegyzése, 1965. június 18. (In Mikó 2016. 144. p.; SIPOS 2012b. 834. p.) Az itt közölt 2759 javító-nevelő munkára elmarasztalt kegyelmet kapott adata eltér az 1965 nyáritól, ami szerint kevesebb, 2301 személy szabadult, noha később keletkezett a feljegyzés.

- ⁷⁷ KERTÉSZ Dezső – LITVÁN György: Váci börtönsztrájk, 1960. Viszsaemlékezések és dokumentumok. In Hegedűs B. András – Kende Péter – Litván György – RAINER M. János – S. VARGA Katalin (szerk.): *Évkönyv 4.* (1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézete) Budapest, 1995. 1956-os Intézet, 230. p.
- ⁷⁸ KERTÉSZ–LITVÁN 1995. 198. p. A Vácott őrzött elítéltek száma a kegyelmi intézkedések végrehajtása után 1039 volt 1960. április 11-én. (Vö. KERTÉSZ–LITVÁN 1995. 166. p.) Litván túlzó adatai szerint a létszám Vácott „másfél ezres” volt. Ha közel kétszáz elítélt személy szabadult, akkor nem lehettek 1039-en. (Uo. 198. p.) Mi több, ha a rabok 80%-a, azaz kb. nyolcszáz személy sztrájkolt, akkor a létszám nem lehetett eleve több 1200–1300 elítéltnél 1960. március végén. Közülük a kegyelmi intézkedéssel közel kétszáz elmarasztalt távozhatott a büntetés-végrehajtási intézetből.
- ⁷⁹ FÖLDES László: *A második vonalban.* Budapest, 1984. Kossuth Könyvkiadó, 278–279. p.
- ⁸⁰ ZINNER Tibor: *A kádári kegyelmezési politika és a váci sztrájk.* Budapest, 2020. (Kézirat. Készült a NEB megbízásából, 2020. Megjelenés alatt)
- ⁸¹ BORHI 2002. 339–343. p. 362/1962. Sz. T. Radványi János ügyvivő összefoglaló jelentése Péter János külügyminiszternek a magyar–amerikai kapcsolatok időszéri kérdéseiről: a magyar-kérdés és az általános amnesztia.
- Az Amerikai Egyesült Államok illetékes diplomatái 1962. szeptember 7-én közölték Radványi János washingtoni magyar ügyvivővel, hogy a kapcsolatok normalizálása megkezdődhet, ha – miután Kádár szerint 95 százaléka szabadult az ’56 miatt szabadságvesztés büntetésre ítéltnek – a börtönben lévő maradék 5 százalékot amnesztiában részesítik Budapesten. Cserébe a magyar-kérdést az ENSZ-ben tovább nem feszegetik, az nem lesz további naprendi pont.
- ⁸² Vö. SOMORJAI Ádám OSB – ZINNER Tibor: *Szeizmográf a Szabadság téren. Mindszenty bíboros levelezése az USA elnökeivel és külügyminisztereivel, 1956–1971.* Budapest, 2010. Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet.
- Az amerikai tárgyalófél, főként Harold C. Vedeler támaszkodhatott Mindszenty József bíboros érseknek, a budapesti követségen félrabságban, menedékben élő hercegprímásnak az amerikai vezetők-höz írott, a kádári megtorlásról tájékoztató s az azzal szembeni határozott fellépést szorgalmazó számtalan levelének tartalmára.
- ⁸³ Lásd az 1989. évi XXXVI, valamint a 2000. évi CXXX. törvényt. Ennek ellenére számos, ’56-ban történt szerepvállalás miatt különböző időtartamú szabadságvesztésre vagy halálra ítélt és ki is végzett személy esetében a bíróságok megtagadták a semmisségi igazolás kiadását a hozzátartozóknak. Ezért vált szükségessé a 2016. június 16-ától hatályos 2016. évi LVI. törvény kihirdetése. Lényege e felsőszintű jogszabálynak az – miként címe rögzíti –, hogy „2016. évi LVI. törvény az 1956. évi forradalom és szabadságharc utáni leszámolással összefüggő elítélések semmisségének megállapításáról szóló 2000. évi CXXX. törvénynek a semmisség igazolása iránti eljárás hatékonyabb működése érdekében szükséges módosításáról”. A törvényhozó kizárólagos jogkörrel a Kúriára ruházta a jogszabályban rögzítettek érvényre juttatását.
- ⁸⁴ SIPOS 2012a. 179. p. 67. j.
- ⁸⁵ MNL OL M–KS 288. f. 5/292. ö. e. 3. és 40–55. p. (melléklet: 57–59. p.). *Az MSZMP PB ülése, 1963. február 19.*
- ⁸⁶ MNL OL M–KS 288. f. 4/61. ö. e. 71–80. p. *Az MSZMP KB, Központi Revíziós Bizottság és Központi Ellenőrző Bizottság együttes ülése, 1963. március 8. Határozat közkegyelmi rendelet kibocsátására.*
- ⁸⁷ Dr. Szilbereky Jenő irathagyatéka. (Szilbereky hagyaték) *Jelentés a közkegyelem gyakorlásáról szóló 1963. évi 4. sz. tvr. 1. § /1/ bek. c/ pontja rendelkezésével kapcsolatos végrehajtás problémájáról, 1963. április 10.*
- ⁸⁸ Szilbereky hagyaték. *Feljegyzés azokról az elítéltekről, akik kegyelemben részesítését javasoljuk, 1963. április 1.*
- ⁸⁹ Szilbereky hagyaték. *Az Igazságügyminisztérium Felügyeleti Főosztály feljegyzése az ellenforradalmi bűncselekménnyel összefüggően más büntetett is elkövetett elítéltekről, akiknek közkegyelemben való részesítése kizártnak tekinthető, 1963. április 13.*
- ⁹⁰ MARIK Sándor: *Elégtétel Pócspestrinek.* Nyíregyháza, 2022. Feliciter Kiadó Kft., 2. bővített kiadás, 86. és 214. p.
- A Fővárosi Bíróság 1993. december 20-án hatályon kívül helyezte a Budapesti Büntetőtörvényszék mint rögtönítélő bíróság 1948. június 11-én kihirdetett jogerős, életfogytig tartó fegyházbüntetést tartalmazó ítéletét, és Som Istvánt bűncselekmény hiányában felmentette a felbujtóként elkövetett közérdekű üzem működésének megzavarása büntetéstől. Szabadságvesztését 1948. június 4. és 1956. augusztus 3. között töltötte, ekkor azt kegyelmi határozattal felfüggesztették 1957. július 1-jéig. A tanítót – mert tagja lett a helybéli nemzeti bizottságnak és elszavalta Arany János: Magányban c. költeményét az egyik ’56-os nagygyűlésen – ismét letartóztatták, 1957. március 29-én, előzetes letartóztatásba helyezték. Május 29-én elrendelték korábbi elmarasztalása további végrehajtását. Szabadult 1964. március 2-án.
- ⁹¹ Szilbereky hagyaték. *Folytatólagos feljegyzés azokról az elítéltekről, akik az ellenforradalmi cselekményük mellett gyilkosság büntetést, illetve annak kísérletét is megvalósították, 1963. április 2 és 4.*
- ⁹² Szilbereky hagyaték. *Folytatólagos feljegyzés azokról az elítéltekről, akiknek ügyét operatív értekezleten történő döntésre javaslom, 1963. április 2 és 9.*
- ⁹³ Szilbereky hagyaték. *Az Igazságügyminisztérium tájékoztatója a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa részére a közkegyelem gyakorlásáról szóló 1963. évi 4. sz. tvr. végrehajtásáról, 1963. május 7.*
- ⁹⁴ Itt kézzel, tollal utóbb odaírva: „A belügyminisztérium összesítése szerint 3490 személy szabadult a közkegyelmi rendelet alapján.” (Vö. MIKÓ 2016. 145. p.)
- ⁹⁵ Szilbereky hagyaték. *Az Igazságügyminisztérium tájékoztatója a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa részére a közkegyelem gyakorlásáról szóló 1963. évi 4. sz. tvr. végrehajtásáról, 1963. június 5. után.*
- ⁹⁶ Szilbereky hagyaték. *Az 1963. április 2-án készült összegzésben nevesített 133 elítélt személyi adatai, az elmarasztaló bíróságok nevei s ügyszámok, a minősítések, a jogerős büntetések és megjegyzések az ügyről.*
- ⁹⁷ Szilbereky hagyaték. *Az Igazságügyminisztérium tájékoztatója a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa részére a közkegyelem gyakorlásáról szóló 1963. évi 4. sz. tvr. végrehajtásáról, 1963. május 7.*
- ⁹⁸ MNL OL XIX–E–1–z Igazságügyi Minisztérium, TÜK iratok. Dr. Ságvári Magda osztályvezető feljegyzése, 1965. június 18. (In MIKÓ 2016. 144. p.)
- ⁹⁹ MIKÓ 2016. 145. p. A közkegyelemben részesültek közül azonnal szabadult, táblázat.
- ¹⁰⁰ Szilbereky hagyaték. *Feljegyzés azokról az elítéltekről, akik kegyelemben részesítését javasoljuk, 1963. április 1.*
- ¹⁰¹ Szilbereky hagyaték. *Folytatólagos feljegyzés azokról az elítéltekről, akik az ellenforradalmi cselekményük mellett gyilkosság büntetést, illetve annak kísérletét is megvalósították, 1963. április 2 és 4.*
- ¹⁰² SIPOS 2012a. 187. p.
- ¹⁰³ ZINNER 2001. 9. p.

Davidovics Krisztina*

A tájékozott beleegyezés magyar szabályozása a 20. században az orvos–beteg kapcsolat egyetemes fejlődési történetének tükrében

1. Bevezetés

A tájékozott beleegyezés (*informed consent*) jogintézménye az egészségügyben mára már hosszú múlttal rendelkező része a betegellátásnak. Ennek ellenére számos kérdést felvet mibenléte, lényegében minden közegben magyarázatra szorul pontos jelentése. A felmerülő kérdések jogosak, hiszen komplex, történetileg és kulturálisan is eltérő megközelítésekkel találkozunk egyes társadalmakban. A terminológiai egységesség megvalósulását tovább nehezíti, hogy az utóbbi évtizedekben egyre jelentősebb szerepet játszó adatvédelmi szabályozás is használja ezt a fogalmat, kapcsolódó, mégis érdemben eltérő tartalommal és céllal. Jelen tanulmány a tájékozott beleegyezés alatt azt a folyamatot érti, amely során az orvos a beteggel való kommunikáció (egyszeri vagy többszöri megbeszélés) révén tisztázza az egészségügyi beavatkozással kapcsolatos információkat, kockázatokat, esetleges alternatívák lehetőségeit és várható következményeit, tehát mindazokat a körülményeket, amelyek ismerete, megértése és mérlegelése szükséges ahhoz, hogy a beteg beleegyezését megadja egy adott beavatkozás elvégzéséhez. Ebben az értelmezési keretrendszerben a tájékozott beleegyezés az orvos–beteg kapcsolat meghatározó része, így megértéséhez és elemzéséhez ebből a tágabb szemszögből induló vizsgálódás indokolt.

A gyógyítással és az azt végző személyek, gyógyítók majd később orvosok és egyéb szakemberek feladatainak ellátásával kapcsolatos kérdések kutatása, szabályozása – a hippokratészi tradíció továbbélésének köszönhetően közismerten – az ókorig visszavezethető, dokumentált tör-

ténnel rendelkezik. Mindazonáltal tudományos bizonyítékok igazolják, hogy az orvoslás, a gyógyítás valamely formája – vélhetően valamely közösségi normához igazodva – már jóval korábban is megjelent az emberi társadalmakban.¹ Azaz az ókori görögök, köztük Hippokratész művein, illetve a neki tulajdonított írásokon túl számos forrás tanúskodik arról, hogy a társadalmi együttélés és fejlődés szerves részeként már nagyon korán megkezdődött a gondolkodás a gyógyítás módjáról és előírásairól, az orvos és a beteg közötti viszony mibenlétéről. Ez, az orvostudomány fejlődésére máig kiható építkezés aztán később a fokozatosan kialakuló formális szabályozásnak is meghatározó alapját képezte. Ebben a történeti folyamatban fontos szerep jut az orvos–beteg kapcsolat, azaz a két fél szerepe alakulásának.

Jelen tanulmány célja, hogy górcső alá vegye az orvos–beteg kapcsolat történeti fejlődése során a betegjogok, és ezek szerves részeként a tájékozott beleegyezés doktrínájának megjelenését, valamint a kapcsolódó jogi szabályozás kialakulásának egyes főbb csomópontjait, majd erre épülve a hazai szabályozás történetének értékelő bemutatását adja egyes rendelkezések vizsgálata mentén. Ebben kiemelt szerep jut a 20. század második felében megvalósult hazai jogalkotás, különösen a törvényi szintű szabályozás egyes elemeinek vizsgálata, amely betekintést enged a tájékozott beleegyezés hazai megvalósulásának kereteit, lehetőségeit dominánsan meghatározó összefüggésekbe.

Az orvos–beteg kapcsolat elemzésének megkezdése előtt fontos kiemelni, hogy a tájékozott beleegyezés kialakulási folyamatának és a vonatkozó szabályozás fejlődésének vizsgálata nehéz téma, hiszen végső soron emberekről beszélünk, akik akár orvosként, akár betegként igyekeznek a tőlük telhetőt megtenni. Mindkét fél a mindenkori történelmi körülményrendszer, továbbá társadalmi elvárások, hagyományok és szabályok adta keretek között tudja betölteni ezt a szerepét. Erre a determináltságra figyelemmel érdemes reflektálni a történeti áttekintés során is, ahogy Losonczi Ágnes sokat hivatkozott írásában részletes bemutatást ad a gyógyítás, az egészségügyi ellátás komplex problematikáiról, és benne az orvosok és a betegek kiszolgáltatottságáról.² Bár nehezen vitatható az orvos–beteg kapcsolatban a hatalmi dinamika meghatározó jellege és ebben a beteg nagyobb sebezhetősége, mégis fontos látni a kapcsolat összetettségét és benne mindkét fél szerepéből eredendő szükségszerűségeket is. Ennek megfelelően jelen vizsgálódásnak a célja a jelenségek és a szabályozási folyamat elemzése, megértése, nem pedig felelősök keresése. Ennek hangsúlyozása azért különösen jelentős, mert a tradíciók mellett a jogszabályok elemzése során elkerülendő az általános tendenciák bármelyik fél hibáztatásában konkludáló értékelése. Mindezen értelmezési tartomány mentén jelen tanulmány legfőbb törekvése a tájékozott beleegyezés vizsgálata kapcsán, hogy rávilágítson a közösségek (társadalmak) mindenkori informális és formális döntéseinek hatásaira, potenciális eredményeire, különös figyelemmel a jogi szabályozás szerepére és lehetőségeire, hozzájárulva ezzel a tárgykörrel való tudományos diskurzus árnyalt megközelítéséhez.

* Davidovics Krisztina PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Doktori Iskola; mesteroktató, Semmelweis Egyetem Egészségügyi Köszolgálati Kar, Egészségügyi menedzserképző Központ, Egészségpolitika, Finanszírozás és Rendszerfejlesztés Tanszék, ORCID: 0000-0001-6081-3028

2. Az orvos–beteg kapcsolat jellemzői a 20. század közepéig

Az orvos–beteg kapcsolat dinamikája a 20. század közepéig, illetve a második világháború végéig nem változott érdemben, és legfőbb jellemzője az ún. *paternalisztikus* (atyáskodó) személet maradt a kezdetektől.³ Történetileg ezt a megközelítést gyakran szokták a hippokratészi esküre is visszavezetni, a nyugati gondolkodásban való beágyazottságára, mai napig tartó – számos módosítása ellenére tovább élő – hagyományára tekintettel.⁴ És valóban, az eskü eredeti szövege, ahogy Hippokratész szakirodalom által sokat idézett egyéb írásai is, gondolatiságukban szorosan kapcsolódnak – történelmi és társadalmi beágyazottságukhoz igazodóan – a beteg infantilizálására épülő és az orvost mintegy a gondoskodó, mindentudó szülői pozícióba helyező koncepcióhoz.⁵ Ezen paternalisztikus kapcsolat lényege, hogy a kezelés menetének egyedüli meghatározója az orvos, és a beteg egyetlen kötelezettsége (és egyben joga is) a teljes és feltétlen engedelmeskedés, a doktor által előírtak maradéktalan betartása. Ebből következően a betegnek nincs joga vagy módja befolyásolni a kezelést, akár hozzászólni bármilyen beavatkozás indokoltságának mérlegeléséhez, hiszen a kiindulási alap, hogy nem rendelkezik sem releváns tudással, sem képességgel az állapotának javításával, egészségének megőrzésével, helyreállításával összefüggésben. Az orvos megfellebbezhetetlen tekintélye uralja a kezelés teljes folyamatát, és a beteg bármilyen aktív részvétele inzultusként, vagy elutasítandó, letörendő ellenállásként értelmezett jelenség, tulajdonképpen mindkét fél számára.⁶ Jay Katz sokat idézett megfogalmazása szerint ez az időszak a *beteg hallgatásának történeteként* összegezhető a kezeléssel való döntésben való részvétel tekintetében.⁷ A második világháborút követően, főként az ún. nürnbergi perek és az azok nyomán körvonalazódó új bioetikai elvek hoznak először érdemi változást az orvos–beteg kapcsolat alakulásában.

3. Változás az orvos–beteg kapcsolatban

A nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék által a háborús bűnösök felelősségre vonása érdekében lefolytatott perek vezettek az ún. *Nürnbergi Kódex* (Nuremberg

Code) kidolgozásához (1949), majd – erre épülve – több, ma is referenciapontként értelmezett dokumentum elfogadásához, mint az Orvosi Világszövetség (World Medical Association) ún. *Helsinki Nyilatkozata* (*Declaration of Helsinki*) (1964), vagy akár az amerikai ún. *Belmont Report* (*Belmont Report*, 1978).⁹ A háború feltárt bűntettei, különösen a koncentrációs táborokban fogvatartottakon embertelen módon és körülmények között végzett kísérletek közvetlen hatással voltak a szabályozásra. Ezek okán ugyanis egyértelművé vált, hogy megfelelő, emberi jogi szemléletű szabályozások rögzítése szükséges az emberi alanyok bevonásával lefolytatott orvosi biológiai kutatások, kísérletek esetében. Ezen törekvések máig emblematikus eredményei az itt említett dokumentumok, amelyek a nyugati típusú társadalmakban az orvos–beteg kapcsolat további fejlődését és ennek szerves részeként a *tájékozott beleegyezés* (*informed consent*) *doktrínájának* kialakulását alapjaiban meghatározták.¹⁰

A tájékozott beleegyezés ma ismert jogintézményének alapjait az orvos–beteg kapcsolat immanens elemeként az orvosi biológiai kutatások szabályozása, illetve az azok nyomán kialakuló társadalmi változások és tudományos diszkussziók teremtik meg. Ugyanakkor a koncepció modern kiteljesedésének elengedhetetlen lépése a kutatás mellett a betegellátás folyamatába való beillesztés is. A nemzetközi irodalomban már az 1960–1970-es évektől intenzíven zajlott a tájékozott beleegyezés intézményének elméleti kimunkálása. A kialakulási történet meghatározó tényezőinek azonosítása és megértése érdekében néhány fontos momentum jelentősége egyértelműnek látszik. A már említett világháborús bűntettek és további, etikai szempontból megkérdőjelezhető orvosi biológiai kísérletek rávilágítottak a problematika jelentőségére, ami részben az orvostársadalommal szembeni feltétlen bizalom megkérdőjelezése mellett elvezetett a vonatkozó bioetikai kérdéseknek a középpontba kerüléséhez.¹¹ Ezzel karöltve, főként a hatvanas évek amerikai polgárjogi mozgalmaitól elindított társadalmi és tudományos diskurzus eredményeként, az ún. nyugati világban megkezdődött számos, az önrendelkezéssel és az autonómiával kapcsolatos kérdéskör megvitatása, továbbá ennek nyomán felerősödött a társadalmi igény a vonatkozó jogok egészségügyben való érvényesítésére is.¹² Ezen folyamatok gyakorlatban bírósági perekhez vezettek, aminek révén a doktrína keletkezését egy konkrét ügyben (ún. *Salgo-perben*) 1957-ben hozott döntéshez szokás kapcsolni.¹³ Mindazonáltal a tájékozott beleegyezés értelmezésének, tartalmának, követelményeinek részletes kimunkálá-

Korányi Frigyes a klinikai betegágy mellett segédeivel és tanítványaival (1914)⁸

szége egyértelműnek látszik. A már említett világháborús bűntettek és további, etikai szempontból megkérdőjelezhető orvosi biológiai kísérletek rávilágítottak a problematika jelentőségére, ami részben az orvostársadalommal szembeni feltétlen bizalom megkérdőjelezése mellett elvezetett a vonatkozó bioetikai kérdéseknek a középpontba kerüléséhez.¹¹ Ezzel karöltve, főként a hatvanas évek amerikai polgárjogi mozgalmaitól elindított társadalmi és tudományos diskurzus eredményeként, az ún. nyugati világban megkezdődött számos, az önrendelkezéssel és az autonómiával kapcsolatos kérdéskör megvitatása, továbbá ennek nyomán felerősödött a társadalmi igény a vonatkozó jogok egészségügyben való érvényesítésére is.¹² Ezen folyamatok gyakorlatban bírósági perekhez vezettek, aminek révén a doktrína keletkezését egy konkrét ügyben (ún. *Salgo-perben*) 1957-ben hozott döntéshez szokás kapcsolni.¹³ Mindazonáltal a tájékozott beleegyezés értelmezésének, tartalmának, követelményeinek részletes kimunkálá-

sa egy hosszú – máig tartó – folyamat. Kétségtelen, hogy az amerikai bíróságok esetjoga alapvető szerepet töltött be ebben. Ennek keretében fogalmazódtak meg először többek között azok, a máig ható és alkalmazott standardok, amelyek mentén a tájékozott beleegyezés megszerzése során az orvosnak (egészségügyi szakembernek) mérlegelnie kell a beteg számára közvetítendő információ jellegét.¹⁴ Az európai folyamatok ehhez képest némileg eltolódva, de ugyancsak elindultak, majd az 1990-es évekre felgyorsultak.

4. A betegjogok megjelenése és a tájékozott beleegyezés doktrínája Európában

Az európai országok vonatkozásában a háborút követően intenzív jogalkotási folyamatok kezdődtek el, különösen – ugyancsak a háború utáni sokk feldolgozására való reflexióként – új, a békét propagáló szövetségek létrehozása, továbbá ehhez kapcsolódóan alapvető emberi jogi normák megfogalmazása keretében. Az *emberi jogok egyetemes nyilatkozatának* (*Universal Declaration of Human Rights*) az ENSZ közgyűlése általi elfogadása 1948-ban fontos alapköve, még ha nem is kötelező erővel bíró, mégis a nemzetközi jog részét képező alapvető dokumentuma.¹⁵ A folyamatnak fontos következő normája az *Európa Tanács emberi jogok európai egyezménye* (*European Convention on Human Rights*, 1950).¹⁶ Ez utóbbi szabályozás különösen jelentős, hiszen az aláíró országok vonatkozásában biztosítja az egyének számára a bírói úton való jogérvényesítés lehetőségét, tehát már kötelező normaként tette lehetővé a jogvédelmet a részes állam jogsértése esetén.¹⁷ Mindezen törekvések mellett, illetve talán azok ellenére, az orvos–beteg kapcsolat megítélésének újragondolása és ennek keretében a betegek tájékoztatásának, illetve a kezelésekhöz kapcsolódó döntésekbe való bevonásának szabályozása, explicit betegjogként való kidolgozása még váratott magára. Ahogy Lars Fallberg (Nordic School of Public Health) írásában találóan megjegyezte: „A tájékozott beleegyezés (informed consent) 80-as években szinte ismeretlen koncepciójára ma alapvető elvárásként tekintenek bármely jogszerűen működő egészségügyi szolgáltatást nyújtó intézményben. Mindazonáltal ez a közelmúltbeli fejlődés kihívást jelent a tradicionális gondolkodás számára.”¹⁸ Majd erre hivatkozva emeli ki a jogalkotásban résztvevők felelősségét abban, hogy az adott országban ténylegesen megvalósítható és ne mindössze a betegek autonómiáját elismerő nemzetközi emberi jogi egyezményekkel összhangban álló reformszabályozásokat alkossanak. Ez utóbbi esetben ugyanis, ahogy írja, nagy a kockázata annak, hogy az állampolgárok elégedetlenségéhez vezető üres ígéretek maradnak az új, haladó szellemű előírások.¹⁹ Fallberg ezen, a 2000-es évek elején publikált gondolatai több mint húsz év távlatából sem veszítettek érvényességükből. Bár mai szemmel nézve már akár meglepőnek is tűnhetnek ezek a megállapítások, az idézett gondolatokkal a szerző az 1990-es évek

Európáját átható, intenzív és ígéretes jogalkotási hullám eklatáns eseményeként számontartott ún. *Amszterdami Deklaráció* (*Declaration on the Promotion of Patients' Rights in Europe*) 1994-es elfogadásának nyomán elért eredmények elemzését vezeti fel.²⁰

5. Betegjogok és a tájékozott beleegyezés szabályozása Európában

Az egyes európai országokban a betegjogok szabályozásának kidolgozása az 1990-es években indult el és valósult meg. Ezen folyamat meghatározó állomása és egyben az egyes országok saját szabályozásának kidolgozásában egyfajta gyújtópontként is szolgáló esemény a már említett *Amszterdami Deklaráció* volt.²¹ Részben az addigi folyamatoknak köszönhetően, részben az amszterdami tanácskozás alapján megszületett deklaráció eredményeként az európai nemzetek többsége kidolgozta a saját elméleti-szakmai-jogi keretrendszerét, amelyik iránymutatást adott a gyakorlat számára. Ebben a folyamatba jól illeszkedő elemként a tájékozott beleegyezésre vonatkozó szabályozás kidolgozásának további meghatározó mérföldköve Európában annak alapvető emberi jogként való deklarációja. Ennek két, az európai és ezen belül a hazai szabályozási keretrendszer számára is meghatározó dokumentuma az Európa Tanács által 1997-ben Oviedóban elfogadott *Egyezmény az emberi lény emberi jogainak és méltóságának a biológia és az orvostudomány alkalmazására tekintettel történő védelméről* (*Oviedo Convention on Human Rights and Biomedicine*),²² valamint az *Európai Unió Alapjogi Chartája* (*Charter of Fundamental Rights of the European Union*, 2000).²³ A két szabályozás legfőbb érdeme, hogy emberi jogok sorába emelve és átfigoán, kötelező jelleggel rögzítik a tájékozott beleegyezés alapvető jogi követelményeit. A jogszabályok mellett a téma tudományos kutatása és a jogalkalmazási gyakorlat is jelentős szerepet játszott a jogintézmény fejlődésében.

A legtöbb nyugati típusú ország a leírt folyamatok keretében a történetileg hagyományosan domináns paternalista rendszer irányából igyekezett a páciensek minél intenzívebb bevonására épülő szemlélet felé mozdulni. Ennek egyik legmodernebb változataként a közös döntéshozatal (*shared decision making*) érdemi megvalósítása érdekében az egészségügyi beavatkozásról való döntést egy, a szakember és a páciens közötti, mindkét fél aktív részvételére épülő egyeztetési folyamatá törekedtek alakítani.²⁴ Fontos kiemelni, hogy a gyakorlati megvalósítás ugyan leginkább az 1990-es éveket követően jellemző, mondhatni új jelenség, mindazonáltal maga a koncepció, nevezetesen az, hogy egy paternalista alapú és a beteg alárendeltségére épülő beleegyezést a két fél közötti alkufolyamatá alakuljon, ahol mindkét szereplő tudásának fontossága és értéke elismerést nyer, már jóval régebb óta létezett.²⁵ Ennek azért is van jelentősége, mert a paradigmaváltás hátterében nem csupán a doktrína elméleti megjelenése, illetve a kapcsolódó társadalmi változások állnak, hanem a betegségstruktúra radikális változása is, ahogy azt Kovács

József – a tájékozott beleegyezés tárgykörét átfogóan tárgyaló kétrészes publikációjában – szemléletesen kifejti.²⁶ Ez az összefüggés úgy összegezzhető, hogy a tradicionális, paternalista típusú orvos–beteg kapcsolat jól tudott illeszkedni ahhoz a világhoz, amelyet fertőző (illetve nem fertőző, de döntően nem krónikus) betegségek uraltak, és amelyben a mindenkori technológiai fejlettség meglehetősen korlátozottá tette a gyógyítás lehetőségeit, továbbá amelyben szerkezeti sajátosságok okán vagy nem volt az embereknek orvosa, vagy ha volt, akkor az orvos nagyon is jól ismerte a páciensek (és családjuk!) életét, kórelőzményeit és értékrendszerét. Ehhez képest épp a múlt század közepétől jelentek meg és terjedtek el azok a gyógyszerek, oltások, valamint indult el a technológia maig tartó ugrásszerű fejlődése, továbbá számos országban az egészségügyi rendszer intézményesített megszervezése, amely körülményrendszer összességében gyökeres változást eredményezett. E változás lényege az egészségügyben úgy foglалható össze, hogy döntővé váltak a krónikus, évtizedeken át vagy akár egész életen át kezelést igénylő betegségek, valamint intézményesült és széles társadalmi rétegek számára elérhetővé vált az egészségügyi ellátás. Ezen folyamatok eredménye, többek között, hogy az orvos ma már nem vagy alig ismeri a betegét, sokszor a kezelés kapcsán találkozik vele először, azaz nem is képes (nem lehet képes) legjobb szándékai ellenére sem a paternalista típusú megközelítéssel a betegről rendelkezésre álló ismereteire épülve ellátni a feladatát. De emellett a páciensek oldalán is számos változást eredményezett a leírt folyamatok összessége. Már sokkal inkább elfogadott, hogy az emberek tudnak (tudhatnak) számos, a kezelésükhöz alapvető fontosságú információt, amivel az orvos nem rendelkezik. Ezen felül, a krónikus betegségek sajátosságaiból is adódóan, a szokásaik, hozzáállásuk, értékrendjük önmagában is meghatározó lehet a betegség lefolyásában, gyógyításában, amit a kezelést végző orvos ritkán vagy egyáltalán nem ismer, illetve kevésbé tud befolyásolni. Röviden, ezek azok az általánosan érvényes folyamatok, amelyek Európa-szerte elvezettek a közös döntéshozatal koncepciójához, ami lényegileg befolyásolja a tájékozott beleegyezés tartalmi megvalósulását. Mégis, a jogintézmény történeti fejlődése Magyarország esetében sajátosan alakult.

6. Az orvos–beteg kapcsolat és a tájékozott beleegyezés hazai szabályozása a második világháborút követően, 1997-ig

Nagyjából a második világháború végéig Magyarország többé-kevésbé ugyanazt az utat járta be, mint a többi európai ország, azaz a már leírt paternalista és az orvosok feladatára fókuszáló megközelítés uralta az orvos–beteg kapcsolatot, így a tájékozott beleegyezés még fogalmilag sem volt igazán értelmezhető. A háborút követően az első egységes, tartalmi szempontból átfogó egészségügyi törvényt 1972-ben fogadta el az Országgyűlés (1972. évi II. törvény az *egészségügyről*), addig az ágazathoz tarto-

zó egyes tárgykörökre külön szabályozások léteztek. Ezek közül az *orvosi rendtartásról* szóló 1959. évi 8. törvényerejű rendeletet érdemes kiemelni az orvos–beteg kapcsolat összefüggésében. Ez a szabályozás, ahogy címéből is adódik, az orvos által végzett tevékenységként szemlélve közelít az egészségügyi ellátás előírásainak rögzítéséhez. Ebben a szemléletben másodlagos szerepet játszik a beteg, illetve esetleges a szerepe, részvétele az ellátásban, annak inkább tárgya („elszenvedője”), mint alanya vagy aktív részese. A beteg legfontosabb dolga, hogy bizalommal forduljon az orvosához, és a panaszai, állapota, kórelőzménye, esetleges korábbi vizsgálatok vonatkozásában tájékoztassa őt. Mindazonáltal még az ellátási folyamat ezen elemeit is az orvos oldaláról rögzíti a szabályozás azzal, hogy ki kell kérdeznie a beteget, illetve mindent meg kell tennie a bizalmának megszerzése, fenntartása érdekében.²⁷ Természetesen a törvény effajta szövegezése a cím, a hatály és a szabályozás egésze alapján értelmezendő, mindazonáltal már önmagában a szabályozás illetén való megközelítése, ahogy az egyes rendelkezések is, jól mutatják az orvosközpontú megközelítés gyakorlatának jogszabályi leképeződését és egyben problematikáját. Ebben a viszonyrendszerben még a betegek aktivitása (pl. panaszok elmondása) is passzív tevékenységként jelenik (jelenhet) csak meg, amely során a kérdező orvos a tényleges aktor. Ezzel összhangban az orvos nem csupán az ellátás „ura” a választott terápiák, egyéb döntések vonatkozásában, hanem e tekintetben „kötelezettje” is.²⁸ Ennek szemléletes példája, hogy az egyik legfőbb kötelessége az orvosnak, hogy a gyógykezeléssel kapcsolatos minden szükséges utasítást megadja a beteg számára, amihez képest a tájékoztatási kötelezettség a beteg állapotát illetően jelenik meg, amitől indokolt esetben el lehet tekinteni.²⁹ A beteg kifejezett és írásbeli hozzájárulására csak egy speciális esetben, a kizárólag fekvőbeteg-gyógyintézetben elvégezhető műtét esetén jelenik meg, ami ezen beleegyezés nélkül nem hajtható végre, főszabály szerint.³⁰ Mindazonáltal közvetlen életveszély elhárítása és a beavatkozás műtét közben való kiterjesztése a beteg hozzájárulása nélkül is elvégezhető a vonatkozó kivételszabály értelmében.³¹

Az 1959-es törvényerejű rendeletet követően az *egészségügyről* szóló 1972. évi II. törvény ugyan – ahogy a címéből is egyértelmű – rendszerszerű megközelítéssel foglalja össze az ágazat szabályait, mégis a betegeknek az ellátásukkal kapcsolatos döntési jogait illetően számos elemében a korábbi rendtartás szabályait ismétli. Ennek megfelelően továbbra is az orvos uralja az orvos–beteg kapcsolatot, és egyben viseli a minden panaszra és tünetre kiterjedő, az orvostudomány adott állása alapján lehető legteljesebb – a gyógyíthatatlan beteg gyógykezelését is magában foglaló – ellátás kötelezettségét.³² A beteg ebből következően továbbra is döntően passzív szereplő, fő feladata az orvos által a gyógykezeléssel kapcsolatosan adott utasítások követése.³³ Mindazonáltal, még ha nyelvezetében a korábbi szabályokkal egybecsengő módon is, de megjelennek a tájékoztatáshoz való jog, illetve egyes beavatkozásokhoz való hozzájárulás egyes előírásai is. Ennek megfelelően a törvény értelmében az „orvosnak az általa kezelt beteget [...] a betegségről és a beteg állapo-

táról megfelelő módon tájékoztatni kell”.³⁴ Fontos azonban kiemelni, hogy az idézett szabály haladó szellemét és egyúttal gyakorlati alkalmazását erősen relativizálta a bekezdés utolsó, az ún. terápiás privilégium elvét rögzítő – és végül 1990-ben hatályon kívül helyezett – mondata, amely szerint az orvos indokolt esetben eltekinthetett ettől a tájékoztatási kötelezettségéről.³⁵ Azaz, a páciens megkérdezése, bevonása nélkül jogosult az orvos saját (legjobb) belátása szerint dönteni a terápiás kérdésekben, és még az is az ő mérlegelési körébe tartozik, hogy mely esetekben indokolt ezzel élnie. Kifejezett, írásbeli hozzájárulás ezen törvény alapján a kizárólag fekvőbeteg-intézetekben elvégezhető műtéti beavatkozások mellett a műtétnek minősülő vizsgálati, valamint a beteg életét veszélyeztető vizsgálati vagy gyógyító eljárásokhoz kapcsolódik.³⁶ Ezen ellátási tevékenységek, beavatkozások elvégzéséhez a beteg „előzetes felvilágosítása és hozzájárulása” szükséges.³⁷ Az 1959-es szabályhoz hasonlóan, az említett törvényi rendelkezések is kivételként jelenítik meg a közvetlen életveszély elhárításához szükséges, valamint a műtét során indokoltá váló további (az eredeti beavatkozás kiterjesztését jelentő) műtétet, így ezekben a nevesített esetekben nem szükséges a hozzájárulás beszerzése.³⁸ További, speciális hozzájárulási tárgykörként szerepelnek az ún. új (kellő tapasztalat vagy tudás hiányában fokozott kockázattal járó) eljárások alkalmazásához, a szervátültetéshez és az orvosbiológiai kutatáshoz kapcsolódóan szükséges beleegyezési kötelezettséget előíró szabályok.³⁹

A fent elemzett jogszabályok egyértelműen a tradicionális, paternalista szemléletet tükrözik, amelyben a beteggel való kommunikáció célja és lényege a kezelés orvosi szempontú sikerességének előmozdítása, a döntési folyamatba való bevonás, a beteg autonómiájának érvényesülése ebben nem, pontosabban alig játszik szerepet.⁴⁰ Azonban fontos annak kiemelése is, hogy problematikusságuk ellenére, ezen szabályok nem jelentették – bizonyos limitációk mellett – a betegek tájékoztatással és beleegyezéssel kapcsolatos jogainak teljes hiányát, illetve érvényesíthetőségének lehetetlenségét.⁴¹ Mindazonáltal kétségkívül nem is támogatták a társadalom szemléletformálását és a mindennapi gyógyítási gyakorlat megváltozását, ahogy a betegek jogainak érvényesítését segítő szabályozási eszközök sem jelennek meg ezekben a normákban. Ennek megfelelően, sem a betegek, sem az orvosok számára nem hordozott olyan üzenetet a szabályozás, ami egy kölcsönös együttműködésen alapuló partneri kapcsolat irányába mutatott volna. Nem volt olyan eleme, amely támogathatta volna az emberek tudatosságának növelését az egészségükkel és erre vonatkozó jogaikkal, illetve önmagukért való felelősségükkel kapcsolatban. Ugyanígy, nincs olyan passzus, amely az orvosokról levette volna az illuzórikus mindentudás terhét, egyben felelősségét, továbbá a szinte korlátlan és indokolatlan döntési hatalmat (kötelezettséget!) is a betegek fölött. Összességében, a háború lezárását követően Magyarország elszakadt a Nyugaton egyre jellemzőbbé váló fejlődési folyamatból a tájékozott beleegyezés doktrínája vonatkozásában, és a korábbi paternalista hagyományok további, jogszabályi szintű megerősítésének útján haladt tovább, mindkét fél – em-

lített – kiszolgáltatottságának rendszerszintű rögzítésével. Ez *explicit* szabályozás formájában csak az 1989-es rendszerváltozást követően majdnem tíz évvel változott meg, 1997-ben, az egészségügyről szóló törvény elfogadásával.

7. A betegjogok deklarálása az egészségügyi törvényben

Az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény alapvető újdonságokat hozott a betegekre vonatkozó előírások tekintetében. Az azóta sokszor módosított, de még ma is hatályos törvény teremtette meg a betegjogok tételes, katalógusszerű szektorális szabályozását a magyar jogrendszerben.⁴² Ez a törvény, számos progresszív jogintézményével és betegközpontú szemléletével korszerű szabályozást jelentett, és tulajdonképpen jelent ma is, minden releváns európai norma viszonylatában is.⁴³ Talán épp ez is a legsérülékenyebb pontja, hiszen nem szerves fejlődés eredményeként jött létre, hanem egyfajta szabályozási transzplantációként a kor létező haladó mintái átvételének eredménye lett.⁴⁴ Kodifikációs értelemben is jelentősége van ennek a jellemzőnek, hiszen az addig alapvetően alkotmányos alapokon nyugvó (az élethez és emberi méltósághoz való joghoz kapcsolódóan) polgári jogi megközelítésű (személyhez fűződő jogok sérelmének széles értelmezési lehetősége alapján való) igényérvényesítésre épülő megközelítést váltotta fel a betegjogok tételes deklarációja és egyben az egyes jogintézmények kapcsán a követelmények megfogalmazása.⁴⁵ A törvény egészét áthatja a betegjogi szemlélet, amelyet jól tükröz, hogy a beteg emberi méltóságának, önrendelkezési és egyéb jogainak kiemelt jelentőségét rögzíti a törvény a célok meghatározása mellett, alapelvi szinten is.⁴⁶ Ugyanezen megközelítést tükrözi, hogy a törvényben a tartalmi szabályok a betegek jogainak felsorolásával, majd ezek tételes kibontásával kezdődnek. A betegjogok keretében jelenik meg a tájékozott beleegyezés jogintézménye, elsődlegesen az önrendelkezési jog és a tájékoztatáshoz való jog szabályozásához kapcsolódóan.⁴⁷

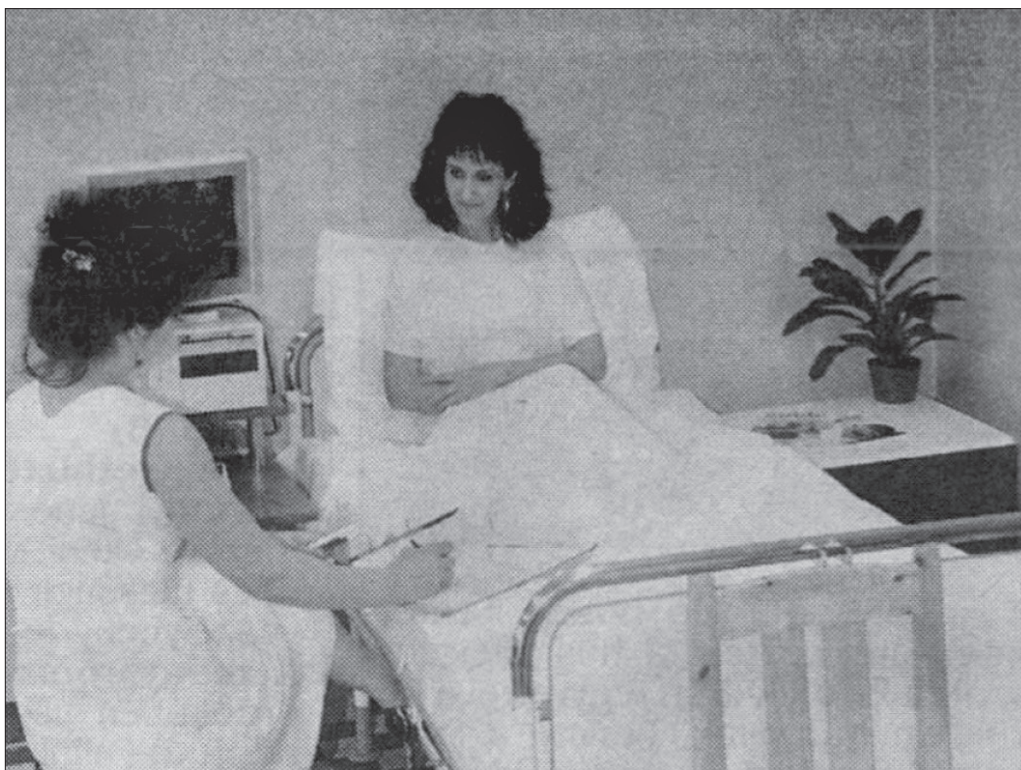
A tájékoztatáshoz való jogot a jogalkotó meglehetősen tágan értelmezve fogalmazza meg. Elsődlegesen és általános keretként rögzíti a szabály, hogy a beteg teljes körű és egyéniesített tájékoztatásra jogosult, számára érthető formában, életkorára, ismereteire, személyes igényeire figyelemmel biztosítva az információkat.⁴⁸ Majd ezt követően tételesen felsorolja a törvény, hogy mire kell a tájékoztatás során kitérni, ami röviden úgy összegezhető, hogy a beteget tájékoztatni kell az állapotáról és az ennek alapján javasolt vizsgálatról, beavatkozásról (beleértve annak mi-benlétét, elvégzésének és elmaradásának várható előnyeit és kockázatait, továbbá az alternatív eljárások lehetőségeit); továbbá az ellátás folyamatáról és várható kimenetéről.⁴⁹ Fontos eleme a tájékoztatásnak, hogy a számára biztosított döntés jogáról is tájékoztatni kell a beteget.⁵⁰ Ezen felsorolás a törvény elfogadása óta érdemben változatlan módon gyakorlatilag mindazt tartalmazza, amit a tájékozott beleegyezés doktrínájához kapcsolódóan a

nemzetközi, illetve a jelen tanulmányban is említett európai szabályozások is megfogalmaznak követelményként a tájékoztatás vonatkozásában. További, a beteg autonómiájának tiszteletben tartását tükröző rendelkezés a tájékoztatásról való lemondás joga, ami alól csak az jelent kivételt, ha a betegsége természetét ismernie kell mások egészsége veszélyeztetésének elkerülése érdekében.⁵¹ Ez a szabály teremti meg a terápiás privilégium elve kapcsán a korábbi szabályozáshoz kapcsolódóan leírt gyakorlat meghaladásának lehetőségét azáltal, hogy explicit a beteg kezébe adja a tájékoztatásról lemondást jelentő döntést. A törvény kodifikációs megoldásának jellemzőjeként érdemes még kiemelni, hogy az egyes betegjogok megfogalmazása összekapcsolódik az egészségügyi dolgozók jogainak és kötelezettségeinek rögzítésével. Ennek megfelelően a kezelőorvos vonatkozásában a szabályozás tájékoztatási kötelezettséget jelöl meg, és ennek keretében utal vissza a vonatkozó betegjogra, kiegészítve azt azzal, hogy a gyakoriságot a beteg állapotához igazítva kell megállapítani, és az orvos a töle elvárható ismeretek és legjobb tudása szerint, körültekintően és a beteg állapotára tekintettel köteles tájékoztatni.⁵² Itt jelenik meg még a kezeléssel kapcsolatos információk jellegének további részletezése (pl. a mellékhatásokra, esetleges szövődményekre kiemelt figyelmet kell fordítani, vagy a szervadományozáskor a donor speciális tájékoztatása).⁵³ Emellett a megfelelő tartalmú, érdemi tájékozott beleegyezés szempontjából alapvető fontosságú elemként ugyancsak itt írja elő a törvény azt a követelményt, hogy meg kell győződni arról, hogy a beteg a tájékoztatást megértette, szükség esetén lelki gondozásáról is gondoskodni kell.⁵⁴ Végül kiemelendő, hogy a törvény azt is kifejezetten rögzíti, hogy az orvos szóbeli tájékoztatását nem válthatja ki előzetesen elkészített általános ismertetők átadása a betegnek.⁵⁵

A tájékoztatáshoz való joghoz szorosan kötődő, és a gyakorlatban össze is kapcsolódó jog, az önrendelkezési jog. A tájékozott beleegyezés sarokköve az egyén autonóm döntési joga a saját egészsége, betegsége, a testét érintő beavatkozások vonatkozásában. Ezt tartalmi szempontból legmarkánsabban a törvényben az önrendelkezési jog betegjogként való szabályozása ragadja meg. Ez lényegileg úgy ragadható meg, hogy a beteg joga eldönteni, hogy kéri-e az egészségügyi ellátást, ahogy az is, hogy annak során mely beavatkozásoknak kívánja alávetni magát és melyeket utasít vissza azzal, hogy ez utóbbit a törvényi korlátok mellett teheti meg.⁵⁶ Már ezen a ponton is egyértelműen látszik a tájékoztatáshoz való jog és az önrendelés elválasztásának elméleti volta, hiszen ezen bonyolult döntések meghozatalának meghatározó előfeltétele a szükséges információk, tudás megléte. Az önrendelkezési jog további kibontásaként rögzíti a törvény, hogy a betegnek joga a vizsgálatát és kezelését érintő döntésben való részvétel, valamint hogy – tételez kivételek mellett – minden beavatkozás feltétele a megtevesztéstől, fenyegetéstől és kényszerszertől mentes, továbbá megfelelő tájékoztatáson alapuló beleegyezés megadása.⁵⁷ A szabályozás fontos eleme, hogy a beleegyezés lehetséges módjait is tartalmazza a rendelkezés azzal, hogy esetenként kifejezetten meghatározott formaiságot és feltételeket ír elő.⁵⁸ Ezen

körben speciális szabályok vonatkoznak többek között az invazív beavatkozásokra, illetve azok előre nem látható és a beavatkozás közben felmerülő kiterjesztésére, továbbá az eltávolított sejt, szövet, szerv, testrész további felhasználására.⁵⁹ Ugyancsak szabályozott a helyettes döntéshozó megjelölése és ebből a körből való kizárás, ahogy a cselekvőképtelen személy esetében a beleegyezés jogának gyakorlása.⁶⁰ Vélelmezni kell a beleegyezést, ha a beteg nincs nyilatkozattételre alkalmas állapotban, és a helyettes döntéshozó megkeresése késedelemmel járna; valamint invazív beavatkozás esetén ehhez képest még további feltétel, hogy a késedelem a beteg egészségi állapotának súlyos vagy maradandó károsodásához vezetne.⁶¹ A beavatkozásba való beleegyezés mellőzhető akkor, ha elmaradása mások egészségét vagy testi épségét súlyosan veszélyeztetné (ideértve a 24. hetet betöltött magzatot is), vagy akkor, ha a beteg maga közvetlen életveszélyben van.⁶² Végül alapvető, ismét a beteg autonóm döntésének lehetőségét erősítő elemként említendő, hogy a törvény alapján a beleegyezés bármikor visszavonható.⁶³

Összességében elmondható, hogy az 1997. évi törvény esetében a szabályozás szintjén egyértelműen progresszív megközelítés szerint járt el a jogalkotó, ami meglehetősen ambiciózus vállalkozás volt az előzmények tükrében. Az újonnan rögzített kritériumok szinte tökéletesen leképezik a nemzetközi normákban megszokott követelményeket. Mindazonáltal a tényleges megvalósítás terén sok feladat maradt a rendszer szereplői számára. Különösen, hogy az új szabályozásban megjelenő, a betegjogok, beleértve a tájékozott beleegyezés jogintézménye vonatkozásában képviselt haladó szemlélet alapvetően nem rendelkezett társadalmi bázissal. Nem szervesen fejlődött, pl. közéleti és magán diskurzusok sorozatában, a közösségi igény az orvos–beteg kapcsolat átgondolását illetően.⁶⁴ Ebből következően a gyakorlati adaptáció számos kihívással szembesült. Ilyenként lehet kiemelni azt a kodifikációs munkálatok kezdetétől fogva megfogalmazott szakmai felvetést, hogy egy másik rendszer átvételének sikere, várható társadalmi elfogadottsága nem tekinthető adottságnak. Ennek legfőbb megnyilvánulása, amikor a szabályozás és a jogalkalmazás formálisan ugyan kapcsolódik (pl. dokumentációval igazolt a törvényi kötelezettségnek való megfelelés), de érdemét tekintve az írott jog és a valóság elválík egymástól.⁶⁵ Ez leginkább abban nyilvánul meg, amikor a beteg és az orvos közötti egyenlőtlenség és a kiszolgáltatottság valójában nem csökken, nem alakul ki az a környezet, amelyben bármelyik fél valós értelmét, jelentőségét látná a korábbi erősen paternalista rendszertől való tényleges eltávolodásnak. Végül mindez oda vezethet, hogy formálisan ugyan – az esetek többségében – valamilyen módon megfelelnek a rendszer szereplői a jogszabályi előírásoknak, de az új szabályozás „szelleme”, valódi céljai nem épülnek be, nem válnak az ellátás szerves részévé. Számos kritika fogalmazható meg ezen gondolatok mentén az 1997. évi törvény kapcsán.⁶⁶ Mindazonáltal számos érdeme is egyértelmű, hogy azt a vonatkozó szakirodalom is hangsúlyozza, hiszen fontos új szabályozási elemeket honosított meg a hazai jogrendszerben, és magát a betegjogok jelentőségének előtérbe

Betegtájékoztató az ezredfordulón⁶⁸

kerülését is megteremtette.⁶⁷ Az egy további kérdés, hogy a társadalom nem feltétlenül állt készen az új, a pácienseket autonóm cselekvőként az ellátásukban aktív szereplővé felhatalmazó szemlélet befogadására. Részben ezzel is összefüggő további folyamat, hogy a korábban említett közös döntéshozatali mechanizmus explicit módon szabályozási szinten még javaslatként sem merült fel a magyar jogrendszerben. Mindezeket túl az is élénk viták tárgyát képezhetné, hogy mi lenne ez ügyben, akár a jogalkotónak, akár más szereplőknek egyéni, közösségi, kormányzati, illetve társadalmi szinten a teendője. Az 1997. évi törvény mindezen dilemmákra nem ad választ, és további tárgyalása ezeknek már túl is mutat jelen tanulmány keretein, mindazonáltal megemlítésük indokolt. Ezen felvetések már a kodifikációs folyamat során is megjelentek a szakértők körében, így a tájékozott beleegyezés hazai szabályozási fejlődéstörténetében fontos adalékkal szolgálnak a kontextus megértéséhez.

8. Összegzés

Hosszú út vezetett a hagyományos orvos–beteg kapcsolat és ennek keretében a beteg szerepének újragondolása által a tájékozott beleegyezés doktrínájának megjelenéséig és jogi szabályozásának megvalósulásáig. Valójában az az igény, hogy a beteg váljon aktív részesévé a saját kezeléséről szóló döntéseknek, csak a második világháborút köve-

tően jelenik meg a nyugati világ gondolkodásában. Ennek megfelelően minden ország, így Magyarország is innentől számíthatóan foglalkozik aktívan a betegjogokkal és ezen belül a tájékozott beleegyezéssel kapcsolatban felmerülő etikai, jogi és szabályozási kérdések megválaszolásával. Ennek lényegi eleme, hogy a hippokratészi hagyományból táplálkozó, paternalisztikus megközelítést egyre inkább váltja fel a gyógyítást a felek közötti kölcsönös tiszteletre és együttműködésre épülő közös döntéshozatali mechanizmust feltételező folyamatként értelmező szemlélet. A nemzetközi folyamatokkal való összevetés jól mutatja a tájékozott beleegyezés jogintézményének fejlődési vonalát a hazai szabályozási történet három meghatározó egészségügyi törvénye. Míg az *orvosi rendtartásról* szóló 1959. évi 8. törvényerejű rendeletet alig biztosított érdemben teret a beteg számára (nem is volt címzettje), addig az *egészségügyről* szóló 1972. évi II. törvény már új szemlélettel közelített a beteg jogaihoz, még ha szövegezésében sok tekintetben az előzményszabályozást örökölte is át. Emellett ez utóbbi törvény már olyan alkotmányos és polgári jogi szabályozási keretrendszer részeként jelent meg, ahol a köztudatban kevésbé ismert módon, de adott volt a betegek jogainak érvényesítéséhez szükséges jogszabályi háttér. Mindazonáltal a társadalom szemléletének változásához jogszabályoknál többre van szükség, ahogy ezt a betegjogokat immáron deklarált formában rögzítő 1997. évi CLIV. törvénnyel kapcsolatos taglalt kihívások is érzékeltetik.

DAVIDOVICS, KRISZTINA

Die ungarische Regelung der informierten Zustimmung im 20. Jahrhundert im Lichte der universellen Geschichte der Entwicklung der Arzt-Patienten-Beziehung

(Zusammenfassung)

Die traditionelle Arzt-Patient-Beziehung und das damit verbundene Überdenken der Rolle des Patienten führten zur Entwicklung der Doktrin der Einwilligung nach Aufklärung und schließlich zu ihrer Etablierung in vielen Gerichtsbarkeiten. Das Bedürfnis, den Patienten zum Subjekt – und nicht zum Objekt – der Entscheidungen über seine eigene Behandlung zu machen, tauchte im Denken der westlichen Welt erst nach dem Zweiten Weltkrieg auf. Dementsprechend hat jedes Land, auch Ungarn, seine eigene Art und Geschichte, die seitdem in diesem Zusammenhang aufgekommenen ethischen, rechtlichen

und regulatorischen Fragen anzugehen. Ein entscheidendes Element ist, dass der in der hippokratischen Tradition verwurzelte paternalistische Ansatz zunehmend durch einen anderen ersetzt wird, der die Arzt-Patient-Beziehung als einen Prozess betrachtet, der einen Entscheidungsmechanismus voraussetzt, der auf gegenseitigem Respekt und Zusammenarbeit zwischen den Parteien basiert. Neben der Bewertung des internationalen Kontexts wird die Entwicklung der Gesetzgebung zur Einwilligung nach Aufklärung im Gesundheitswesen anhand der drei maßgeblichen sektoralen Gesetze in der ungarischen Geschichte deutlich.

DAVIDOVICS, KRISZTINA

Hungarian regulation of informed consent in the 20th century in the light of the universal history of the development of the doctor-patient relationship

(Abstract)

The traditional doctor-patient relationship and the rethinking of the patient's role in this context led to the evolvement of the doctrine of informed consent and, eventually, its establishment in many jurisdictions. The need for the patient to become the subject – instead of the object – of the decisions about their own treatment only appeared in the thinking of the Western world after the Second World War. Accordingly, every country, including Hungary, has its own way and history of addressing the ethical, legal, and regulatory questions that

have arisen in this regard since then. One determining element is that the paternalistic approach, rooted in the Hippocratic tradition, is increasingly replaced by another that views the doctor-patient relationship as a process that assumes a new decision-making mechanism based on mutual respect and cooperation between the parties. Along with the assessment of the international context, the development of the legislation regarding informed consent in healthcare is clearly shown by the three defining sectoral laws in Hungarian history.

Jegyzetek

¹ MAJOR, Ralph Hermon: *A history of medicine*. Springfield, Illinois, USA, 1954. Charles C. Thomas Publisher, Vol. 1, 4. p.; MAGNER, Lois N.: *A History of Medicine*. Boca Raton, USA, 2005. Taylor & Francis Group, 2nd ed. Chapter 1–2. DOI: <https://doi.org/10.1201/b14213>.

² LOSONCZI Ágnes: *A kiszolgáltatottság anatómiája az egészségügyben*. Budapest, 1986. Magvető Kiadó.

³ KATZ, Jay: *The Silent World of Doctor and Patient*. Baltimore and London, 2002. The Johns Hopkins University Press; KOVÁCS József: Az orvosi beavatkozásokba való „tájékozott beleegyezés” elve a modern orvosetikában. I. rész. *Lege Artis Medicinae*, 1993a. 6. sz. 590–597. p.

⁴ BLASSZAUER Béla: Az orvosi eskü. *Lege Artis Medicinae*, 2008. 5. sz. 358–359. p.

⁵ KOVÁCS 1993a. 590. p.; KATZ 2002. 4–7. p.

⁶ Önmagában már az is elgondolkodtató vonása a problematikának, hogy az orvos–beteg kapcsolat kifejezésben (a magyar mellett más nyelveken is) az orvos szerepel az első helyen. Emellett egy további – már nem minden nyelvben megjelenő – kihívás a „beteg” szó használata (pl. a páciens helyett), amely implicit felveti, felvetheti a teljes jogú részvétel lehetőségének megkérdőjelezhetőségét. Érdekes tény,

hogy hazánkban az elmúlt 30–50 év nem volt elegendő a páciens kifejezés közismertté és társadalmilag elfogadottá válásához.

⁷ KATZ 2002. 28. p.

⁸ Kép forrása: „Korányi Frigyes a klinikai betegség mellett segédeivel és tanítványaival. Közvetlen a háta mögött, az előtérben fia, Korányi Sándor áll, aki ebben az időben, amikor a kép készült, még a diagnosztika magántanára volt. Azon tanítványai közül, akik keresett és neves orvosokká lettek, a képen jól felismerhetők: Tótvölgyi Elemér (jobbrol a 2.) Bálint Rezső (j. a 10.) Kövesi Géza (j. a 14.)” *Az Érdekes Ujság*, 1914. (június 21.) 25. sz. 34. p., Arcanum Újságok.

⁹ L. The Nuremberg Code, from Trials of War Criminals before the Nuremberg Military Tribunals under Control Council Law No.10. Nuremberg. October 1946–April 1949. Washington, D.C.: U.S. G.P.O., 1949–1953.; The Belmont Report: Ethical Principles and Guidelines for the Protection of Human Subjects of Research. The National Commission for the Protection of Human Subjects of Biomedical and Behavioral Research. 1979.; World Medical Association Declaration of Helsinki. Ethical Principles for Medical Research Involving Human Subjects. 1964.

¹⁰ L. CZECH, Herwig – DRUML, Christiane – WEINDLING, Paul: Medical Ethics in the 70 Years after the Nuremberg Code, 1947 to the

- Present. *Wiener klinische Wochenschrift*, 2018. 130. (Suppl 3) 159–253. p. DOI: <https://doi.org/10.1007/s00508-018-1343-y>; MORENO, Jonathan D. – SCHMIDT, Ulf – JOFFE, Steve: The Nuremberg Code 70 Years Later. *Journal of the American Medical Association (JAMA)*, 2017. 318(9) 795–796. p. DOI: <https://doi.org/10.1001/jama.2017.10265>; EMANUEL, Ezekiel J: Reconsidering the Declaration of Helsinki. *Lancet*, 2013. 381(9877) 1532–1533. p. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(13\)62094-2](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(13)62094-2); MILLUM, Joseph – WENDLER, David – EMANUEL, Ezekiel J.: The 50th anniversary of the Declaration of Helsinki: progress but many remaining challenges. *JAMA*, 2013. 310(20) 2143–2144. p. DOI: <https://doi.org/10.1001/jama.2013.281632>; ADASHI, Eli Y. – WALTERS, LeRoy B. – MENIKOFF, Jerry A: The Belmont Report at 40: Reckoning With Time. *American Journal of Public Health*, 2018. 108,10 1345–1348. p. DOI: <https://doi.org/10.2105/AJPH.2018.304580>.
- ¹¹ FADEN, Ruth R. – BEAUCHAMP, Tom L. – KING, Nancy M. P: *A history and theory of informed consent*. New York, 1986. Oxford University Press, 86–88. p.
- ¹² FADEN 1986. 86–88. p.
- ¹³ Salgo v. Leland Stanford Jr. University Board of Trustees et al., 317 P. 2d 170 (Cal. Ct. App. 1957) <https://www.courtlistener.com/opinion/2619445/salgo-v-leland-stanford-etc-bd-trustees/>; elemzését I. KATZ 2002. 60–65. p.; KOVÁCS 1993a. 591. p.
- ¹⁴ Az ún. szakmai standard azt követeli meg, hogy azt a tájékoztatást adja az orvos, amit a legtöbb szakember hasonló esetben a szakma szabályai szerint nyújtana. Ehhez az orvosfókuszú megközelítéshez képest az ún. objektív standard alapján mindenről tájékoztatni kell, ami egy észszerűen gondolkodó ember számára a megalapozott döntés meghozatalához szükséges. Végül még ennél, a már a beteget bevonó szemléletnél is haladóbb irányt képviseli az ún. szubjektív standard, amely szerint az egyénre fókuszálva mindazt közölni szükséges, ami a beteg számára, sajátos helyzetére tekintettel fontos lehet, ami érdekelheti a döntés kapcsán. Vö. COCANOUR, Christine S: Informed consent – It's more than a signature on a piece of paper. *The American Journal of Surgery*, 2017. 214, 6. 993–997. p. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.amjsurg.2017.09.015>; KATZ. 2002. 60–82. p. (esetjogi példák elemzésén keresztül bemutatva); és KOVÁCS 1993a. 592–593. p.
- ¹⁵ UN General Assembly, Universal Declaration of Human Rights. United Nations 217 (III) A, 1948. Paris.
- ¹⁶ Council of Europe, European Convention on Human Rights, 1950. Rome.
- ¹⁷ Példaként a gyógykezelésbe való beleegyezés, életmentő, életfenntartó kezelések visszautasítása kapcsán a bíróság két eklatáns ügynek részletes elemzéséről I. Dósa Ágnes: *Összehasonlító egészségügyi jog – Orvostudományi kérdések jogi szemmel*. Budapest, 2012. Complex Kiadó, 174–189. p.
- ¹⁸ FALLBERG, Lars: Consequences of the Amsterdam Declaration – a Rights Revolution in Europe? *European Journal of Health Law*, 2003. 10(1), 5. p. DOI: <https://doi.org/10.1163/157180903772757812>.
- ¹⁹ Uo. 5–10. p.
- ²⁰ World Health Organization (WHO), A Declaration on the Promotion of Patients' Rights in Europe – European Consultation on the Rights of Patients, ICP/HLE 121, 1994. Amsterdam.
- ²¹ L. ehhez még Europe backs new declaration on patients' rights. *BMJ*, 1994. 308:997. DOI: <https://doi.org/10.1136/bmj.308.6935.997>; LEENEN, Henk J. J.: Patients' rights. *World Health*, 1996. 49(5), 4–5. p. <https://iris.who.int/handle/10665/330516>; Nys, Herman: Comparative Health Law and the Harmonization of Patients' Rights in Europe. *European Journal of Health Law*, 2001. 8(4), 317–331. p. DOI: <https://doi.org/10.1163/15718090120523628>.
- ²² Kihirdetve I. 2002. évi VI. törvény az Európa Tanácsnak az emberi lény emberi jogainak és méltóságának a biológia és az orvostudomány alkalmazására tekintettel történő védelméről szóló, Oviedo-ban, 1997. április 4-én kelt Egyezménye: Az emberi jogokról és a biomedicináról szóló Egyezmény, valamint az Egyezmények az emberi lény klónozásának tilalmáról szóló, Párizsban, 1998. január 12-én kelt Kiegészítő Jegyzőkönyve kihirdetéséről.
- ²³ Council of Europe, Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine, (ETS n°164), 4.IV.1997. Oviedo; Charter of Fundamental Rights of the European Union in: Consolidated Version of the Treaty on the Functioning of the European Union [2012] OJ C326/47.
- ²⁴ KATZ 2002. Chapter III–VII.; I. ehhez még SANDMAN, Lars – MUNTHE, Christian: Shared Decision Making, Paternalism and Patient Choice. *Health Care Analysis*, 2010. 18, 60–84. p. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10728-008-0108-6>; KUNNEMAN, Marleen – MONTORI, Victor M: When patient-centred care is worth doing well: informed consent or shared decision-making. *British Medical Journal Quality and Safety*, 2017. 26(7), 522–524. p. DOI: <https://doi.org/10.1136/bmjqs-2016-005969>.
- ²⁵ KATZ 2002. Chapter III–VII.
- ²⁶ KOVÁCS 1993a; KOVÁCS József: Az orvosi beavatkozásokba való „tájékozott beleegyezés” elve a modern orvostikában, II. rész. *Lege Artis Medicinae*, 1993b. 7. sz. 688–696. p.
- ²⁷ L. a 1959. évi 8. tvr. 4. §-át és a végrehajtási rendelet, a 8/1959. (XII. 31.) EüM rendelet 4. és 10. §-ának előírásait.
- ²⁸ L. különösen a 1959. évi 8. tvr. 3., 5. és 7. §-ának előírásait, valamint a végrehajtási rendelet, a 8/1959. (XII. 31.) EüM rendelet 6. §-ának szabályait.
- ²⁹ L. a 1959. évi 8. tvr. 4. §-át, és a végrehajtási rendelet, a 8/1959. (XII. 31.) EüM rendelet 9. §-át.
- ³⁰ Uo. 6. § (1) bekezdés.
- ³¹ Uo. 6. § (2)–(3) bekezdés.
- ³² L. a 1972. évi törvény 43. és 44. §-a szabályait.
- ³³ L. a 1972. évi törvény 45. § (2) bekezdésben foglaltak.
- ³⁴ L. a 1972. évi törvény 45. § (1) bekezdését.
- ³⁵ A mondat az 1990. évi XXII. törvény 35. § (1) bekezdés a) pontja alapján 1990. március 15-től került ki a törvényből. L. ehhez TÖRŐ Károly: Orvosi tájékoztatási kötelezettség. In ÁDÁM György (szerk.): *Egészségügyi jogi kézikönyv*. Budapest, 1990. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 47–50. p.; valamint ÁDÁM György: Hozzájárulás az orvosi beavatkozáshoz. *Lege Artis Medicinae*, 1991. 2. sz. 53. p.; KOVÁCS 1993b. 695–696. p.; SÁNDOR Judit: *Gyógyítás és ételkezés – orvosi „műhiba-perek” Magyarországon*. Budapest, 1997a. Medicina Könyvkiadó, 175–181. p.
- ³⁶ L. a 1972. évi törvény 47. § (3)–(4) bekezdést és a 48. § szabályait. L. ehhez: TÖRŐ Károly: Hozzájárulás az orvosi beavatkozáshoz. In ÁDÁM György (szerk.): *Egészségügyi jogi kézikönyv*. Budapest, 1990. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 40–47. p.; SÁNDOR 1997. 149–174. p.; SÁNDOR Judit: Hogyan érvényesülhet a hozzájárulás elve a magyar egészségügyi rendszerben? *Lege Artis Medicinae*, 1994. 1. sz. 84–87. p.
- ³⁷ L. a 1972. évi II. törvény 47. § (3) bekezdését.
- ³⁸ Uo. (4) bekezdés.
- ³⁹ L. a 1972. évi II. törvény 44. § (1)–(2) bekezdéseit, és az 50. § (1) bekezdés c) pontja, továbbá a 68/A. § (3) bekezdés szerinti szabályokat. L. ehhez ÁDÁM 1991. 53. p.
- ⁴⁰ ÁDÁM 1991.; KOVÁCS 1993b.
- ⁴¹ Jelen tanulmány keretein túlmutat a tájékoztatással, a beavatkozásba való beleegyezéssel, illetve az önrendelkezéssel kapcsolatos jogérvényesítési lehetőségek elemzése. Mindazonáltal megjegyzendő, hogy bár hagyományosan az 1997. évi törvényt tekintik az említett betegjogok megalapozójának, valójában ezek már korábban is a magyar jogrend részei voltak. Ennek megfelelően releváns bírói gyakorlat ismert pl. a tájékoztatás megfelelő volta kapcsán az 1972. évi törvény vonatkozásában is. Kétségtelen azonban, hogy a hazai szabályozási hagyományok alapján elsődlegesen az alkotmányos alapjogok (emberi méltósághoz való jog) mentén a polgári jog személyhez fűződő jogokra vonatkozó szabályai szerint volt lehetőség ezen jogok érvényesítésére az egészségügyi törvény előírásaihoz kapcsolódóan. L. ehhez például Dósa Ágnes: *Az orvos kártérítési felelőssége*. Budapest, 2010. HVG-ORAC, 188–189., 237–241.,

- 243–244. p.; SÁNDOR 1994. 84. p., SÁNDOR 1997a. 181–184., 203–210. p.
- ⁴² SÁNDOR Judit: A betegek jogainak kodifikálásáról. *Fundamentum*, 1997b. 1. sz. 87–100. p.; KOVÁCS József: A betegjogok helyzete a bioetika szemszögéből. In BORZA Beáta (szerk.): „Beteg vagy egészségügy.” *A betegjogok helyzete egy átalakuló rendszerben, avagy kinek fontos a beteg?* Budapest, 2012. Alapvető Jogok Biztosának Hivatala (konferenciakiadvány), 69–94. p.; DÓSA 2010. 190–192. p.
- ⁴³ KOVÁCS 2012. 73–74. p.
- ⁴⁴ SÁNDOR 1997b. 89. p.; KOVÁCS 2012. 73. p.
- ⁴⁵ SÁNDOR 1997b. 87. p.
- ⁴⁶ L. 1997. évi törvény 1. § c) pontját és 2. § (1) bekezdését.
- ⁴⁷ Az elméleti megközelítésben az önrendelkezés egyik speciális formájaként, illetve a döntési jog határainak rögzítéseként is értelmezhető az ellátás visszautasítása, ami önálló betegjogként jelenik meg a törvényben, valamint további részletszabályok végrehajtási rendeletben. Bár a részletes bemutatás meghaladja jelen tanulmány kereteit, annyit azért fontos ehelyütt is megjegyezni, hogy ezen szabályok megjelenése a törvényben alapvető fontosságú, és a nemzetközi irodalomnak, gyakorlatnak szerves elemeként értelemszerű és sok tekintetben hiánypótló része volt az 1997. évi törvény kodifikációs törekvéseinek. Vö. SÁNDOR 1997b. 96–97. p.; KOVÁCS 2012. 85–87. p.
- ⁴⁸ L. 1997. évi CLIV. törvény 13. § (1) és (8) bekezdést.
- ⁴⁹ L. uo. (2) bekezdést. Érdemes megjegyezni, hogy a törvény – egy 2019-es módosítás óta – jelzi, hogy a tájékoztatás nem azonos a beteg személyes adatainak kezelésével kapcsolatos információk át-

adásával, azon felül kell az állapotáról és a kezeléssel kapcsolatos releváns kérdésekről megfelelő tájékoztatást kapnia. A szabályozás tehát – a vonatkozó irodalommal összhangban – deklaráltan elkülöníti az adatvédelmi szabályok által is ismert és elvárt beleegyezést (amit gyakran ugyancsak *informed consent* kifejezéssel jelölnek) az egészségügyi beavatkozáshoz kapcsolódóan elvárt tájékoztatáson alapuló beleegyezéstől.

- ⁵⁰ L. 1997. évi CLIV. törvény 13. § (2) bekezdés e) pontját.
- ⁵¹ Uo. 14. § (1) bekezdés.
- ⁵² Uo. 134. § (1) bekezdés és 135. § (1) bekezdés.
- ⁵³ Uo. 134. § (4) bekezdés és 135. § (2) bekezdés.
- ⁵⁴ Uo. 135. § (2) bekezdés.
- ⁵⁵ Uo. 134. § (3) bekezdés.
- ⁵⁶ Uo. 15. § (1)–(2) bekezdés.
- ⁵⁷ Uo. 15. § (3) bekezdés.
- ⁵⁸ Uo. 15. § (3a), (4)–(5) bekezdés és 16–19. §.
- ⁵⁹ Uo. 18–19. §.
- ⁶⁰ Uo. 16. § (1) és (6) bekezdés.
- ⁶¹ Uo. 17. § (1) bekezdés.
- ⁶² Uo. (2) bekezdés.
- ⁶³ Uo. 15. § (6) bekezdés.
- ⁶⁴ SÁNDOR 1997b. 89. p.; KOVÁCS 2012. 73. p.
- ⁶⁵ KOVÁCS 2012. 73–74., 79–80. p.
- ⁶⁶ Vö. KOVÁCS 2012.
- ⁶⁷ Vö. KOVÁCS 2012.
- ⁶⁸ Kép forrása: Európai uniós képzések betegjogi képviselőknek. *Hírhöző*, 2001. (október 18.) 42. sz., Arcanum Újságok.

Dorang Zsanett*

A bűnhalmazat jogintézménye a 19. században

1. Bevezetés

A magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről szóló 1878. évi V. törvénycikk (a továbbiakban: *Csemegi-kódex*, Btk.) VIII. Fejezete szabályozta a bűnhalmazat jogintézményét, és a fejezet is ezt a címet viselte. A *Csemegi-kódex*, bár az akkori uralkodó álláspontot kívánta követni – amely már önmagában is hatalmas kritikát váltott ki a német jogirodalomban, ahol a *Büntető Törvénykönyv* azonos nézetten alapult –, de ezen tant nem sikerült következetesen végigvinni a szabályozás során a 96. §, vagyis az anyagi halmazat tekintetében. A 95. § az alaki, vagy más néven az eszmei halmazat fogalmát tartalmazza – a mai halmazatra vonatkozó tudásunktól eltérően –, valamint pontatlan megfogalmazással, amely jogértelmezési kérdéseket és így eltérő jogalkalmazási gyakorlatot eredményezett, nemcsak az alsóbb bíróságokon, de a Kúria gyakorlatában is.¹

A tanulmány célja, hogy bemutassam a bűnhalmazat szabályozásával kapcsolatos ellentmondásokat, értelmezésével összefüggésben felmerült kérdéseket. Ehhez szükséges a 95–96. §-nak a vizsgálata, mint majd látni foguk, a nem pontos szövegezésen alapuló szabályozásból kifolyólag a gyakorlatban számos következtetlenség és egymásnak ellentétes döntések születtek. A fentebb említett szakaszokra vonatkozó gyakorlatra nézve három kérdéskört ismertetek a kutatásban: 1. Hogyan érvényesült azon kimunkált tétel, miszerint egy cselekmény által követhető el az alaki és több cselekmény által az anyagi halmazat. 2. Milyen hatása van a célzatnak, azaz, hogyan viszonyul egymáshoz az eszköz és a célbűncselekmény. 3. A vétkesség szerepe a bűnhalmazat körében.

Az első két pontra egy-egy, a korban elhíresült esetet és azokra alkotott döntvényt mutatok be, a harmadik pontra vonatkozó állításaimat pedig több, rövidebb esettel igyekszem alátámasztani, amely bírósági döntéseket 1878 és 1904 között hoztak meg.

2. Az alaki (eszmei) halmazat

Az 1843. évi törvényjavaslat az eszmei halmazatot Csemegi szavaival élve „terhelő körülménynek veszi az [...] nyíltan kifejezvé, hogy a súlyosabb törvényszegésre rendelt

büntetés, a concurráló másik törvényszegés miatt súlyosbítottassak”.² A Kódex, bár elismeri, hogy kettős törvényszegésről van szó az eszmei bűnhalmazat esetében is, de ez „önmagában még nem képez súlyosbító körülményt, mely a büntetés felemelését vonná maga után”.³ Az alaki halmazat nem állapít meg két bűncselekményt, azonban – Csemegi az *Indokolásban* kifejti, hogy – e nemnek a különlegességét az adja, hogy a „büntetőtörvény egy cselekmény által, de két irányban sértetik meg”. Majd folytatja, hogy a

„kérdés tehát első rendben az, és csakis ezen kérdés miatt van külön helye a jogsértések ezen alakzatának a törvényekben és a tudományban, hogy ugyanazon egy és osztatlan cselekmény által okozott két jogsértés közül melyiknek büntetése éri a tettest? Ez nem zárja ki, hogy a két sértés vagy ezek egyikének súlyosságához képest, a büntetés is súlyosbítható legyen; amint ez általában a büntetés igazságos kimérésének általános szabályaiból következik; de maga azon körülmény, hogy concursus ideális forog fenn, még nem indokolja a büntetésnek mindenkor súlyosbítását.”⁴

Igaz, hogy az 1843. évi törvényjavaslat nyíltan terhelő körülményként tekint az eszmei halmazati viszonyban lévő csekélyebb bűncselekményekre, amelyek okán emelik fel a büntetés mértékét, ugyanakkor a *Csemegi-kódex* is ezen konstrukciót ismeri el csaknem minden esetben és nem ily kizárólagosan. A különbség az – amely az idézett szövegben is látható –, hogy nem képez önmagában még e körülmény súlyosítást, ha viszont a bíró súlyosbítni kívánja a büntetést, akkor az nincs meghatározva, hogy milyen mértékben, hanem a bíróság megítélésére van bízva, ugyanakkor annak maximuma a súlyosabb bűncselekmény büntetési tételének a felső határa lehet. Mindezekből megállapítható, hogy az eszmei halmazatot, bár a bűnhalmazat egyik nemét képezi, büntetéskiszabás tekintetében egységként kezelték.

Továbbá, míg az 1843. évi törvényjavaslat 90. §-a – amely az alaki halmazatra vonatkozik – a „törvényszegések” kifejezést használja, elismerve ezáltal, hogy az alaki halmazat esetében több bűncselekményről van szó, addig a *Csemegi-kódex* 95. §-a „valamely cselekmény” kifejezést említi, amellyel egyúttal az egy cselekmény létesítését jelöli meg az alaki halmazat feltételeként.⁵ Vagyis – az uralkodó tan elméletéhez híven – az alaki és az anyagi halmazat megkülönböztetésének alapjának a cselekmény egységét és többségét határozza meg a törvény.⁶

Felmerül a kérdés, hogy mit ért a *Csemegi-kódex* a „cselekmény” szón. Válaszként szóba jöhet a Btk. 1. §-a, azonban ezen értelmezés ellentétes a fejezet címével, a bűnhalmazattal, mivel ahhoz több bűncselekmény szükséges, ezáltal pedig a törvényhozó akaratával. Ugyanis, ha az 1. § szerinti „büntetendő cselekmény”-t jelentené, akkor alaptalanul tartozna a többség fogalma alá, hanem az egység kategóriájába kellene sorolni, és így lényegében a törvényhalmazatot jelentené.⁷ Ezek alapján – ahogyan Edvi Illés Károly fogalmazott – a „szó itt csakugyan természeti értelemben vett és pedig oly cselekvést, actust jelent, mely több tényálladékokat hoz létre anélkül, hogy

* Dorang Zsanett PhD-hallgató, tanársegéd, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Büntügyi Tudományok Intézete, Büntetőjogi Tanszék, ORCID: 0009-0000-7980-7138

ezek akár egész kiterjedésükben szétválaszthatók volnának (anyagi halmazat), akár egész kiterjedésükben egy tényálladékba olvadnának össze (egység)”. Finkey Ferenc olvasatában a – Btk. 95. § szerinti – „cselekvés egy olyan aktus (elkövetési cselekedet), mely aként sérti a btv. több rendeletét, hogy több tényálladékot létesít, mely tényálladékok azonban nem önállóak, hanem részben összefolynak”. A problémát abban látja, hogy mindezek alapján az alaki halmazat többség is, mert több tényálladékot tartalmaz, valamint szerkezetileg is erre ad következtetni a *Csemegi-kódex*, ugyanakkor nem is többség, mivel a törvény nem használja a „több büntetendő cselekmény” kifejezést, amelyet az anyagi halmazatra vonatkozó szakasz kétszer is említ.⁸ Valamint az *Indokolás* is megállapítja, hogy ellenében az 1843. évi törvényjavaslat megszövegezésével, a *Csemegi-kódex* rendelkezése alapján az eszmei halmazatban megnyilvánuló kettős törvényszegés „önmagában nem képez súlyosbító körülményt”, hiszen a „concurus idealis nem állapít meg két büntetendő cselekményt”.⁹

Az ellentmondásos megszövegezésből következőleg kialakulnak a jogirodalomban olyan nézetek, amelyek a 95. § esetében egységet látnak, mivel a cselekmény szó alatt a büntetendő cselekményt értik. Schnierer Aladár az előbb említett szakaszt magyarázva leszögezi, hogy „egy cselekvés mindig csak egy büntetést alkothat mely, mint olyan csak egyszeri büntetést vonhat maga után”, ezzel egységként minősítve az alaki halmazatot.¹⁰ Mások önálló csoportként kezelik, amely az anyagi halmazat mellett áll, vagy véleményem szerint inkább a kettő között állónak tekintették,¹¹ végül pedig azon szerzők, akik teljesen helytelenítik az eszmei halmazat fogalmát, Baumgarten Izidor szavaival élve, nyugalomba helyeznék a 95. §-t, és az alaki halmazatot a többség egységes fogalma alatt értenék.¹²

Az alaki halmazat Pauler Tivadar állítása szerint „egy bűnös cselekmény több önálló hason vagy különböző büntetnek [...] elkövetését foglalja magába”.¹³ A törvény szövegéhez visszatérve, mely a „ha valamely cselekmény a büntetőtörvény több rendeletét sérti” kifejezésekkel él, bátran megkérdőjelezhetjük, hogy a törvény miért rekeszti ki a homogén alaki halmazatot a szabályozási köréből. Valamint hogyan és mi alapján kívánta szabályozni a bűnhalmazat e fajtáját, ha egyáltalán szabályozni kívánta.¹⁴

Egyetértve Finkey Ferencel, nem tudom osztani Fayer László azon vélekedését, miszerint abból, hogy a törvény

csak a heterogén alaki halmazatot említi, és a homogén ágáról hallgat, az következne, hogy „csak a nagyobb világosság kedvéért mondotta meg, hogy a heterogén alaki halmazat még nem anyagi halmazat”. Következőekben pedig megállapítva, hogy a 95. § a kivétel a 96. §-ban lefektetett szabályhoz képest, és az egyetlen ok, amiért a kivétel helyezkedik előrébb a szabályhoz képest az az, hogy a „törvény rendszere az egységből indul ki, tehát előbbre tette azt a tételt, mely közelebb áll az egységhez, és utána a többséget”.¹⁵

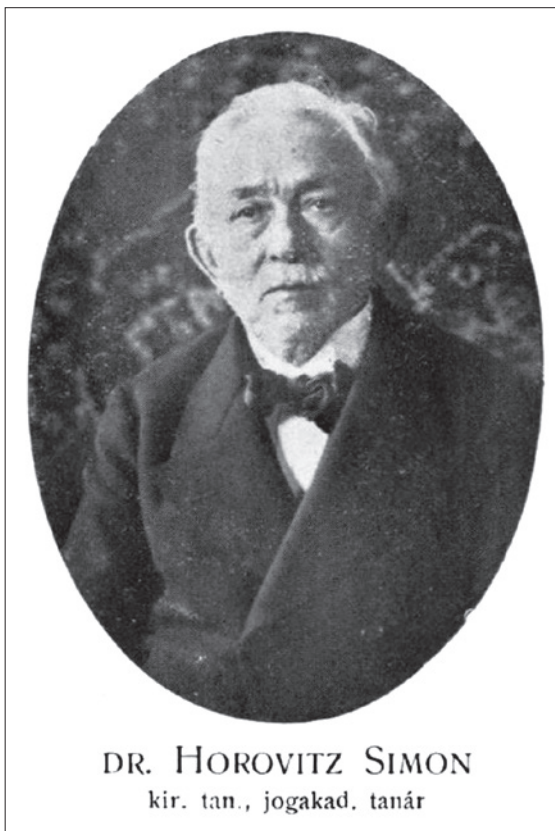
Más szerzők, mint Werner vagy Schnierer, *analogia legis*szel kívánják pótolni a törvény hibáját, és a 95. §-t tartják ez esetekben alkalmazandónak. Horovitz Simon azonban szükségtelennek tartja az analógiát, mivel nézete szerint a „több rendelet megsértése” kifejezés magába foglalja az azonos és a különböző bűncselekmények megsértését is. Hiszen ahogyan az *Indokolás* is tartalmazza – amikor a 95. § létjogosultságáról ír a törvényben –, el kell dönteni, hogy „ugyanazon egy és osztatlan cselekmény által okozott két jogtárgysértés közül, melyeknek büntetése éri a tettest”. A heterogén és a homogén alaki halmazatról is

elmondható, hogy egy cselekvés forog fenn, így a legvalószínűbb következtetés, hogy a cselekmény egysége miatt a homogén alaki halmazat fennálltakor is a 95. §-t kell alkalmazni.¹⁶

3. Az anyagi (valódi) halmazat

A *Csemegi-kódex*ben az 1843. évi törvényjavaslathoz képest jelentős eltérések tapasztalhatók az anyagi halmazat fogalommeghatározásánál. Az utóbbiban használt szövegezés, miszerint az elkövetett cselekményeknek ugyanazon bíró előtti közkereset tárgyát kellett képezniük, meghaladottá vált, így a *Csemegi-kódex* már csak azt követeli meg az anyagi halmazat létrejöttéhez, hogy ugyanazon személy több bűncselekményt kövessen el, avagy ugyanazon bűncselekményt több ízben hozza létre. Így a bűnhalmazat létesülése függetlenné vált az ugyanazon eljárásban való elítéléstől, és a halmazati viszonyban lévő bűncselekmények későbbi összbüntetésbe foglalásukra adott volt a lehetőség a 104. § alkalmazásával.¹⁸

Ekképpen a törvény az anyagi bűnhalmazat fogalmát és az arra vonatkozó rendelkezések alkalmazását attól te-

Horovitz Simon portréja 1916-ban¹⁷

szí függővé, hogy valamennyi bűncselekménynek abból az időből kell származnia, amikor a tettet még azon büntetendő cselekmények egyike miatt sem ítélte el a bíróság, ha valamelyre már ki lett szabva a büntetés, akkor azt még nem állta ki, illetve nem enyészett el, amikor egy másik – az elítélés előtt elkövetett – bűncselekményét felfedezték.¹⁹

A törvény az anyagi halmazat definíciójaként adja, hogy „ha ugyanazon személy több büntetendő cselekményt, vagy ugyanazon büntetendő cselekményt több ízben követte el”. Az idézett szakasz kiváltképp helyeslésre méltó, és a *Csemegi-kódex* a bűnhalmazat körében a legmodernebb, a mai kornak megfelelő szabályozást teremtette volna meg, ha kizárólag a 96. §-t határozza meg a többségre, és ezáltal mellőzi az anyagi és az alaki halmazat közötti megkülönböztetést.²⁰

A rendelkezés megalkotásakor az alapot az 1872-ben hatályba lépett német *Büntető Törvénykönyv* (*Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich*) 74. §-a képezte, amely az uralkodó doktrínát követi. A hazai rendelkezés is e nézetet akarta követni – és tette is a 95. § esetében –, azonban nem állt szándékában szó szerint átvenni a német szabályt, így elhagyta a „durch mehrere selbstständige Handlungen” kifejezéseket, vagyis a „több önálló cselekvés” általi elkövetést. A probléma a *Csemegi-kódex* általi fogalommal, hogy túltesz a német meghatározáson, és egy olyan definíciót ad, amely az egész többséget magába foglalja, miközben törvényi szinten megkülönbözteti az anyagi halmazatot az alakítól. E differenciának pedig alapot kell adni, amely a német szabályozás szerint az, hogy az alakihoz egy, az anyagi halmazathoz több cselekvést feltételezett. A 96. § viszont oly tág fogalmat határoz meg, hogy nem véletlenül alakultak ki arra vonatkozó nézetek, amelyek szerint az alaki halmazat eseteit az anyagiba szükséges olvasztani, ugyanis a 96. § elnyeli a 95. §-t, így pedig az utóbbi hatályon kívül helyezése szükségeltetik.²¹ Avagy hogy az alaki halmazat csupán az anyagi halmazat kivételének tekinthető szabály.²²

A törvény helytelen és következetlen szabályozása miatt, amely mellőzte a pontos differencia meghatározását, következett be az – ami a példákon keresztül is látható lesz –, hogy a Kúria ellentétbe került a törvény szövegével, a halmazat két nemének fogalmával, sokszor önmaga határozataival és a mai értelemben vett halmazati felfogással is.²³

4. A gyakorlatban kibontakozott ellentmondások

Az eddigiek alapján kiemelkedően fontos megvizsgálni, hogy e két szakasz, amelyek közül a 95. §-nak a megszövegezése mellőzi az egyértelműséget, a joggyakorlatban milyen értelmezést nyert.

A következő eseteken keresztül három dolgot kívánnék bemutatni a bűnhalmazatra vonatkozóan:

1. Hogyan érvényesült azon kimunkált tétel, miszerint egy cselekmény által követhető el az alaki és több cselekmény által az anyagi halmazat.

2. Milyen hatása van a célnak, azaz, hogyan viszonyul egymáshoz az eszköz és a célbűncselekmény.
3. A vétkekesség szerepe a bűnhalmazat körében.

4.1. A 28. sz. döntvény – Hatóság elleni erőszak

Annak ellenére, hogy a kor számos nagyszerű szerzőjének írásában, de magában az *Indokolásban* is benne foglaltatik, hogy a „törvény egy cselekmény általi több törvényszegést követel az eszményi bűnhalmazat feltételéül”, nagy számban születtek olyan határozatok, ahol egy cselekmény általi elkövetés ellenére anyagi bűnhalmazatot és több cselekmény általi elkövetés esetén eszmei halmazatot állapított meg a bíróság.²⁴

Ezzel kapcsolatosan két nagy port kavaráó ügyet és döntést kívánok bemutatni, amelyekben álláspontom szerint a törvényszöveggellentétet okozott a gyakorlatban, és a bíróságokat azon kellemetlen helyzetbe sodorta, hogy dönteniük kellett a törvény szövegének pontos alkalmazása és az igazságos megtorlás, avagy a proporcionális büntetés elvének megfelelően.

A 28. számú döntvényben a Kúria azt vizsgálta, hogy ha az elkövető a hivatalos eljárást akadályozza azáltal, hogy annak megghiúsulásának céljából testi sértés büntetést vagy vétségét követi el akkor a Btk 165. vagy 168. §-ának és XX. Fejezetben meghatározott valamely bűncselekmények találkozására esetén anyagi vagy alaki halmazat létesül.²⁵

A Kúria elsősorban a bűncselekmények jogtárgyával és céljával foglalkozott, amely keretében megállapította, hogy a 165. és a 168. §-ok tárgya a törvény és a közhatóságok törvényes hatósági körükben tett rendelkezéseinek foganatosítása és hatályosságának biztosítása. Ellenben a XX. Fejezetben meghatározott bűncselekményeknek a tárgya és célja csakis az ember egészségének és testi épségének védelme.²⁶

A 165. § tartalmazza a „tettleg bántalmazza” kifejezést, de ez kizárólag a hatósági közeg testi sértést nem képező egyszerű bántalmazására terjed ki. Mivel a külön-külön fejezetekben elhelyezkedő bűncselekmények más-más jogtárgyak védelmét látják el, így megállapítható, hogy a jogalkotó a 165. és 168. § büntetési nemének és mértékének megállapításakor nem vette figyelembe azt a körülményt, ha a bántalmazás már sérülést is okoz. Ugyanez igaz a XX. Fejezetre is, ahol a testi sértés eseteinél nem vétetett számításba, ha e cselekményeket a tettes a hatósági közeg hivatalos eljárásának megghiúsítása, illetőleg akadályozása, vagy pedig azon közeg kényszerítése céljából követte el. Ezek alapján a Kúria megállapította, hogy a Btk. oltalma alatt elhelyezkedő két külön és önálló jog is megsértetett, mivel mindkét bűncselekmény törvényi tényállási elemei megvalósultak. Továbbá hozzátette, hogy ha ezzel ellentétet nézetet vallana, akkor az a büntetett és büntetés arányosságával állna ellentétben.²⁷

A Kúria ugyanakkor megállapította, hogy „nem igazolható a megjelölt felfogás a B. T. K. 95. és 96. §-ai szempontjából sem”. Ugyanis míg a 96. §-ban több büntetendő

cselekmény képezi az együttes megítélés alapját, addig a 95. §-ban egy büntetendő cselekmény sérti meg a törvény több rendelkezését, és a „törvény sehol sem határozta meg közelebről ezen egymással ellentétbe helyezett és folyományaiban nagy horderejű különbségek tényező elemeit”.²⁸ Holott

„két külön szándék és a két külön eredmény közötti közvetítést eszközlő, habár látszólag egy physical cselekedetet nem teszi szükségszerűen egygyé a két jogsértő szándékra visszavezethető, és két külön jogot sértő eredményben nyilvánuló cselekményeket, és ezek szerint nem »egy« büntetendő cselekmény általi több törvénysértés, hanem tényleg és valódikig »két« büntetendő cselekmény forogván fen”.

A fentiek alapján pedig, a 96. §-t tartotta alkalmazandónak a Kúria, mivel elfogadhatatlannak vélte, hogy a 95. § értelmében csak egy bűncselekményre tekintettel szabják ki a büntetést az elkövetőre.²⁹

Az ismertett döntvény alapján nyilvánvaló, hogy a gyakorlatban megmutatkoztak azon esetek, amelyek az alaki halmazat valódiságát jelenítették meg, de ennek ellenére nem tudtak elszakadni az uralkodó tan azon nézetétől, hogy az eszmei halmazat csak látszólagos, amely külsőleg kelti a bűnhalmazat képzetét. Ezáltal pedig képtelenek voltak megfejtani azt a kérdést, hogy az alaki halmazat egyszerre bűnhalmazat és nem is.³⁰ Ennek okán a bíróságok arra kényszerültek – egyes esetekben –, hogy az alaki halmazat helyett anyagi halmazatot állapítsanak meg, akkor is, ha nyilvánvaló volt, hogy egy cselekmény által létesült a két bűncselekmény, mivel nem állt szándékukban elengedni a két megvalósult büntetendő cselekmény közül az egyiket csak azért, mert a két törvénysértés egy cselekmény által létesült.

A Kúria nem véletlenül hivatkozott az arányosságra, hiszen döntését arra kívánta alapítani, hogy függetlenül attól, hogy a törvény szövege a 96. § esetében „több büntetendő cselekmény” kifejezését tartalmazza, nem engedhető meg – többek között a *Csemegi-kódex* alapelveinek megfelelően sem –, hogy a 95. § értelmében – amelyre teljes mértékben illik az eset – egységnyi büntetést állapítson meg.

Az ismertett döntvényt voltak, akik pozitívan fogadták, Edvi Illés haladásnak tekintette a Kúriának fentebb idézett mondatait.³¹ Baumgarten Izidor azonban, e határozat alapján javasolja a 95. § nyugalomba helyezését, és a bűnhalmazat kizárólag a 96. § alapján való megítélést. Álláspontja alapján, ha a Kúria – többek között az imént ismertett határozatban is – a 95. §-ban szereplő „cselekmény” szót a Btk. 1. §-a szerinti büntetendő cselekményként értelmezi, akkor annak mindig azt kell jelentenie.³² Hozzáteszem, hogy Baumgarten javaslatának megfogadása a jogalkotó által előremutató lépés lett volna, különösen mivel a 96. § szerinti anyagi halmazat – mint korábban láttuk – tágabb értelemben lett meghatározva, mint az alapul vett német *Büntető Törvénykönyv* 74. §-a, azaz teljes mértékben alkalmas lett volna arra, hogy a mai büntetőjogi tudásunknak megfelelő bűnhalmazat fogalmat adjon.³³

4.2. Az 51. számú döntvény, avagy a leghíresebb csirkelepítés esete³⁴

Másodikként a Kúria 51. számú döntvényét ismertetem, amely nemcsak – az általam bemutatni kívánt – első, hanem a második ponthoz is kapcsolódik, vagyis az eszköz- és célbűncselekményekhez.

A döntvény alapját képező – vitákban hiányt nem szenvedett – csirkeper tényállása szerint a vádlott éjjel nyitott ajtón keresztül bement egy idegen udvarba, odalopózkodott az ólhoz, annak spárgával bekötött ajtaját kinyitotta, és abból 3 db csirkét lopott el 2 Ft-nál kisebb értékben. A döntvény szükségességét az indokolta, hogy a Kúria egyik tanácsa a Btk. 332. §-a alá eső magánlaksértés vétségét és a 95. § szerint azzal eszmei halmazatban lévő és a kihágási büntető törvénykönyvről szóló 1879. évi XL. törvénycikk (a továbbiakban: Kbt.) 126. §-a alá eső tulajdon elleni kihágást, a másik csak *delictum*-egységet, azaz a lopás kihágását állapította meg.³⁵

A Kúria nyilvánvalónak tartotta mind a magánlaksértés, mind a lopás kihágásának megvalósulását, vizsgálata inkább arra terjedt ki, hogy a célnak, amely érdekében elkövetnek egy bűncselekményt, milyen hatása van a bűncselekmény létrejöttére, azon kivételtől eltekintve, mikor a célzat a tényállás részét képezi, és anélkül maga a büntetendő cselekmény sem valósulhatott volna meg. Ezzel kapcsolatosan a Kúria azt írja, hogy a célnak – eltekintve a fent említett kivételtől – a „büntett létrejöttére, valamint büntetendő voltának megszüntetésére semmi befolyással nem bír, s e tekintetben a cél teljesen értéktelen”. Továbbá, ha ezzel ellentétes álláspontot fogadnának el, akkor az azzal a megengedhetetlen következménnyel járna, hogy a tettes befolyással bírna a büntetésére a célja által. E nézet pedig azzal járna, hogy a tettesnek az akarata – és nem pedig a törvény – határozná meg a cél- és az eszköz- bűncselekmények esetében, hogy egység vagy többség jött-e létre. Ez pedig oly igazságtalanságokkal járna, mint hogy a rablás céljából véghezvitt emberölés esetében az ennél sokkal csekélyebb súlyú rablás képes lenne felemészteni az emberölést.³⁶

„Mindezeknél fogva tévesnek, a Btk. egyenes rendelkezésével, elvével és rendszerével ellentétesnek nyilvánítandó azon tétel, mely szerint az esetben, ha a büntetendő cselekmény elkövetője az általa célba vett törvényszegés véghezvitele végett egy másik büntetendő törvényszegést is elkövetett: csupán egy törvényszegésben válik bűnössé és egy törvényszegés büntetésével büntetendő; valamint még inkább tévesnek nyilvánítandó azon felfogás, mely szerint az imént megjelölt esetben az ítélet egyedül a célzott törvényszegésben való bűnösség kimondására, és az erre rendelt büntetés megállapítására szorítandó.”³⁷

A fentiek okán a Kúria egyértelműen a bűnhalmazat mellett állt ki, és részletes kifejtést adott arról, hogy miért nincs a célnak befolyása az egység, illetve a többség létrejöttére. Azonban az alaki halmazat megvalósulását, az anyagival szemben annyival magyarázta, hogy a két tör-

vénysértés, „idő és véghezviteli módozat tekintetében, elválaszthatatlan összefüggésben áll egymással”, vagyis a lopást a magánlaksértés nélkül nem lehetett volna elkövetni.³⁸

Csemegi Károly elismeri, hogy két bűncselekmény valósult meg, mikor írja, hogy a „lopás az elvétel megkezdésével veszi kezdetét; a konkrét esetben pedig az elvétel megkezdését megelőzte a törvény szerint értékkel bíró cselekvések egész sora”, utalva a magánlaksértésre. Ugyanakkor Csemegi ezzel egyidejűleg azt a nézetet is magának vallja, hogy a két jogsértés nem egy cselekmény által létesült, azonban érveit mégis az eszmei halmazat mellett fejtette ki.³⁹

Csemegi a célnak nem tulajdonított akkora befolyást, hogy az két vagy több bűncselekményt egységgé formáljon, de mégis egy egyesítő kapcsolatot hozt létre közöttük, és ezáltal enyhébb megítélést tulajdonít nekik, amely ahhoz a nem kívánt helyzethez vezetett – miszerint az elkövető befolyással bír saját cselekményeinek enyhébb megítélésére –, amelyet a Kúria, a határozat szövege alapján, el akart kerülni. Példáját felidézve, ha A. abból a célból, hogy megfelelhessen a párviadalra való kihívásnak, megszegi a kitiltó rendeletet, és így tiltott területen párviadalt vív, vagy ha B. a kitiltó rendeletet lopás céljából sérti meg, akkor e bűncselekmények véleménye szerint egyértelműen eszmei halmazatot képeznek, azonban ha a tettes, miután megszegi a kitiltó rendeletet, kihasználva az alkalmat követi el a lopást, úgy a két törvénytörés már anyagi halmazatban áll egymással. Sőt hozzáfűzi, hogy a „cél közössége az eszmei concursus egyik leggyakoribb eleme, úgy, hogy ez esetben csupán az által jön létre az eszmei halmazat, mert a két törvénytörést – melyek mindegyike szándékolt volt – egy cél foglalja át”. Majd felteszi azt a kérdést „vajon nem csekélyebb-e annak bűnössége, aki a tudva, hogy célját csak kettős törvénytörés által érheti el, nem engedi magát vállalatától visszariasztani, mint annak bűnössége, aki az ily cél által minden összefüggés nélkül két ízben dacol a törvénnyel”.⁴⁰

Ellenkezve Csemegi Károllyal, véleményem szerint éppen az bír csekélyebb bűnösséggel, aki – tanulmányában írt következő példáját felhasználva – ma lop, majd látva, hogy el nem fogták közben, holnap is lop, majd szintén észlelve, hogy büntetőjogi következményekkel nem járt a cselekménye, rövid időre rá újból lop vagy akár sikkaszt. Hiszen az első meg nem torolt büntetendő cselekmény után könnyen gondolhatta, hogy bűncselekményei büntetlenül maradnak, míg annál, aki egy ízben követ el több bűncselekményt, a visszatartó erőnek jóval nagyobbak kellett volna lennie, így én nem látom csekélyebb megítélésűnek az előbb említett tettesi kör bűnösségét.⁴¹

Továbbá, véleményem szerint, Csemegi a tanulmányában kifejtettek által egy olyan megkülönböztető körülményt rendel az eszmei halmazathoz, amely a törvény szövegéből, avagy az indokolásból nem olvasható ki. „Egy cél és több bűnös cselekvőség” állítása szerint ez csakis a 95. § alá eső ügy lehet.⁴² Ezen utólagosan a 95. §-ra húzott kijelentés a törvény szövegéből véleményem szerint nem olvasható ki, már csak azért sem, mert nem-hogy a 95. § nem említi, de az egész VIII. Fejezetben sincs

szó a célról. Valamint ezen nézet igazságtalanságokhoz vezet a büntetékiszabás területén is, hiszen – Baumgarten Izidor példájával élve – ha A., annak ellenére, hogy azt B. többször is megtiltotta, belopódzik B. házába azért, hogy annak cselédjével titokban találkozasson, majd megéhezik, és ételt fogyaszt a hűtőből, egy évvel súlyosabban lenne büntetendő, mint az a tettes, aki eleve az eltulajdonítás céljából hatol be másnak a házába, hogy a kamrából ételt lophasson.⁴³

Csemegi azonban, továbbgondolva az esetet, választ adott arra a kérdésre is, hogy abban az esetben alaki halmazat megállapításának van-e helye, ha az adott ügyben minden ugyanúgy történt volna, egyedül a lopott dolog értéke következtében nem a lopás kihágása, hanem annak büntetési vagy vétségi alakzata valósult volna meg. Állítása szerint a felelet csakis tagadó lehet. Az erről szóló hosszabb tanulmány elkészítésére vonatkozó ígéretét sajnos már nem tudta megtartani megromlott egészségügyi állapota miatt, de következőket előlegezte meg belőle: „a megfajtást, a büntető cselekmények többségéből képzendő büntetőjogi maximákban és szabályokban kell keresnünk”.⁴⁴ Tehát a megfajtást azoknak a szabályoknak a vizsgálatából lehet kinyerni, amik a büntetőjogban sűrűn és ismétlődésszerűen előforduló cselekményekre vonatkoznak, utalva a *delictum compositum*-ra, vagyis az összetett bűncselekményre. Azaz ha a lopásnak már a vétségi vagy büntetési alakzata valósul meg, akkor a magánlaksértéssel alaki halmazatot a lopás nem képez, hanem az összetett bűncselekmény miatt, törvényi egységként érvényesül a lopás Btk. 336. § 3. pontjában szabályozott minősített esetére tekintettel.

A két döntvény egymás után való tárgyalásának oka – az időbeliség kivételével –, hogy az 51. döntvény váltotta fel a 28.-ban foglaltakat, amely egyúttal visszalépést is jelentett. A 28. számú határozat ugyanis, két külön jogsértés esetén, amely egy fizikai cselekedettel jött létre, anyagi halmazatot állapított meg, a két külön szándékra visszavezetve. Bár az egy fizikai cselekedetet csak látszólagosnak vélte, de mégis e határozat is beleillett a Kúria azon tendenciájába, hogy a 95. § bizonyos eseteit, amelyeknél egyértelműen megvalósult a két bűncselekmény, belehelyezze a 96. § törvényileg tágran meghatározott fogalmába, így mellőzve az aggályos eszmei halmazatra vonatkozó szakaszt.⁴⁵

4.3. A vétkesség szerepe a bűnhalmazatnál

A 95. §-t a Kúria a látszólagos halmazatra vonatkozóan is alkalmazta például ott, ahol a specialitás elvét kellett volna, amelyet úgy oldott meg, hogy a súlyosabb bűncselekményben mondta ki a tettest bűnösnek. A konsumpció elvénél azonban egyszer alaki halmazatot, egyszer pedig beolvadás folytán egységet állapított meg. Például a hatósági közegnek szóbeli megsértése hatósági erőszak alkalmazásával egységet alkot, de az erőszakos nemi közösülés folytán és közben okozott könnyű testi sértés alaki halmazatot, súlyos testi sértés szintén alaki halmazatot, mivel a Kúria indokolása szerint nem képez-

het a kettő különálló bűncselekményt, ugyanis a „vádlott szándéka nem irányult a kis leányon ejtett súlyos testi sértésre [...] egy akaratelhatározás és egy ugyanazon cselekmény képezte alapját”.⁴⁶ A nemi erőszak következtében a sértettnek okozott fertőzés szintén nem valósított meg más bűncselekményt, kizárólag súlyosító körülményként vette a Kúria figyelembe, mivel bár a fertőzés a nemi erőszak következménye volt, de a cselekmény azon része a Kúria indokolásában nem volt szándékos magatartás, így külön büntetendő cselekményt állítása szerint nem képezhet.⁴⁷

Az előbbi megállapításai azért is érdekesek, mert ellenében az 51. döntvényben tett kijelentéseivel, ismét hatalmas befolyásolást ad az elkövetők kezébe azáltal, hogy a szándékuk, avagy az akaratelhatározásuk hatással van az általuk megvalósított bűncselekményekre és ezáltal a büntetésükre. Visszatérve a nemi erőszak és a súlyos testi sértés esetére, lehetséges, hogy a tettes valóban nem akart sérülést okozni a sértettnek, de attól még magatartása közben tisztában kellett lennie azzal, hogy az általa megvalósított erőszakos cselekmények révén súlyos sérüléseket okozhat egy kislánynak, vagyis az eshetőleges szándékkal megvalósított cselekményeket egyes esetekben még gondatlanságként értékelték.

Továbbá, a *Csemegi-kódex* 310. §-a alapján ismerte a törvény a gondatlanul elkövetett súlyos testi sértést, vagyis ha a tettes szándéka még eshetőlegesen sem irányult a sértett megsebesítésére, és emiatt kizárható a két törvénysértés megvalósulása, feltehető a kérdés, hogy akkor miért nem egy szándékos és egy gondatlan bűncselekményre tekintettel állapította meg a halmazatot, vagy a konzumpció elvének megfelelően, miért nem látszólagos halmazatként értelmezte az ügyet, ahelyett hogy a vétkességgel igyekezett magyarázni a meg nem valósult törvénysértést. Egyértelmű válasz nem adható, de véleményem szerint a Kúria is sok esetben az anyagi halmazat és az egység közötti kategóriaként értékelte az alaki halmazatot.

Ezt a befolyást azonban – amelyet a Kúria az elkövető akaratától tett függővé, a célzat, avagy a szándék esetében – csak akkor ruházta át az elkövetőre – észrevételeim szerint –, ha csekély megítélésű bűncselekményekről volt szó, avagy ha a kettő vagy több bűncselekmény esetén legalább egy csekély megítélésű. Így az előbbire példaként, ha a tettes abból a célból követi el az emberölést, hogy a sértett pénzét elvegye, a Kúria egyértelműen anyagi halmazatot állapított meg a cél-eszköz viszonytól függetlenül is. Valamint amikor a tettes egy lövéssel két embert sebesített meg, az egy cselekménnyel való megvalósítás ellenére is anyagi halmazatot alkotott a két bűncselekmény. De ha megnézzük, azon enyhébb cselekményt, mikor a tettes egy poharat vágott a sértett fejéhez, amely következtében onnan lepattont üvegszilánk a mellette álló személy homlokát is megsebesítette, már eszmei halmazatot állapított meg. Az ítéletben pedig súlyos és könnyű testi sértés vétségét határozta meg a bíróság, ahol utóbbit a büntetés tekintetében maximum csak súlyosító körülményként lehetett figyelembe venni a 95. §-ra vonatko-

zó abszorpció okán.⁴⁸ Megjegyzendő, hogy a súlyosabb ítéletek terén az anyagi halmazat megítélése csak a Kúria későbbi ítéletei terén figyelhető meg, mikor már kimondta, hogy „ha gondatlanság folytán több ember veszti életét vagy sérül meg: anyagi halmazat létesül, még pedig annyi és olyan cselekmény, ahány és amilyen a jogsértő eredmény”, mivel a korábbi gyakorlata értelmében ez esetben is csak egy gondatlan emberölést vagy egy testi sértést alapított meg.⁴⁹

Fontos, hogy a gondatlanságot a Kúria eltérően ítélte meg, hiszen – mint ahogy az előző példából is láthatjuk – mindkettőt szándékos bűncselekménynek ítélte meg. Így, amikor a vádlott egy ténykedése által két személynek okozott súlyos sérülést, bár csak az egyiknek akart, mégis mindkét sértettre nézve szándékosságot állapított meg a Kúria, mivel „ugyanazon cselekmény szándékosságból és ugyanakkor egyszersmind gondatlanságból is el nem követhető – mind a két jogsértő eredmény szándékosan előidéztnek veendő”.⁵⁰

Egyet kell értenem azzal, hogy ugyanazon cselekmény nem lehet egyszerre szándékos és gondatlan, azonban az lehetséges, hogy bár maga a cselekmény szándékos, amely viszont nem azt az eredményt idézte elő, amelyet az elkövető szándékozott kivitelezni, így egy ember helyett kettőnek okozott sérülés esetén, az egyik sértettre nézve kiterjedhet az elkövető gondatlansága.

5. Következtetések

A bevezetőben feltett kérdésekre válaszolva, az egy vagy több cselekménnyel való elkövetés nem feltétlen bírt döntő befolyással a halmazat fajtájának megítélése esetén, hiszen mint láthattuk, a bűncselekmények súlya is hatással bírt – bár kezdetben nem feltétlenül, de a gyakorlat kimunkálta –, a vétkesség fontossága is, mivel az alaki halmazat tekintetében kizáró tényező volt a gondatlan elkövetés. A célnak a halmazatra gyakorolt hatása szintén a cselekmények súlyától függött, a csekélyebb bűncselekmények tekintetében a bíróságok bátran alkalmazták a különböző cselekmények által elkövetett bűncselekményekre nézve is az alaki halmazat szabályait, azonban a súlyos bűncselekményeknél a cél hatására a szándékot egyesítő kapcsolattól függetlenül is anyagi halmazatot állapítottak meg.

A vétkesség esetén egyes ügyeknél az eshetőleges szándékot gondatlanságként ítélték meg, amely szintén ahhoz vezetett, hogy az enyhébb cselekményekre alaki halmazatot állapítottak meg a bíróságok, különben gondatlanság esetén nem lehetett volna alkalmazni a 95. § rendelkezéseit.

Összefoglalva: a cselekmények egy- vagy többidejűségére alkalmazott szabály szerinti differencia a halmazat két fajtája között a gyakorlatban nem érvényesült következetesen, a célra tekintettel olyan következtetéseket vontak le, amely nem alapult a Btk. szövegezésén, és a vétkességre nézve, alaptalan volt az alaki halmazat szabályait kizárni a gondatlanság esetében.

DORANG, ZSANETT

Das Rechtsinstitut der Tatmehrheit im 19. Jahrhundert (Zusammenfassung)

In der Studie werden die Regulierung des *Csemegi-Kodex* in Bezug auf die Tateinheit sowie die damaligen Standpunkte der Fachliteratur unter Einbeziehung einiger Rechtsfälle vorgestellt. Im 19. Jahrhundert hatten Juristen eine andere Einstellung und Kenntnis über die Tateinheit. Die untersuchten Abschnitte des *Csemegi-Kodex* basierten auf den deutschen Bestimmungen, wurden aber mit geringfügigen Abweichungen in das ungarische Recht übernommen. Dies führte in der Praxis zu zahlreichen Problemen und Wider-

sprüchen, da der vom Gesetz geschaffene Begriff der Tateinheit vollständig in den weit gefassten Begriff der Tatmehrheit passte. Diese Abweichungen hatten jedoch auch Auswirkungen auf die spätere Entwicklung des Rechtsinstituts. In der Studie können wir Antworten auf die Frage finden, welche praktischen Probleme in Ungarn durch die im Wesentlichen als Einheit behandelte Tateinheit verursacht wurden und welche die berühmtesten Fälle des 19. Jahrhunderts waren, die Fragen der Tateinheit aufwarfen.

DORANG, ZSANETT

The legal institution of multiple offenses in the 19th century (Abstract)

The study presents the regulation of the *Csemegi Code* regarding aggregation, as well as the contemporary positions of the legal literature, incorporating some case studies. In the 19th century, jurists had a different attitude and knowledge about aggregation. The sections examined were based on German provisions but became part of Hungarian legal material with minor deviations.

These deviations influenced the subsequent development of the legal institution. In the study, we can find answers to the question of what practical problems were caused in our country by treating formal aggregation essentially as a single unit, and which were the most famous cases in the 19th century that addressed issues of aggregation.

Jegyzetek

- ¹ FINKEY Ferenc: *Az egység és többség tana a büntető jogban. (Egy büntetendő cselekmény és bűnhalmazat.)* Sárospatak, 1895. Ev. Ref. Főiskola, 178–182. p.
- ² EDVI ILLÉS Károly – GYOMAI Zsigmond (szerk.): *Csemegi Károly művei*. II. kötet. Budapest, 1904. Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, 260. p.
- ³ LÖW Tobiás (szerk.): *A Magyar Büntetőtörvénykönyv A büntettekről és a vétségekről (1878:5. tcz.) és teljes anyaggyűjteménye*. Budapest, 1880. Pesti könyvnyomda-részvény-társaság, 545. p.
- ⁴ Uo.
- ⁵ Megjegyzem, hogy ettől függetlenül a büntetéskiszabás tekintetében a javaslat egységként kezeli az eszmei halmazatot, amely megállapítható a 90. § teljes szövegéből.
- ⁶ FINKEY 1895. 180. p.
- ⁷ Uo. 180–181. p.
- ⁸ L. bővebben FINKEY 1895. 181–182. p.
- ⁹ LÖW 1880. 545. p.
- ¹⁰ SCHNIERER Aladár: *A Büntettekről és Vétségekről szóló Magyar Büntető-Törvény (1878. V. T. cz.) Magyarázata*. Budapest, 1885. Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, 201. p.
- ¹¹ E körbe tartozó szerzők közül Fayer László szövegezte meg, hogy az alaki halmazat „se nem olyan súlyos, mintha mind a két cselekmény külön követetett volna el, sem olyan csekély súlyú, mintha a cselekmény csak egyik cselekménynek ismérveit tüntetné fel. Tehát sem anyagi halmazat, sem cselekmény-egység nem forog fenn, hanem alaki halmazat”. Ezen kívül Edvi Illés sorolhatta még e csoportba, melyet a következő mondata is alátámaszt: „általunk tett megkü-

- lönböztetés szerint az alaki és az anyagi halmazat között könnyen felismerhető határvonal létezik, s hogy az előbbinek körébe sorolt esetek a büntethetőség tekintetében is külön fokozatot tüntetnek fel, mely súlyosabb, mint az egység, de enyhébb, mint az anyagi halmazat büntethetőségének foka”.
- ¹² BAUMGARTEN Izidor: A bűnhalmazat. *Magyar Igazságügy*, 1886. 2. sz. 97–116. p., FINKEY 1895. 182. p.
- ¹³ PAULER Tivadar: *Büntetőjogtan. I. kötet. Bevezetés. Anyagi büntetőjog általános része*. Pest, 1864. Pfeifer Ferdinánd, 120–121. p.
- ¹⁴ L. FINKEY 1895. 184. p.
- ¹⁵ FINKEY 1895. 184. p., FAYER László: *A Magyar Büntetőjog Kézikönyve. I. Bevezető rész és általános tanok. (Btk. 1–125. §§.)*. Budapest, 1895. Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, 311–312. p.
- ¹⁶ L. bővebben FINKEY 1895. 185–186. p., HOROVITZ Simon: *A magyar büntetőjog rendszeres tan- és kézikönyve különös tekintettel a gyakorlati életre. Általános rész*. Kassa, 1891. Bernovits Gusztáv Kö- és Könyvnyomdája, 313. p.
- ¹⁷ Kép forrása: A Tiszai Ág. H. Ev. Egyházkerület Eperjesi Collegiumának nyugalombavonult tanárai. MALÉTER István (közvetteszi): *A Tiszai Ág. H. Ev. Egyházkerület Eperjesi Collegiumának értesítője az 1916/17. tanévről*. Eperjes, 1917. Kósch Árpád könyvnyomtató-intézetéből, képmelléklet, Arcanum Újságok.
- ¹⁸ LÖW 1880. 545., 549. p.
- ¹⁹ SCHNIERER 1885. 204–205. p.
- ²⁰ FINKEY 1895. 187. p.
- ²¹ Uo. 187–188. p., BAUMGARTEN 1886. 114–116. p.
- ²² FAYER 1895. 311–312. p.

- ²³ L. FINKEY 1895. 188–189. p.
- ²⁴ LÖW 1880. 548. p., HOROVITZ 1891. 313., 315. p., BAUMGARTEN 99–101. p., FAYER 1895. 311. p., PAULER 1864. 120–121. p.
- ²⁵ *Döntvénytár. A M. K. Curia, elvi jelentőségű határozatai. Új folyam VII. kötet.* Budapest, 1884. Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, 238–242. p.
- ²⁶ Uo.
- ²⁷ Uo.
- ²⁸ Uo.
- ²⁹ Uo.
- ³⁰ FINKEY 1895. 127. p.
- ³¹ EDVI ILLÉS Károly: *A bűnhalmazat, különös tekintettel a magyar B. T. K. 95. §-ára, s a csalás és okirathamisítás eseteire.* Budapest, 1887. Pest Lloyd-Társulat Könyvnyomdája, 88. p.
- ³² BAUMGARTEN 1886. 114–116. p.
- ³³ A német Büntető Törvénykönyv 74. §-a és a magyar Btk. 96. §-ának hosszabb összehasonlítása: FINKEY 1895. 187–188. p.
- ³⁴ A konkrét esetet részletesebben egy korábbi munkámban fejtettem ki. Vö. DORANG Zsanett: A lopás megítélése az 1961. évi V. törvény hatálya alatt. In MISKOLCZI-BODNÁR Péter – JAKAB Éva (szerk.): *XXV. Jogász Doktoranduszok Országos Konferenciája.* Budapest, 2023. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 77–85. p.
- ³⁵ EDVI–GYOMAI 1904. 261. p.
- ³⁶ *Döntvénytár. A M. K. Curia, a Budapesti Kir. Ítéltő Tábla és a Pénzügyi Közigazgatási Bíróság elvi jelentőségű határozatai. Új folyam XIII. kötet.* Budapest, 1886. 51. sz. határozata.
- ³⁷ Uo.
- ³⁸ Uo.
- ³⁹ EDVI–GYOMAI 1904. 258–291. p.
- ⁴⁰ Uo. 282–283. p.
- ⁴¹ L. még BAUMGARTEN 1886. 114. p.
- ⁴² EDVI–GYOMAI 1904. 284. p.
- ⁴³ BAUMGARTEN 1886. 115. p.
- ⁴⁴ EDVI–GYOMAI 1904. 285. p.
- ⁴⁵ L. bővebben FINKEY 1895. 194–195. p.
- ⁴⁶ EDVI ILLÉS Károly (szerk.): *Az anyagi büntető törvények és a sajtótörvény.* Budapest, 1915. Grill Károly Könyvkiadóhivatal, 156–157. p. A specialitás elvéhez pl. *Vallásháborítás – becsületsértés* esete.
- ⁴⁷ *Döntvénytár. A felsőbbbíróóságok elvi jelentőségű határozatai, jegyzetekkel ellátva. III. folyam X. kötet.* Budapest, 1898. Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, 185–186. p.
- ⁴⁸ A példaként használt Felsőbíróági határozatok lényegi megállapításai itt találhatók: EDVI 1915. 157., 165. p.
- ⁴⁹ Uo. 168. p.
- ⁵⁰ Uo. 165. p.

Rigó Balázs*

Kapcsolódások

Jog, néprajz és történelem

1. Bevezetés

2024. április 18-án az Eötvös Collegium *Tudományos Est* programjának során következő alkalmán a jogtörténeti kutatások és azok interdiszciplináris jellege került a középpontba. A rendezvényen részt vett Bognár Szabina (HUN-REN BTK, a PTE KPVK Szociális Tanulmányok Tanszék adjunktusa és a Tárkány Szűcs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport titkára), Oborni Teréz (a HUN-REN BTK TTI osztályvezetője, az ELTE BTK Történelem Segédtudományai Tanszék docense és *Az Erdélyi Fejedelemség kormányzat- és jogtörténetének forrásai* NFKI K kutatócsoport vezetője), Rácz Balázs Viktor (HUN-REN BTK TTI tudományos segédmunkatársa, ELTE BTK Történelem Segédtudományai Tanszék tanársegédje) és Heil Kristóf Mihály (ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék tanársegédje, a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet operatív igazgatója és a Magyar Jogtörténeti Egyesület elnöke és a HUN-REN-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport tudományos segédmunkatársa).

A beszélgetést Szeibert-Erdős András a Collegium senior hallgatója, történész doktorandusz moderálta. Miután köszöntötte a meghívottakat és a megjelent érdeklődőket – a téma közepébe vágva –, felhívta a figyelmet arra, hogy hány és hány tudományterület képviselői kerülnek szembe újra és újra jogtörténeti tudományos kérdésekkel. Saját kutatásaival, a Tanácsköztársaság népbírói pereivel kívánta érzékeltetni, hogy a bírósági eljárások társadalom- és politikatörténeti vetületének vizsgálatával a történész a jogtörténet eredményeihez több ponton hozzájárulhat.¹ Szeibert-Erdős a meghívottakhoz fordulva kérte, hogy mutassák be kutatóhelyüket és a saját munkájukat, valamint annak jogtörténeti aspektusait.

Bognár Szabina miután felidézte, hogy jogi és szociológiai végzettséggel és néprajztudományi doktori képzéssel hogyan került a Tárkány-Szűcs Ernő nevét viselő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport tagjai közé, bemutatta a több mint egy évtizede (2011-ben)

alapított társaságot, amelynek küldetésnyilatkozatában az alábbi olvasható: „Az egyetemközi kutatócsoport feladatának tekinti a jogi kultúrtörténet és a jogi néprajz kutatásával akár fő, akár kapcsolt kutatási területként foglalkozó egyetemi oktatók, tudományos kutatók, gyakorló szakemberek összefogását, a kapcsolódó tudományterületeken meglévő szellemi erőforrások egyesítését az interdiszciplinaritás alapjain a tudományterületek szinergiája jegyében a tudományterület fejlesztése, a színvonalas oktató-előadói tevékenység és a kutatómunka hatékonyabbulásának elősegítése érdekében.”² Bognár a tudományos közösség névadójáról és az ő tudományos hagyatékáról, valamint a kutatócsoport kiemelkedő alapítójáról folytatta az első kérdésre adott választ.³

Őt követően, a szót Oborni Teréz vette át, hangsúlyozta, hogy „ők [Rácz Balázs Viktorral] a történeti megközelítésmódot képviselik” az asztalnál, bár hozzátette, hogy a Bölcsészettudományi Karon a történelem–levéltár szak kormányzattörténet kurzusán jogtörténeti alapokat is oktatnak a klasszikus jogtörténeti tankönyvekre hivatkozva.⁴ Majd Oborni is rátért az általa vezetett kutatóhely bemutatására. Céljuk – nem jogtörténeti eszközkészlettel – olyan 16–17. századi források bemutatása (felkutatása, lefordítása, közzététele), amelyek korábban kívül estek a történet- és jogtörténet-tudomány vizsgálgatásán.⁵

Majd Rácz Balázs Viktor és Oborni Teréz, munkamódszerüket bemutató, egy, a *Hármaskönyv* latin nyelvű, kétszáz oldalas kiegészítését vetítették ki. Számos szócikket ismertettek, amelyek fordítását végzik.

Ezt folytatva, Rácz Balázs Viktor saját kutatását és már publikált forrásközlését ismertette,⁶ amely a sepsiszéki cirkálási jegyzőkönyvek peres jegyzőkönyveit mutatta be. A bemutatott jegyzőkönyvek és eltartási szerződések a szokás törvényrontó erejét erősítették meg Rácz véleménye szerint.⁷

Az Erdély jogtörténeti forrásbázisának sokszínűségét szemléltető percek után Heil Kristóf Mihály bemutatózását az általa 2022-ben alapított Magyar Jogtörténeti Egyesület (Hajnik Imre Kör) ismertetésével kezdte. Elmondta, hogy azzal a szándékkal kereste fel az ország különböző műhelyeiben (egyetemein) pallérozódo ifjú jogtörténészeket, hogy lehetőséget teremtsen számukra a szakmai és személyes bemutatkozásra. Első lépés egy tudományos seregszemle céljával tartott konferencia volt az MTA Jogtörténeti Albizottság és a HUN-REN-ELTE (akkor még MTA-ELTE) Jogtörténeti Kutatócsoport szervezésében és a Nemzeti Közszolgálati Egyetem, illetve a Batthyány Lajos Alapítvány támogatásával, 2022. június 17-én, a Magyar Tudományos Akadémia Nagytermében.

Majd 2022 telén megalakult az egyesület több mint egy tucat fiatal doktorandusz közös elhatározásából, amelynek magja – az alapító okiratot idézve – „a jogtörténettel foglalkozó fiatal kutatók összefogása, közös kutatói munka lehetőségének támogatása, ezáltal segítve a jövő jogtörténész generációjának szakmai fejlődését, a jogtörténettel foglalkozó fiatal kutatók számára lehetőséget biztosítani újszerű tudományos eredményeik bemutatására, publikálására és azok megvitatására, a jogtörténet módszertanának terjesztése, elfogadtatása és népszerűsítése, szakmai

* Rigó Balázs PhD adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Római Jogi és Összehasonlító Jogtörténeti Tanszék, ORCID: 0000-0003-0112-9546

kapcsolat kiépítése és ápolása a történettudomány és a társtudományok képviselőivel, valamint intézményekkel”. Heil hozzátette, hogy *Az országbírói bíraskodástól a koncepciós perekig. Szemelvények egy új jogtörténeti generáció kutatásaiból* címmel már megjelent az – az egyre bővülő tagsággal rendelkező – egyesület első tanulmánykötete is.⁸

A társaságról szóló prologusát követően Heil saját kutatásának bemutatásával összekötve reagált a korábban elhangzottakra. A fiatal jogtörténész témája a magyar – Kecskeméti Károly történész fogalmával élve – reformtervezetek korának kodifikációs kísérletei: az 1790 és 1840-es évek közötti országos és törvényhatósági rendszeres bizottságok munkálatai, más néven az operátumok. Heil elmondta, hogy Oborniékhoz hasonlóan ő is egy kevésbé feldolgozott és csak nagy vonalakban ismert forrásbázissal dolgozik. Hozzáteve, hogy tavaly jelent meg a témában egy általa szerkesztett kötet, amely – újfent visszautalva a korábbiakra – remek példája a történész–jogtörténész együttműködésnek.⁹ A jogtörténeti forrásközlésekre reagálva elmondta, hogy a HUN-REN–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport az elmúlt években több ilyen jellegű művet is kiadott a *Jogtörténeti Értekezések* sorozatában, hozzátéve, hogy jó lenne még több és több hasonlót látni a könyvesboltok polcain.¹⁰

A következő körkérdésben az interdiszciplináris kutatások további lehetőségeiről kérdezte Szeibert-Erdős beszélgetőpartnereit, mire Oborni és Heil egyaránt a politikátörténet-centrikus vizsgálati módszerek kitágítása

mellett érveltek, újabb saját példákat is hozva. Heil például hangsúlyozta, hogy jogtörténeti kutatásai nem pusztán a kodifikációtörténetet dolgozzák fel, hanem azt a polgári átalakulást megelőző fél évszázad társadalom-, gazdaság- és politikátörténeti kontextusba helyezve vizsgálja.¹¹ Bognár Szabina elmondta, hogy a „jogi néprajzosok” szeretnék kikerülni – ahogy fogalmazott – „a kis színes kategóriából”, és szeretnék tovább erősíteni a társdiszciplínákkal való szakmai együttműködést.

Végül a résztvevők egyetértettek abban, hogy több tudományterületet lefedő kutatásokra az vállalkozhat igazán, aki mindegyik területet magas (egyetemi) szinten ismeri. Oborni Teréz hangsúlyozta, hogy nagyon fontosnak tartja, hogy olvassák egymást a jogászok, történészek, néprajzosok, politikátörténészek

stb., továbbá kiemelte, hogy ennek köszönhetően más-ként, strukturáltabban írnak, gondolkodnak.¹²

Utolsóként, a hallgatóságához intézett felhívásra a közönség soraiból érkezett, a tudományos gondolkodásra, a kutatás jövőjére és hagyományaira vonatkozó kérdéseket is megválaszolták a résztvevők.

Az NKFIH 1302/1. projekt keretében és a Kulturális és Innovációs Minisztérium UNKP-23-3 kódjában Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alaphoz finanszírozott szakmai támogatásával készült.

Tudományos Est az Eötvös Collegiumban

KEREKASZTAL-BESZÉLGETÉS A JOGTÖRTÉNETI KUTATÁS ÚJ ÚTJAIÉRŐL ÉS LEHETŐSÉGEIRŐL

Bognár Szabina
PTE KPVK - HUN-REN BTK

Heil Kristóf Mihály
ELTE ÁJK - RETÖRKI

Oborni Teréz
ELTE BTK - HUN-REN BTK

Rácz Balázs Viktor
ELTE BTK - HUN-REN BTK

Moderál: Szeibert-Erdős András
ELTE BTK TDI

ÁPRILIS 18. 18:00
EÖTVÖS COLLEGIUM (MÉNESI ÚT 11-13), TÉGÉ TEREM

Az esemény meghívója

Jegyzetek

¹ Szeibert-Erdős András kutatásai közül az alábbiakra szeretném felhívni a figyelmet: SZEIBERT-ERDŐS András: A Budapesti Forradalmi Törvényszék ítélkezése politikai ügyekben. Amikor laikus bírák a kényes szavak urai. *FONS Forráskutatás és Történeti Segédanyagok* 28, 2021. 4. sz. 527–559. p.; SZEIBERT-ERDŐS András: Politikai per polgári köntösben. Károlyi Mihály vagyonának elvétele. *Politikátörténeti Intézet blogja*, 2023. február 21. <https://pti.merce.hu/2023/02/21/politikai-per-polgari-kontosben-karoly-mihaly-vagyonanak-elvele/>.

² L. a kutatócsoport alapító okiratát. Tárkány Szűcs Ernő Jogi Kultúr-történeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport honlapja. <https://jogineprajz.abtk.hu/magunkrol/alapito-okirat>.

³ Erről bővebben l. a BOGNÁR Szabina: Ernő Tárkány Szűcs's Legal Ethnographic Research and International Ethnography (1967–1994). *Acta Ethnographica Hungarica*, 2022. 1. sz. 71–85. p. DOI: <https://doi.org/10.1556/022.2022.00021>; BOGNÁR Szabina: Két jogtörténeti életmű néprajztudományi hozadékaról: Csizmadia Andor (1910–1985) és Kajtár István (1951–2019). In NAGY

Janka Teodóra – BÉLI Gábor (szerk.): *A jog kulturális holdudvara. A magyar jogtörténet, jogi kultúrtörténet európai kontextusai.* (Jogtörténeti Értekezések 56.) Budapest, 2022. Gondolat Kiadó, 53–63. p.

⁴ CSIZMADIA László – KOVÁCS Kálmán – ASZTALOS László: *Magyar állam- és jogtörténet.* Budapest, 1981, Tankönyvkiadó Vállalat; MEZEY Barna (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet.* Budapest, 2003. Osiris Kiadó; MEZEY Barna (szerk.): *Magyar jogtörténet.* Budapest, 2007. Osiris Kiadó vagy újabban I. MEZEY Barna – GOSZTONYI Gergely (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet.* Budapest, 2020. Osiris Kiadó.

⁵ Oborni Teréztől I. OBORNI Teréz: *Erdély aranykora. Fejedelmek tündérkertje.* Budapest, 2021. Rubicon Intézet; OBORNI Teréz: *Erdélyi országgyűlések a 16–17. században.* Budapest, 2018. Országgház Könyvkiadó; OBORNI Teréz: *Erdély pénzügyei I. Ferdinánd uralma alatt 1552–1556.* Budapest, 2002. Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány.

⁶ RÁCZ Balázs Viktor (Forráskiadás készítője): *Sepsiszéki cirkálási jegyzőkönyvek, 1679–1701.* Budapest, 2023. Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet.

⁷ Az előadótól I. még RÁCZ Balázs Viktor: Kísérlet egy speciális végrendeleti rendelkezés értelmezésére a kora újkori erdélyi végrendeletek alapján. In NAGY Janka Teodóra – BOGNÁR Szabina – SZABÓ Ernő (szerk.): *Élő jogszokások. Jogi néprajzi, jogtörténeti és jogi kultúrtörténeti tanulmányok.* Szekszárd, 2023. Pécsi Tudományegyetem, 245–260. p. DOI: <https://doi.org/10.15170/JKJNK11-KPVK-2023-20>; RÁCZ Balázs Viktor: Székelyföldi adalékok a zálogolás jogintézményének történetéhez. *ACTA SICULICA: A Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve*, 2023. 123–132. p.

⁸ HEIL Kristóf Mihály (szerk.): *Az országbírói bíraskodástól a koncepciók pereig. Szemelvények egy új jogtörténész generáció kutatásai-ból.* Budapest, 2024. Ludovika Egyetemi Kiadó.

⁹ HEIL Kristóf Mihály (szerk.): *A magyar liberalizmus gyökerei és a rendszeres bizottsági munkálatok. Adalékok az operátumok történetéhez.* (Jogtörténeti Értekezések 62.) Budapest, 2023. Gondolat Kiadó.

¹⁰ LÁSZLÓ Balázs: *Az 1811. évi erdélyi büntetőkódex-javaslat.* (Jogtörténeti Értekezések 55.) Budapest, 2022. Gondolat Kiadó; CIEGER András – MATOLCSI Réka (sajtó alá rendezte): Horváth Boldizsár: *Emléktöredékek köz- és magánéletéből.* (Jogtörténeti Értekezések 52.) Budapest, 2021. Gondolat Kiadó; BLAZOVICH László (közreadja): Raymundus Parthenopeis: *A törvények rövid, könnyű és hasznos foglalata.* (Jogtörténeti Értekezések 49.) Budapest, 2021. Gondolat Kiadó.

¹¹ L. az előadótól HEIL Kristóf Mihály: Strafrechtliche Kommissions-tätigkeiten im Lande und im Komitat (1791–1832). *Journal on European History of Law*, 2023. 1. sz. 134–140. p.; HEIL Kristóf Mihály: „Embernek születünk, polgárnak neveltetünk.” Nógrád vármegye észrevételei a közoktatás és a magyar nyelv ügyében (1831–32). In NAGY Noémi (szerk.): *Nemzetiségi-nyelvi szuverenitás a hosszú 19. században.* (Jogtörténeti Értekezések 46.) Budapest, 2020. Gondolat Kiadó, 99–117. p.; HEIL Kristóf Mihály: The Transition from a Feudal Society to a Social Structure based upon Civil Rights in Hungary with Particular Regard to Preparatory Draft Law. In TAUCHEN Jaromir – KOLUMBER David (szerk.): *Edge of Tomorrow: The Next Generation of Legal Historians and Romanist.* Brno, 2022. Masaryk University Press, 119–140. p. DOI: <https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.P280-0156-2022-8>.

¹² Jogtörténeti kutatások eredményeit I. még a *Jogtörténeti Szemle* számaiban. Az 1986-ban indult tudományos folyóirat repertóriumát I. a *Jogtörténeti Szemle*, 2010-es Különszámaiban Mezey Barna, Gosztonyi Gergely, Élesztős László, illetve a 2022-es Különszámban Heil Kristóf Mihály szerkesztésében.

A jogászképzés, a jogi stúdiumok oktatása nagy múltra tekint vissza Magyarországon; a református jogászképzés fiatalabb. Az ehhez vezető utat egyesek áldozatos munkával egyengették. Ők azok, akik megalapozták a múltat, és érdemet szereztek a jövő előkészítésében: igazi szellemi elődök, napjainkban tiszteletet érdemlő tudós példaképek. A Károli Gáspár Református Egyetem kiadásában megjelent, Köbel Szilvia által szerkesztett tanulmánykötet az ő életútjukat és a református jogászképzés elindítása érdekében végzett tevékenységüket mutatja be. A könyv az Egyetem harmincadik, az Állam- és Jogtudományi Kar huszonötödik születésnapjának tiszteletére jelent meg. A kötetet alkotó egyes tanulmányokat maguk a kar oktatói írták, mindegyik tanulmány egy-egy személyt mutat be. A borítón a szellemi elődök arcképcsarnokát látjuk, a képek a könyv lapjain is felbukkannak az értéket hordozó érdekes tanulmányok előtt. A könyvben szereplő személynevek kereshetőségét névmutató segíti.

Trócsányi László rektor ajánlásában hangsúlyozza a jog és a hit közötti kapcsolat megtartó erejét, és rámutat, hogy a kötetben megjelenített magyar református tudósok igazi szolgálatnak tekintették hivatásukat. Emlékeztet a közös értékválasztás fontosságára és a református jogász küldetésére. Vékás Lajos akadémikus előszavában méltatja a Kecskeméti Református Jogakadémia tanárait, akik az intézmény rangját adták. Kiemeli a szellemi elődök, tudósok helyzetét, és utal rá, hogy a református jogászképzés jelenétők tették lehetővé.

A kötet első része a Kecskeméti Református Jogakadémia tudós és az egyházi életben is fontos szerepet vállaló tanárainak élettörténetét, tudományos munkásságát, egyházi kötődését mutatja be. Ezekben a tanulmányokban megjelenített személyeket nem csak a kecskeméti jogakadémia vagy egyházi kapcsolódásuk köti össze. Valamennyiüknek szívügye volt az ifjúság nevelése, öröm volt számukra a tanítás, fontosnak tartották a tevékeny közösségi létet, és sokat tettek ezek előmozdításáért. Embertársaik iránti tiszteletük és hazaszeretetük példaértékű volt, ezért sokak tisztelték és szerették őket. Stipta István (Beliczay Jónás [1847–1890]) a Beliczay Jónásról szóló tanulmányában bemutatja a kevésbé ismert római jogász változatos tudományos tevékenységét és tanári hitvallását, melyben központi elem volt a nevelés. Az írás különösen értékes részét képezi Beliczay korát megelőző nézeteinek ismertetése – ilyen volt például a halálbüntetés eltörlése és az esküdszék intézményének széles körű alkalmazásának szorgalmazása –, valamint annak bemutatása, hogy ho-

Szecsei Péter*

Tudósok a református jogászképzés szolgálatában

Köbel Szilvia (szerk.): *Úton a református jogászképzés felé:*

Szellemi elődök, tudós példaképek.

Budapest, 2024. Károli Gáspár Református Egyetem,

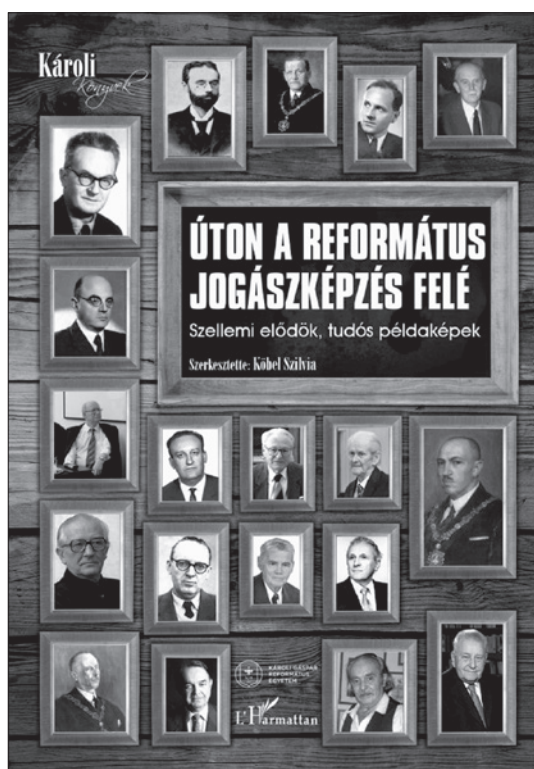
L'Harmattan Kiadó, 328 p.

ISBN: 9789636460853

gyan értelmezte a reformáció folyamatát, és milyen egyedi meglátásai voltak a római jog szellemiségét illetően. Dezső Gyula életét feldolgozó tanulmányában Nagy Péter (Dezső

Gyula [1887–1972]) rámutat, hogy a tudományos tevékenység mellett az ifjúság oktatása és nevelése Dezső egész életét kitöltötte, és jelentős oktatásszervezési munkásságot is kifejtett. Gergely György értékes szakmai és társadalmi munkásságát Jakab Éva (Gergely György [1875–1928]) mutatja be. A tanulmány fontos ténytet emel ki, amikor jelzi, hogy a római jog oktatása Gergely kora óta hasonló, a hallgatók középfokú ismereteivel kapcsolatos problémákkal szembesül. Miközben Homicskó Árpád (Joó Gyula [1876–1945]) Joó Gyula oktatással kapcsolatos munkásságát ismerteti, megemlíti szociális érzékenységét és a kecskeméti jogakadémia védelmében tett erőfeszítéseit. A tanulmány érdekes részét képezik Joó Gyula dékáni székfoglalójából vett hosszabb részletek. Stipta István (Kovács Pál [1855–1915]) a következő, Kovács

Pálról szóló tanulmányába több idézetet is beemel. Ezek a részletek lelkes, magával ragadó vagy az olvasót gondolkodásra ösztönző szavak. Az egyikben Kovács Pál felhívja a figyelmet, hogy a tanárnak (oktatónak) az oktatás mellett a szakirodalomban is alkotnia kell, hiszen így tud eleget tenni tudományos hivatásának. Egy másik idézetben olvashatjuk

* Szecsei Péter, demonstrátor, egyetemi hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti Tanszék. ORCID: 0009-0001-7484-9248

emberi és tanári hitvallását is. Rácz Béla szintén példaértékű munkásságát ugyancsak róla szóló vagy tőle vett idézetek, tudósítások, újságcikkkrészletek segítségével mutatja be Schlachta Boglárka (*Rácz Béla [1875–1945]*).

A kötet második része az akadémiai és egyetemi élet 1945 utáni időszakának református szellemiségű kiemelkedő egyéniségeiről szól. Ők azok, akik a háború utáni időszak megpróbáltatásainak ellenállva továbbvitték és őrizték a hagyományokat. A második rész első tanulmánya Tóth J. Zoltán (*Bibó István [1911–1979]*) tollából született; Bibó István életútját tekinti át. A bevezető bekezdésben Bibó szabadságszereteten alapuló ars poeticájához kapcsolódó gondolatokkal találkozunk. Amikor Stipta István (*Buza László [1885–1969]*) Buza László tanári habitusát mutatja be, idézetek beszúráásával átadja a szót neki. Számára kiemelkedően fontos volt, hogy közvetlen kapcsolatot alakítson ki a hallgatókkal, és aktív magatartásra ösztönözze őket az órákon. Buza László tudományos munkásságát illetően a tanulmány kiemeli magas szintű történelmi ismereteit, utalva például a magyar királykoronázás közjogi jelentőségével kapcsolatos álláspontjára. Miskolczi-Bodnár Péter (*Harmathy Attila [1937–2022]*) sorait olvasva élőszót halunk, ahogy egykori tanárára, Harmathy Attilára emlékezik. Szakirodalmi tevékenységének áttekintése során kiemeli változatos témáit és műfaji sokszínűségét. Herczegh Géza munkásságát Kovács Péter (*Herczegh Géza [1928–2010]*) a műveiből vett olyan idézetek segítségével vázolja fel, amelyek „máig időtálló gondolatokat tartalmaznak”. Czi-ne Ágnes (*Király Tibor [1920–2021]*) Király Tiborról írt tanulmányát az egyházi kötődéssel indítja, és küldetesként jelöli meg a keresztyén családba érkezést. A szerző olvasmányos formában emlékezik a Király Tiborral való találkozásra, és kiemeli szerepét a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának alapításában. A következő tanulmányban Trócsányi László (*Kovács István [1921–1990]*) kitér arra, hogy Kovács István hogyan viszonyult a szocialista politikai rendszerhez, hogyan határolódott el tőle elméleti írásaiban. A fejezet különösen értékes része, amikor a szerző ismerteti Kovács István elméletét az állam és a társadalom kapcsolatáról. Nagy Lajos a jogi szakbibliográfia fejlesztése érdekében hatalmas munkát végzett. Róla szóló tanulmányában Stipta István (*Nagy Lajos [1911–1986]*) emellett kiemeli azt a kevésbé ismertényt, hogy a jogi informatika megalapozásában is szerepet vállalt. A tanulmány Nagy Lajos tudományos előmenetelével kapcsolatban az olvasóban némi derűt keltő összefüggésben utal arra, hogy a kandidátusi fokozathoz szükséges szakmai vizsgáján kitűnő válaszokat adott, míg a dialektikus és történelmi materializmus vizsgán csupán a „jó” értékelést érte el. A következő tanulmányban tanáráról és munkatársáról, Ruszoly Józsefről ír Stipta István (*Ruszoly József [1940–2017]*). Személyes élményei mellett megjeleníti Ruszoly József gyors és precíz munkavégzését, munkássága tematikai sokszínűségét, kiemelkedő mindennapi teljesítményét és a levéltári kutatás fontosságát. Szabó József megpróbáltatásokkal teli életútját és szakmai pályá-

futását meghatározta a reformátusság, az elveit való kiállítás és a szerénység – mutat rá tanulmányában Trócsányi László (*Szabó József [1909–1992]*), aki személyes élményként osztja meg, hogy Szabó József állandó levelezőpartner volt édesapjának, id. Trócsányi Lászlónak. A következő tanulmányból, amely szintén Trócsányi László (*Szentpéteri István [1926–2002]*) tollából származik, többek között megtudhatjuk, hogy Szentpéteri Istvánnak milyen nézetei voltak a képviselői és a közvetlen demokrácia kapcsolatát illetően. Emellett Trócsányi László leírja itt, hogy Szentpéteri a politikára kívülről tekintett, és a hozzá kapcsolódó személyes élményeire is kitér. Id. Trócsányi László saját visszaemlékezéseit is felhasználja az ő pályafutásának bemutatásához Stipta István (*id. Trócsányi László [1912–1996]*); írása zárógondolataként pedig utal arra, hogy id. Trócsányi László tevékenysége „ajándék és nyereség az ifjúság számára”.

A tanulmánykötet harmadik, utolsó része a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának elhunyt alapítóit, professzorait, dékánjait mutatja be négy tanulmány segítségével. Örökségük továbbra is hatással van a jelenlegi oktatási gyakorlatra. Barátossy Jenőről szóló írást Fábian Ferenc (*Barátossy Jenő [1926–2020]*) személyes hangvétellel teszi érdekessé, értékessé és különösen olvasmányossá. Barátossynak nagy szerepe volt az Egyetem alapításában – például az alapító okirat összeállításával és az egyházi kötődés kifejezésével. Mérnökember lévén terveket készített az újpesti székhelyű ÁJK kampuszfejlesztéséhez is. Lőrincz Lajos munkásságát ismertette Rixer Ádám (*Lőrincz Lajos [1935–2010]*) külön kiemeli az összehasonlító közigazgatás művelését. A tanulmányban néhol felbukkan egy-egy utalás Lőrincz Lajos derűs személyiségére és problémamegoldó képességére, mellyel mindig, de különösen dékáni éve alatt szolgálta a Kar közösségét. Szabó Andrásra mint a kriminológia atyjára emlékezik Domokos Andrea (*Szabó András [1928–2011]*). Tanulmányában hangsúlyozza Szabó Andrásnak a kriminológia önálló diszciplínává alakulásában betöltött szerepét, és felsorakoztat számos általa megfogalmazott büntetőjogi alapelvet. Tóth Károlynak, a jogi kar alapító dékánjának életútját Szabó Imre (*Tóth Károly [1945–2021]*) magával ragadó stílusban, visszaemlékezéseket is segítségül hívva mutatja be. Emlékeztet az oktatási szervezet kialakításának hangsúlyos kérdésére, és méltatja a Kar közösségének összetartó erejét. A kötet ezzel a tanulmánnyal zárul.

A könyv a jogot, a református hagyományt, a történelmet és az oktatást ötvözi, így jól hasznosítható forrás a református jogi oktatás története iránt érdeklődők számára. A személyes visszaemlékezések, valamint az életrajzok áttekintése életre kelti a történelmet. A bemutatott személyek munkássága és élete példát ad a ma oktatóinak, kutatóinak, hallgatóinak. Tudományuk és emberségük arra ösztönöz, hogy tisztelve az örökségüket, vállaljunk szerepet a jövő előkészítésében, és ennek érdekében szellemiségüket követve tudjunk szolgálatot tenni ott, ahol erre lehetőségünk van.

- **2024. április 10-én** a Mathias Corvinus Collegium debreceni képzési központ szakmai kerekasztalt szervezett Mezey Barna (professor emeritus, ELTE ÁJK; egyetemi tanár SZE DF ÁJK), Stipta István (professor emeritus, KRE ÁJK) és Gali Máté (kutatótanár, Mathias Corvinus Collegium) részvételével. Az esemény apropója, hogy az Országgyűlés Képviselőháza 175 évvel ezelőtt, 1849. április 14-én a Debreceni Református Nagytemplomban fogadta el a magyar szabadságharc egyik legjelentősebb dokumentumát. A *Függetlenségi Nyilatkozat* kimondta a Habsburg-ház trónfosztását, azonban az állam- és kormányforma kérdésében nem foglalt egyértelműen állást. A konferencia résztvevői a nyilatkozatot a magyar történeti alkotmányosság, valamint a korabeli közgondolkodás kontextusában tárgyalták, rávilágítva annak történeti jelentőségére.
- **2024. április 16-án** zajlott a Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar könyvbemutatója Győrben. A bemutatott kötetek körében az alkotmány-és jogtörténet tárgyú művek között Nagy Szabolcs (adjunktus, SZE DF ÁJK) *1919-es „kommunista bűnperek” az Észak-Dunántúlon: A Tanácsköztársaság vidéki szervei működésének és az azokkal kapcsolatos büntetőjogi felelősségre vonásnak egyes kérdései a helyi perek tükrében* (Budapest, 2022. Gondolat) című, valamint Szoboszlai-Kiss Katalin (habilitált egyetemi docens, SZE DF ÁJK): *Miről beszéltek, amikor a görögökről beszéltek* (Budapest, 2023. Gondolat) című monográfiája is szerepelt.
- **2024. április 16-án** hirdették ki a *Pragmatica Sanctio* pályázat eredményeit az Országgház Delegációs termében. Az Országgyűlés elnöke által 2023-ban kiírt pályázat célja az volt, hogy méltó módon ünnepelje meg a magyar alkotmánytörténet egyik nagy jelentőségű és a későbbi alkotmányfejlődésre is hatással bíró jogi dokumentuma kibocsátásának háromszázadik évfordulóját. A díjakat az Országgyűlés elnöke nevében Bellavics István (az Országgyűlés Hivatalának közgyűjteményi és közművelődési igazgatója), a bírálóbizottság elnöke, Mezey Barna (professor emeritus, ELTE ÁJK; egyetemi tanár SZE DF ÁJK), valamint Redl Károly (az Országgyűlési Könyvtár vezetője) adta át. Harmadik helyezést ért el Csury Balázs *Százötven éves dialógus – A Pragmatica Sanctio és az osztrák–magyar alkotmányos párbeszéd története* című pályaművével. Második helyezést lett Kovács Bence *Pragmatica Sanctio – egy birodalom kohéziós ereje* című munkájával. Első helyezést Molnár Dániel érdemelte ki *A megújuló Habsburg Monarchia alkotmányjogi alapköve: a Pragmatica Sanctio* című pályamunkájával. A bírálóbizottság tagjai Mezey Barna (professor emeritus, ELTE ÁJK; egyetemi tanár SZE DF ÁJK), Homoki-Nagy Mária (tanszékvezető egyetemi tanár, SZTE ÁJTK) és Gózonné Etényi Nóra (habilitált egyetemi docens, ELTE BTK) voltak.

- **2024. május 6-án** *1848–1849 és a történeti segédanyagok* címmel a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság rendezett tudományos konferenciát a Magyar Nemzeti Múzeumban. A tanácskozáson Mezey Barna (professor emeritus, ELTE ÁJK; egyetemi tanár SZE DF ÁJK) adott elő *Jogalkotás és kodifikáció 1848–1849-ben* címmel. A tanácskozáson előadók voltak még Hermann Róbert (egyetemi tanár, KRE Történelemtudományi Doktori Iskola vezetője), Pandula Attila (egyetemi docens, ELTE BTK), Debreczeni-Droppán Béla (történész, szakmuzeológus, levéltáros, MNM) Török Róbert (főigazgató, MNM Közgyűjteményi Központ), Tóth Zsolt (hadtörténész, a Nemzeti Örökség Intézete osztályvezetője), Pogányné Rózsa Gabriella (Magyar Honvédség Egészségügyi Központ), Marosi Eszter (főmuzeológus, Iparművészeti Múzeum), Rainer Pál (muzeológus), Bálint Ferenc (főmuzeológus, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum), Beke Margit (egyháztörténész, MTA doktora), Ogoľjuk-Berzsenyi Anett (főlevéltáros, BFL) és Menyhárt Csaba (helytörténész, MHGT tag).
- **2024. május 14-én** *A büntetés-végrehajtási szakmai munka jogi és infrastrukturális környezetének megújítása* címmel rendezte meg tudományos konferenciáját a Magyar Börtönügyi Társaság. Előadást tartott Jancsó Gábor (a büntetőjogi jogalkotásért felelős helyettes államtitkár) *A büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról szóló 2013. évi CCXL. törvény*, Biczó László (bv. dandártábornok) *A Csengeren létesülő új büntetés-végrehajtási intézet aktuális helyzete*, Pallo József (bv. ezredes) *150 éve született Szöllősy Oszkár a magyar börtönügy kiemelkedő alakja* címmel. Az előadásokat

A Magyar Börtönügyi Társaság konferenciája az ELTE-n, 2024. május 14-én

követően a társaság közgyűlése további öt évre megválasztotta a társaság elnökének Mezey Barnát (professor emeritus, ELTE ÁJK; egyetemi tanár SZE DF ÁJK).

- **2024. május 17-én** zajlott Huynh Thi Truc Giang *Protecting Children's Rights: A Comparative Analysis between Vietnam and the Legal Models of the European Union and Hungary* című doktori értekezésének nyilvános védése a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskolájában, a jelölt témavezetője Herger Csabáné (egyetemi tanár, PTE ÁJK) volt. A doktori értekezés elektronikus formában a *Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténeti Kutatócsoport Kiadványai* sorozat V. köteteként jelent meg.
- **2024. május 27-én** zajlott Niklai Patrícia Dominika *A közoktatásiügyi igazgatás modernizációja Magyarországon 1848-tól a második világháborúig. Felekezeti érdekérvényesítés és állami közoktatás-politika* című doktori értekezésének nyilvános védése a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskolájában, a jelölt témavezetője Herger Csabáné (egyetemi tanár, PTE ÁJK) és Schweitzer Gábor (egyetemi docens, NKE ÁNTK; tudományos főmunkatárs TK JTI) voltak. A doktori értekezés elektronikus formában a *Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténeti Kutatócsoport Kiadványai* sorozat VI. köteteként, nyomtatva a Novissima Kiadó gondozásában jelent meg.
- **2024. május 23–24. között** került meredezésre *A horvát–magyar kapcsolatok a 19. században (A Magyar Királyság, a Horvát–Szlavón Királyság és a Fiume jogállása és jogrendszere a dualista államszervezetben)* című nemzetközi tudományos konferencia a Nemzeti Közszolgálati Egyetem ÁNTK Állam- és Jogtörténeti Tanszékének szervezésében. A konferencia horvát és magyar nyelven, szinkrontolmácsolás mellett zajlott. A konferenciát Gyurcsik Iván (nagykövet; NKE regionális együttműködésért felelős rektori tanácsadó; dékánhelyettes, NKE NTK), Mladen Andrić (a Horvát Köztársaság magyarországi nagykövete), valamint Marko Filipović (Fiume polgármester) beszéde nyitotta meg. Pleneáris előadást tartott Horváth Attila (egyetemi tanár, NKE ÁNTK) *A Szent Korona-tan legfontosabb alkotmányjogi tételei, különös tekintettel Fiumére* és Željko Bartulović (egyetemi tanár, Fiumei Egyetem Jogi Kar) *Fiume államjogi státusa 1918-tól 1947-ig* címmel. A kétnapos rendezvény során a résztvevők a Jogtudományi és a Történettudományi szekcióban ismertették a témához kapcsolódó kutatási eredményeiket. A Jogtudományi szekcióban előadást tartott Juhász Imre (egyetemi docens, ELTE ÁJK) *Fiume státusa 1776 februárjától 1779 áprilisáig, avagy egy imperiumváltás kérdőjelei*, Heka László (habilitált egyetemi docens, SZTE ÁJTK) *A horvát–magyar közjogi vita különös tekintettel Fiume kérdésére*, András Dorottya (egyetemi docens, PPKE JÁK) *A bán, a kormányzó és a fiumei képviselőtestület egymáshoz való viszonya*

az 1880-as évektől 1905-ig, Bathó Gábor, (adjunktus, NKE ÁJTK) *Egy és ugyanazon állampolgárság? – az anyagi és alaki állampolgárság kérdése az 1879. évi állampolgársági törvény értelmezésében*, Pétervári Máté (adjunktus, SZTE ÁJTK) *A közép- és alsó középszintű közigazgatás szervezete a Magyar Szent Korona Országában a dualizmus korában*, Sallai János (r. ezredes, tanszékvezető egyetemi tanár, NKE ÁJTK) *Fiume határ és igazgatásrendszere a dualizmus utolsó évtizedeiben*, Antal Tamás (tanszékvezető egyetemi tanár, SZTE ÁJTK) *Fiume törvénykezési szerveinek fejlődése a dualizmus korában*, Beliznai Kinga (tanszékvezető, habilitált egyetemi docens, ELTE ÁJK) *A fiumei kártyaper*, Gosztorny Gergely (habilitált egyetemi docens, ELTE ÁJK) *Szólásszabadság és cenzúra a polgári Magyarországon* címmel.

- **2024. május 31-én** a Magyar Jogász Egylet Zala Vármegyei Szervezetének gondozásában Zalaegerszegen került sor a Deák Ferenc Jogásznapi megrendezésére. Szabó Ernő Csaba (MJE Zala Vármegyei Szervezetének elnöke) és Balaicz Zoltán (Zalaegerszeg Megyei Jogú Város Polgármestere) köszöntőjét követően előadást tartott Mezey Barna (professor emeritus, ELTE ÁJK; egyetemi tanár SZE DF ÁJK) *Deák Ferenc a kereskedelmi jog kodifikációjáért* címmel.
- **2024. május 31-én** a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának, valamint a Magyar Jogász Egylet Jogtörténeti, Római Jogi és Egyházjogi Szakosztályának közös szervezésében, hagyományteremtő céllal került megrendezésre a Pázmány Jogtörténész Nap négy szekcióban. A közigazgatási jogi-alkotmányjogi szekció vezetője Pókecz Kovács Attila (egyetemi tanár, NKE ÁNTK) volt, a szekcióban előadást tartott Pálvölgyi Balázs (egyetemi docens, SZE DF ÁJK), Zakariás Kinga (egyetemi docens, PPKE JÁK), Schlachta Boglárka Lilla (egyetemi tanársegéd, KRE ÁJK), Horváth Fábán László (megbízott oktató, PPKE JÁK), Papp Csaba (SZTE ÁJTK) és Sallai Balázs (PhD hallgató, DE ÁJK). A Homoki-Nagy Mária (tanszékvezető egyetemi tanár, SZTE ÁJTK) által vezetett magánjogi szekcióban hangzott el Stipta István (professor emeritus, KRE ÁJK), Képes György (habilitált egyetemi docens, ELTE ÁJK), Varga Norbert (habilitált egyetemi docens, SZTE ÁJTK), Nagy Péter (adjunktus, KRE ÁJK), Pétervári Máté (adjunktus, SZTE ÁJTK), Joó László Ádám (PhD-hallgató, DE ÁJK) előadása. A Szabó István egyetemi tanár (PPKE JÁK) által vezetett büntetőjogi-alkotmányjogi szekcióban Antal Tamás (tanszékvezető egyetemi tanár, SZTE ÁJTK), Liktó Zoltán (megbízott oktató, PPKE JÁK), Barta János (NKE ÁNTK), Biczó András (egyetemi tanársegéd, DE ÁJK), Burger Borisz (megbízott oktató, PPKE JÁK), Szabó Mátyás (egyetemi tanársegéd, NKE ÁNTK) adtak elő. A Komáromi László (egyetemi tanár, PPKE JÁK) által vezetett alkotmányjogi szekcióban elhangzott Máthé Gábor (professor emeritus, NKE ÁNTK), Vizi László (tanszékvezető, KJE), Horváth

Attila (egyetemi tanár, NKE ÁNTK, PPKE JÁK), Beliznai Kinga (tanszékvezető habilitált egyetemi docens, ELTE ÁJK), Schweitzer Gábor (egyetemi docens, NKE ÁNTK; tudományos főmunkatárs TK JTI), Hazafi Áron (megbízott oktató, PPKE JÁK) előadása. A tematikusan szervezett szekcióüléseket rövid diszkusszió zárta.

- **2024. június 7-én** került sor az SZTE ÁJTK jogtörténeti OTKA-kutatócsoportjának harmadik közös konferenciájára a krakkói partneregyetemmel (Jagelló Egyetem). Az első közös magánjogtörténeti konferenciát 2022. június 10-én, a második workshopot pedig 2023. június 16-án tartották, valamennyi projekt a K 138618 számú *A magánjog fejlődése a két világháború között* nevű OTKA-kutatás keretei között, a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatás által valósult meg. A harmadik konferencia központi témája az egyes magánjogi jogintézmények fejlődéstörténete volt, ami a jogtörténeti kutatások széles spektrumát fedte le. A konferenciát az OTKA-kutatócsoport vezetője, Varga Norbert (habilitált egyetemi docens, SZTE ÁJTK) nyitotta meg, kiemelve a nemzetközi jogtörténeti workshop fontosságát a jog-összehasonlító tudományos diskurzus vonatkozásában, utalva a két egyetem szoros együttműködésének legfontosabb eredményeire. Az első szekció levezetőelnöke Maciej Mikula (tanszékvezető egyetemi tanár, Jagellonian University Kánonjogi és Vallásfelekezeti Tanszék) volt. A szekcióban előadást tartott Homoki-Nagy Mária (tanszékvezető egyetemi tanár, SZTE ÁJTK) *Das Witwenrecht in der Zwischenkriegszeit*, Jakob Maziarz (adjunktus, Jagellonian University) *The process of abolition of servitude in interwar Poland and its contemporary consequences*, Marek Strazala (adjunktus, Jagellonian University), *At the meeting point of the law of property and law of religion – regulation of “waqf” in Poland in the mid-war period*, Piotr Michalik (adjunktus, Jagellonian University) *The Law of Succession of the Napoleonic Civil Code in the Polish Supreme Court Decisions in the Interwar Period*, Izabela Wasik (PhD-hallgató) *Property law in the draft property law of the Codification Commission of the Second Republic of Poland* címmel. A szekciót Forgó Zsanett (demonstrátor, SZTE ÁJTK) az özvegyi jog megszüntetésének bírói gyakorlatát a Kalocsai Királyi Törvényszék levéltári iratanyag nyomán ismertető előadása zárta. A második szekció levezetőelnöke Karolina Wyrwińska (adjunktus, Jagellonian University Római Jogi Tanszék) volt. A szekcióban előadást tartott Pétervári Máté (adjunktus, SZTE ÁJTK) *The Effect of the Introduction of the pengő on the Hungarian Local Economic Life*, Krusóczki Benke (PhD-hallgató, SZTE ÁJTK) *Good morals and the*

Hungarian arbitration courts, Varga Norbert (habilitált egyetemi docens, SZTE ÁJTK) *The content of the cartel agreement: the legal status of cartel members in the interwar period*, Varga Benedek (végzős joghallgató, SZTE ÁJTK) *On the border of private law and criminal law during the Great Depression: the concealment of assets*, valamint Legeza Dénes (OTKA kutató) *Copyright Protection in Wartime* címmel. A konferencia végén élénk tudományos diskurzus bontakozott ki, amely lehetővé tette, hogy a résztvevők összehasonlítás tárgyává tegyék a két világháború közötti lengyel és magyar jogalkotás produktumait, sikereit és kudarcait.

- **2024. június 18-án** került megrendezésre a pilseni székhelyű Nyugat-Csehországi Egyetem jogi karának szervezésében a *State and Law in 2024* című nemzetközi konferencia, amely a jogtörténeti kutatások széles spektrumát vonultatta fel. A rendezvényen cseh, szlovák, lengyel, magyar és román kutatók előadásai hangzottak el. Az eseményen összesen 27 előadó vett részt, akik 15 különböző intézményt képviseltek, és négy szekció keretében ismertették kutatásaikat. A konferencián előadást tartott Képesy Imre (adjunktus, ELTE ÁJK) *The Legacy of the Conference of the Justice of the Realm of 1861 on the Development of the Modern Hungarian Legal System*, Bathó Gábor (adjunktus, NKE ÁNTK) *Conflicts of Competence between Courts and Public Administration in Hungary between 1869 and 1907*, továbbá Rigó Balázs (adjunktus, ELTE ÁJK) *Universal, European or Global? The Metamorphosis of Non-National Legal History* címmel.
- **2024. június 20–22. között** az Universität Wien, Institut für Rechts- und Verfassungsgeschichte és az Institut für Römisches Recht und Antike Rechtsgeschichte szervezésében a Bécsi Egyetemen megrendezésre kerülő *2. Tagung des jungen Netzwerks Rechtsgeschichte Rechtssicherheit im Wandel der Zeit* nemzetközi konferencián tartott előadást Biczó András (egyetemi tanársegéd, DE ÁJK) *Rechtssicherheit in the context of Josephinism Analysis of how the criminal code of Joseph II came into force in Hungary and Transylvania*, Kovács-Szépvölgyi Enikő (egyetemi tanársegéd, SZE DF ÁJK) *Jugendstrafrecht und Rückwirkungsverbot in Ungarn in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*, Joó László Ádám (PhD-hallgató, DE ÁJK) *Legal Certainty versus Retroactivity – The Application of the Private Law Decisions of the Royal Curia in Hungary* és Nagy Péter (mb. tanszékvezető, adjunktus, KRE ÁJK) *Eheverwirr in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie und das Haager Abkommen in der ungarischen Rechtsprechung* címmel.

TISZTELT SZERZŐINK!

A Jegtörténeti Szemle Szerkesztőbizottsága a szerkesztés és a nyomdai előállítás megkönnyítése érdekében kéri, hogy írásait e-mailen a jogtortenetiszemle@gmail.com címre küldjék el.

Kérjük, hogy nevük mellett közöljék jelenlegi beosztásuk és munkahelyük pontos és teljes megnevezését is, valamint tüntessék fel ORCID-azonosítójukat annak érdekében, hogy hiteles adatokat tudjunk közölni!

A szerkesztőség legfeljebb 1 éves (= 40 000 n) tanulmányokat fogad el.

A tanulmányokhoz szükséges egy-egy 1000–1500 karakter terjedelmű magyar, német és angol nyelvű összefoglaló csatolása.

A szerkesztőség kéri a következők szíves figyelembevételét:

- A szöveget Word programban, 12 pontos Times New Roman betűtípussal írva kérjük megküldeni.
- A szövegben – az egyedi szerzői kiemeléseken túl – kérjük a mű-, valamint a folyóiratcímek kurziválását, továbbá a nevek, intézmények teljes nevének kiírását. A szövegben ezen túlmenően minden más formázás mellőzését kérjük.
- A szövegben kérjük a kiskötőjelek (például büntetés-végrehajtás), a nagyköötőjelek (például 1990–2020, 24–29. p., Osztár–Magyar Monarchia, HVG–ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.) és a gondolatjel – mondaton belüli közbeékelés esetén – megkülönböztetését.
- A jegyzeteket végjegyzet formájában kérjük elhelyezni.
- Az irodalomban említett szerző(k) teljes nevét és a mű pontos, teljes címét kérjük feltüntetni az alábbi módon:
  - o Szerző(k) (kiskapitális), cím (kurziválva), alcím (ha van, kurziválva), (ha van, fordító), kiadás helye, ideje, kiadó, az egész kötet vagy a hivatkozott idézet oldalszáma, sorozatcím. Például KRIPPENDORFF, James: *Az új-guineai shelmikedmuk élete*. Ford. BARTOS Tibor. Budapest, 2002. Gondolat, 340. p.
  - o Folyóiratban megjelent tanulmány esetében: szerző (kiskapitális), cím, a folyóirat címe (kurziválva), kiadási év, hányadik szám (napilapoknál dátum), oldalszám. Például FEJTŐ Ferenc: Négyszáz éve született Descartes. *Jelenkor*, 1993. 1. sz. 17–250. p.
  - o Ha gyűjteményes kötetben megjelent írásra utal: szerző, cím, „In” szócska (kettőspont nélkül), a gyűjteményes kötet szerzője vagy szerkesztője (kiskapitális), a gyűjteményes kötet címe, illetve alcíme (kurziválva), kiadás helye, ideje, kiadó neve, oldalszám, sorozatcím. Például KOMORÓCZY Géza: A babilóni fogság. In KOVÁCS Géza (szerk.): *Hagyományok ütközése*. Budapest, 1998. Blanko, 56–99. p.
  - o A végjegyzetekben már szereplő műre történő rövidített hivatkozás: szerző vezetékneve és a mű kiadásának évszáma, oldalszám. Például KOMORÓCZY 1998. 98. p.
  - o Amennyiben a hivatkozott mű rendelkezik DOI-azonosítóval, kérjük annak feltüntetését is! Például OLECHOWSKI, Thomas: Die Diskussion um die Kompetenzverteilung bei der Entstehung des Bundes-Verfassungsgesetzes. *Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs (BRGÖ)*, 2021. 2. sz. 271–283. p. DOI: <https://doi.org/10.1553/BRGOE2021-2s271>.
- Az oldalszámot a magyar „o.” helyett „p.” (pagina) jelzéssel kérjük ellátni.

Kérjük a szerzőket, hogy a tanulmányokhoz szíveskedjenek illusztrációként képanyagot küldeni. Nyomdatechnikai okokból csak fekete-fehér fotók vagy vonalas ábrák közlésére van módunk. Az illusztrációkat digitalizált formában (min. 300 pixel/inch, 300 dpi felbontásban, TIFF vagy JPEG formátumban) kérjük megküldeni.

Kérjük a szerzőket, hogy a kézirat benyújtásakor tegyenek nyilatkozatot arról, hogy írásukat még nem ajánlották közlésre más kiadónak, és hogy az nem is jelent meg korábban (lényegileg hasonló formában).

Ha a megküldött tanulmányok a fenti követelményeknek nem felelnek meg, úgy azt a Szerzőhöz visszajuttatjuk.

Köszönettel:
a Szerkesztőbizottság

INHALT/TABLE OF CONTENT

BEITRÄGE/STUDIES

BÁRÁNDY, Gergely – Die Verwaltung von Dalmatien zwischen dem 12. und 14. Jahrhundert. Parallelen und Unterschiede unter venezianischer und ungarischer Herrschaft/The administration of Dalmatia between the 12 th and 14 th centuries. Parallels and differences under Venetian and Hungarian rule	1	
DOMANICZKY, Endre – Im Spannungsfeld von Tradition und Modernisierung. Die Revolution des Rechts in Siebenbürgen (1791–1867)/In the grip of tradition and modernisation. The Revolution of Law in Transylvania (1791–1867).	10	
GYURIS, Árpád – Die Reaktion des englischen und französischen (Privat-)Rechts auf feindliche Personen im Ersten Weltkrieg/The reaction of English and French (private) law to enemy persons in the First World War	23	
MEGYERI-PÁLFFI, Zoltán – Veränderungen in der Gerichtsverwaltung während der Zeit des Dualismus im Lichte des legislativen Hintergrunds/Changes in court administration during the dualism period in the light of the legislative background	36	
ZINNER, Tibor – Begnadigungsmaßnahmen zwischen 1945 und 1963, unter besonderer Berücksichtigung der inoffiziellen Begnadigungen von 1955–1958 und der allgemeinen Begnadigung von 1963/Pardon measures between 1945 and 1963, with special reference to the unofficial ones of 1955–1958 and the general one of 1963	44	
WERKSTATT/WORKSHOP		
DAVIDOVICS, Krisztina – Die ungarische Regelung der informierten Zustimmung im 20. Jahrhundert im Lichte der universellen Geschichte der Entwicklung der Arzt-Patienten-Beziehung/Hungarian regulation of informed consent in the 20 th century in the light of the universal history of the development of the doctor–patient relationship	58	
DORANG, Zsanett – Das Rechtsinstitut der Tatmehrheit im 19. Jahrhundert/The legal institution of multiple offenses in the 19 th century.	68	
RUNDSCHAU/REVIEW		
RIGÓ, Balázs – Verbindungen. Recht, Ethnographie und Geschichte/Connections. Law, Ethnography and History.	76	
ÜBER BÜCHER/ABOUT BOOKS		
Wissenschaftler im Dienste der reformierten Juristenausbildung/Scholars at the service of Reformed legal education – SZECSEI, Péter	79	
NACHRICHTEN/NEWS		81
RICHTLINIEN FÜR AUTOR(INN)EN/AUTHORS' GUIDELINES		84

Auf der Titelseite/On the cover page:

„Die Flagge der Siebenbürgischen Union“. Zeichnung von Ignác Roskovics. *Vasárnapi Ujság*, 1898. Nr. 22. S. 365, Arcanum Zeitungen/“The flag of the Transylvanian Union.” Drawing by Ignác Roskovics. *Vasárnapi Ujság*, 1898. no. 22. p. 365, Arcanum Newspapers.

Internationales Redaktionskollegium/International editorial board:

Dr. Wilhelm Brauner (Wien), Dr. Izsák Lajos (Vorsitzender des Internationalen Redaktionskollegiums), Dr. Peeter Järveld (Tallinn), Dr. Günter Jerouschek (Jena), Dr. Srđan Šarkić (Novi Sad), Dr. Kurt Seelmann (Basel), Dr. Erik Štenpien (Košice), Dr. Martin Löhnig (Regensburg)

Redaktionskollegium/Editorial board: Dr. Barna Attila, Dr. Béli Gábor, Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Koncz Ibolya, Dr. Máthé Gábor, Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István, Dr. Szabó Béla, Dr. Szabó István

Redaktion/Editing: Chefredakteur/Chief Editor: Dr. Mezey, Barna

Redakteur/Editor: Dr. Megyeri-Pálffi, Zoltán

Nachrichtenredakteurin/News Editor: Dr. Kovács-Szépvolgyi, Enikő

Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság

Die Veröffentlichung dieser Ausgabe wurde von der Nationalen Medien- und Kommunikationsbehörde (NMHH) unterstützt.
The publication of this issue was supported by the National Media and Infocommunications Authority (NMHH).

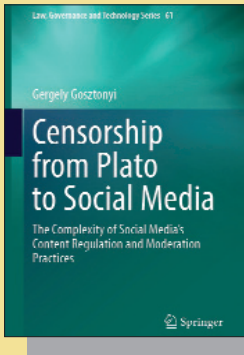
Anschrift der Redaktion/Editorial address: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3, II. Stock, ZI/Room 211, Tel./Fax: + 36 1 411 6518
jogtortenetiszemle@gmail.com
ISSN 0237–7284

Herausgeber/Publisher: Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität Debrecen/Department of Legal History of University Debrecen, Lehrstuhl für Ungarische Staats- und Rechtsgeschichte der Eötvös-Loránd-Universität/ELTE Department of the History of Hungarian State and Law, Institut für Rechtsgeschichte und Rechtstheorie der Károli-Gáspár-Universität der Reformierten Kirche/Intitute of Legal History and Theory Károli Gáspár University of the Reformed Church, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Miskolc/Department of Legal History of University Miskolc, Lehrstuhl für Staats- und Rechtsgeschichte der Nationalen Universität der Öffentlichen Dienste/Department of Constitutional and Legal History of Ludovika University of Public Service, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Katholischen Pázmány-Péter-Universität/Department of Legal History of Pázmány Péter Catholic University, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Pécs/Department of Legal History of University Pécs, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Széchenyi-István-Universität/Department of Legal History of University Győr, Lehrstuhl für Ungarische Rechtsgeschichte der Universität zu Szeged/Department of Legal History of University Szeged

Verlag/Publishing works: Gondolat Kiadó

CENSORSHIP FROM PLATO TO SOCIAL MEDIA. THE COMPLEXITY OF SOCIAL MEDIA'S CONTENT REGULATION AND MODERATION PRACTICES

Gosztonyi, Gergely

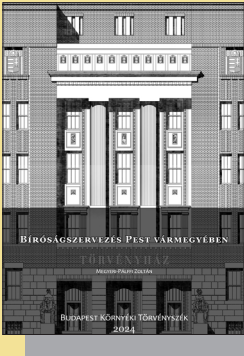

In many countries, censorship, blocking of internet access and internet content for political purposes are still part of everyday life. Will filtering, blocking, and hacking replace scissors and black ink? This book argues that only a broader understanding of censorship can effectively protect freedom of expression. For centuries, church and state controlled the content available to the public through political, moral and religious censorship. As technology evolved, the legal and political tools were refined, but the classic censorship system continued until the end of the 20th century. However, the myth of total freedom of communication and a law-free space that had been expected with the advent of the internet was soon challenged. The new rulers of the digital world, tech companies, emerged and gained enormous power over free speech and content management. In the book, particular attention is paid to developments since the 2010s, when Internet-related problems began to multiply. The state's solutions have mostly pointed in one direction: towards greater control of platforms and the content they host. Similarities can be found in the US debates, the Chinese and Russian positions on internet sovereignty, and the new European digital regulations (DSA-DMA). The book addresses them all. This book will be of interest to anyone who wants to understand the complexities of social media's content regulation and moderation practices. It makes a valuable contribution to the field of freedom of expression and the internet, showing that, with different kinds of censorship, this essentially free form of communication has come – almost by default – under legal regulation and the original freedom may have been lost in too many countries in recent years.

ISBN 978 303 146 528 4, Springer Nature Switzerland AG, Cham, 2023. 189 p.

BÍRÓSÁGSZERVEZÉS PEST VÁRMEGYÉBEN

Megyeri-Pálffy Zoltán

A kötet a Budapest Környéki Törvényszék és jogelődjeinek szervezettörténetével foglalkozik, a modern bírászkodás létrehozásától, az 1870-es évektől egészen napjainkig terjedően. A hangsúly viszont az érintett másfél évszázad második felére esik, ugyanis e könyv folytatása szándékozik lenni az *Epizódok a Pestvidéki Királyi Törvényszék történetéből* címmel, 2019-ben megjelent társának, amely 1944-ig tárgyalja a bíróságtörténeti eseményeket. A szervezéstudomány szempontjából azonban mindenképp felelevenítendő az első, mintegy hét évtized legfontosabb történései, így ez a munka is érinti az ún. polgári időszak igazságügyi kormányzati lépéseit, jogszabályi háttérét. Ez kiváltképp elengedhetetlen, hiszen az 1872 és 1944 közötti időszakban is változáson ment keresztül a jogelőd, a Pestvidéki Királyi Törvényszék illetékességi területe, módosult az idetartozó királyi járásbírók köre. Az 1872-es induláskor a székhelyen kívül Gödöllőn, Monoron, Nagykátán, Ócsán, Ráckeven és Vácra jött létre járásbírók, míg napjainkra ezek köre jelentősen kibővült, s ma már 14 járásbíró működik a Budapest Környéki Törvényszék illetékességi területén. A szervezet változásainak okait tárja fel a kötet, így az 1870-es évek kiforrotlan megoldásaitól, az első világháborút követő periódus hatásait, majd az 1950-es Budapestet érintő közigazgatási átszervezéseken át az 1990-es évek és az ezredforduló utáni új bírósági szervek felállításáig kerülnek terítékre az egyes alakító tényezők. Mindezeket túl a könyv egyik fejezete azt is végigveszi, hogy a Pestvidéki Királyi Törvényszék, majd a Pest Megyei Bíróság, illetve a mai jogutód elhelyezése hogyan alakult. E történet mentén a pesti vármegyeháza, a budai Fő utcai komplexum – ismét Pestre kerülve – a Bajza utca, a Thököly út és végül a Hungária körút bírósági épületei jelennek meg a kötet lapjain, amelyeken számos illusztráció igyekszik színesíteni a Budapest Környéki Törvényszék történetét.

ISBN 978 615 02 0545 8 Budapest Környéki Törvényszék, Budapest, 2024. 120 p.

Angol nyelvű megjelenés: Megyeri-Pálffy, Zoltán: *Organisation of Courts in Pest County*. Budapest Environs Regional Court, Budapest, 2024. 120 p. ISBN 978 615 02 0546 5

GESELLSCHAFTSTHEORIE UND RECHT (AUSGEWÄHLTE STUDIEN)

Karácsony, András

Die Aufsätze in diesem Buch befassen sich auf sozialtheoretische Weise mit Fragen des Rechts. Sie sind teilweise ideengeschichtlicher Natur. In diesem Zusammenhang präsentiert und analysiert der Autor Heideggers Seminar zu Hegels Rechtsphilosophie, Habermas' deliberative Rechtstheorie, Luhmanns systemtheoretische Rechtsauffassung, die deutsche Rechtshermeneutik des 17. Jahrhunderts und die naturrechtliche Vision von István Bibó, einer prominenten Figur des ungarischen politisch-juristischen Denkens des 20. Jahrhunderts. Die andere Gruppe von Studien analysiert das Verhältnis zwischen der modernen Wissenschaftskonzeption und der Rechtswissenschaft sowie zwischen der Rechtssoziologie und der Rechtstheorie und erörtert den Einfluss der Rechtskultur auf das professionelle Rechtssystem sowie die Rolle der deutschen Staatstheorie in der Geschichte des Einflusses des modernen ungarischen Rechts und der Staatswissenschaft.

(Ungarische Rechtshistoriker) ISBN 978 963 556 546 7, Gondolat Kiadó, Budapest, 2024. 192 p.

A Magyar Kutatási Hálózat (HUN-REN) keretében működő HUN-REN-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport – amely a kontinens regionális fejlődésének tükrében a 19. századi Habsburg Birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia keretei között alkotmányos helyét kereső Magyarország jogalkotási, jogalkalmazási, jogtudományi önállóságát vizsgálja – folyamatosan megújuló tartalommal várja a jogtörténeti kutatások legújabb eredményei iránt érdeklődőket honlapján.

mtajogtortenet.elte.hu